ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ

ΕΤΟΣ 80 ΤΕΥΧΟΣ 767

ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗ ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ
ΕΠΙ ΤΩ ΑΓΙΩ ΠΑΣΧΑ

Ἀριθμ. Πρωτ.: 327.

† ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ
ΕΛΕΩ ΘΕΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ,
ΝΕΑΣ ΡΩΜΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ
ΠΑΝΤΙ ΤΩ ΠΛΗΡΩΜΑΤΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΧΑΡΙΝ,
ΕΙΡΗΝΗΝ ΚΑΙ ΕΛΕΟΣ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΕΝΔΟΞΩΣ
ΑΝΑΣΤΑΝΤΟΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΧΡΙΣΤΟΥ

Χριστός Ἀνέστη!

Αὐτή ἡ κοσμοχαρμόσυνος εὐχή ἀκούεται καί ἐφέτος, Χριστοῦ Ἀναστάντος.

Ἡ μία μοναδική καί ἀναριθμήτως ἐπαναλαμβανομένη εὐχή «Χριστός Ἀνέστη!», ὡς ἰαχή νίκης κατά τοῦ θανάτου καί παροχή αἰωνίου ζωῆς, ἀντηχεῖ εἰς τά πέρατα τοῦ κόσμου.

Πόσον πλήρωμα ζωῆς ἐκ τοῦ Τάφου ἀνέτειλε! Πόση πλησμονή ἀγαλλιάσεως καί εὐωδίας, μετά τό Πάθος, ἐπλήρωσε τά σύμπαντα! «Ἰδού γάρ ἦλθε διά τοῦ Σταυροῦ χαρά ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ».

Ἐκτός τῆς χαρᾶς αὐτῆς, ἐκτός τῆς πραγματικότητος τῆς Ἀναστάσεως, ὅλα εἶναι σχετικά καί ἀμφίβολα· ἀνάξια τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ καί τῆς προσδοκίας τοῦ ἀνθρώπου.

Παρ' ὅλα ταῦτα, πόσον συχνά ὀσφραινόμεθα νά πολιτεύεται εἰς τόν κόσμον τό ψεῦδος, ἡ σχετικότης, ἡ ἀμφιβολία καί ἡ ἀπάτη! Πόσον συχνά ὁ θάνατος μορφάζει ὡς ζωή! Ὁ ἄνθρω-

πος ἀρνεῖται τήν πραγματικότητα καί φοβεῖται τόν θάνατον. Προσπαθεῖ νά τόν ἀποφύγῃ διά τεχνασμάτων· νά τόν θεωρήσῃ ὡς μή ὑπάρχοντα διά τοῦ ἐξωραϊσμοῦ τῆς φθορᾶς.

Εἰς τήν πασχάλιον ὅμως χαράν τῆς Ἐκκλησίας, Ἀνάστασιν Χριστοῦ θεασάμενοι, δέν διστάζομεν νά ἀντικρύσωμεν τήν πραγματικότητα ὡς ἔχει: Δέν ἀγνοοῦμεν τούς κινδύνους. Δέν ὑποτιμῶμεν τάς ἀπειλάς. Δέν ἀρνούμεθα τήν τραγικότητα τῆς ἄνευ Θεοῦ ὑπάρξεως.

Συνειδητοποιοῦμεν τήν πτωχείαν μας. Ὁμολογοῦμεν τήν παντελῆ ἡμῶν ἔνδειαν. Ζητοῦμεν τό ἔλεος τοῦ Κυρίου. Ζητοῦμεν νά μνησθῇ ἡμῶν ἐν τῇ Βασιλείᾳ Του.

Καί αὐτή ἡ ἀποδοχή τῆς ἀδυναμίας, ἡ αἴσθησις τῆς ἀποτυχίας, ἡ κάθαρσις ἀπό τάς ψευδαισθήσεις, ὁ κλαυθμός μετά τοῦ Πέτρου, ὁδηγεῖ εἰς τήν παράκλησιν.

Ἔρχεται Ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος τήν πραγματικότητα τοῦ κλαυθμοῦ μετατρέπει εἰς χαράν.

Καί ὅταν ἡ χαρά ἀνατέλλῃ ἀπό τόν κλαυθμόν, ὅταν ἡ ἐλπίς ἀναδύεται ἀπό τήν ἀπόγνωσιν, καί ἡ ζωή ἐκ τοῦ Τάφου· τότε θάνατος αὐτῶν οὐκέτι κυριεύει.

Ἀληθῶς ἀνέστη ὁ Κύριος, διότι ἀληθῶς ἔπαθε καί ἔθανε σαρκί καί ἐτάφη καί ἐξῆλθε τοῦ ἐσφραγισμένου τάφου, καταλιπών τά ἐντάφια ἐκεῖ εἰς ἀδιάψευστον μαρτύριον τῆς κατά σάρκα θανῆς καί ἀναστάσεώς Του. Διά δέ τῆς καταδύσεως ὁλοκλήρου τοῦ ἀνθρώπου εἰς τόν θάνατον τοῦ Χριστοῦ διά τοῦ βαπτίσματος, καθίσταται οὗτος κοινωνός τῆς αἰωνίου ζωῆς, τῆς προελθούσης ἐκ τῆς Ἀναστάσεως.

«Χθές συνεθαπτόμην σοι Χριστέ, συνεγείρομαι σήμερον Ἀναστάντι σοι».

Ἡ δοκιμασία, ὁ φόβος, ὁ θάνατος ὑπῆρξε, καί μετετέθη εἰς τό χθές. Κατέστη παρελθόν.

Τό σήμερον, ἡ ζωή, ἡ συνειδητή πραγματικότης, ἡ ψηλαφητή ὕπαρξις εἶναι ἡ παντί τῷ θέλοντι Ἀνάστασις, ἡ ἄνοδος, τό Πάσχα, ὁ Χριστός.

«Ὁ Ἅδης στένων βοᾷ· κατελύθη μου ἡ ἐξουσία».

Διελύθη εἰς τά ἐξ ὧν συνετέθη ἡ φθορά, τό ψεῦδος, τό μῖσος καί ὁ χωρισμός. Βασιλεύει ἡ ἀγάπη, ἡ συγχώρησις, ἡ περιχώρησις, ἡ περίπτυξις, ἡ ζωή, ὅπου δέν μένει τίποτε σκο-

τεινόν. «Νῦν πάντα πεπλήρωται φωτός». Ἀκριβῶς διότι Χριστός Ἀνέστη. Εἰς πᾶσαν, ἄλλωστε, ἐπί γῆς ἐμφάνισιν τοῦ Χριστοῦ τό φῶς συνοδεύει τήν παρουσίαν Αὐτοῦ: ἡ Γέννησις Αὐτοῦ ἀνέτειλε τῷ κόσμῳ τό φῶς τό τῆς γνώσεως· κατά τήν ἐν τῷ Θαβωρείῳ Ὄρει μεταμόρφωσιν Αὐτοῦ τά ἱμάτια Αὐτοῦ ἐγένετο λευκά ὡς τό φῶς καί τό πρόσωπον Αὐτοῦ ἔλαμψεν ὡς ὁ ἥλιος· ἐκεῖ ὅπου ὁ Κύριος κατῴκησεν, ὁ λαός ὁ καθήμενος ἐν σκότει εἶδε φῶς μέγα, καί τοῖς καθημένοις ἐν χώρᾳ καί σκιᾷ θανάτου φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς (Ματθ. 4,16)· ὅτε ὁ δίκαιος Συμεών ἐδέξατο τό παιδίον Ἰησοῦς εἰς τάς ἀγκάλας αὐτοῦ, χαίρων διεκήρυξεν ὅτι τοῦτο εἶναι «φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν» (Λουκ. 2,32).

Ἀνάστασις, λοιπόν, φῶς καί χαρά.

Καί ἐκεῖ ὅπου καλοῦνται οἱ πάντες εἰς τήν χαράν τοῦ Κυρίου, ὅπου οὐδείς μένει πεινῶν, θρηνῶν ἤ ὀδυρόμενος, ἐκεῖ σώζεται ὁλόκληρος ὁ ἄνθρωπος καί ἡ ἀνθρωπότης. Συγκροτεῖται ἡ πανήγυρις τῶν πανηγύρεων τῆς Μιᾶς, Ἁγίας, Καθολικῆς καί Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, ὅπου «θανάτου ἑορτάζομεν νέκρωσιν, Ἅδου τήν καθαίρεσιν, ἄλλης βιοτῆς τῆς αἰωνίου ἀπαρχήν, καί σκιρτῶντες ὑμνοῦμεν τόν αἴτιον», Χριστόν τόν Θεόν ἡμῶν, δι᾽ Οὗ ὁ Θεός Πατήρ κατήλλαξεν ἡμᾶς ἑαυτῷ.

«Εἰ γάρ ἐχθροί ὄντες κατηλλάγημεν τῷ Θεῷ διά τοῦ θανάτου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, πολλῷ μᾶλλον καταλλαγέντες σωθησόμεθα ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ· οὐ μόνον δέ, ἀλλά καί καυχώμενοι ἐν τῷ Θεῷ διά τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι᾽ οὗ νῦν τήν καταλλαγήν ἐλάβομεν» (Ρωμ. 5,10-11).

Ἡ συμφιλίωσις τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν Θεόν, ἡ πραγματοποιηθεῖσα διά τῆς ὑπό τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ προσλήψεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, καί τῆς ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἀναστάντος Χριστοῦ συμπαρακαθήσεως τοῦ Θεανθρώπου ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρός, ἤνοιξεν ἅπασι τοῖς ἀνθρώποις τήν ὁδόν τῆς μετά τοῦ Θεοῦ προσωπικῆς ἑκάστου καταλλαγῆς καί τῆς θεώσεως. Ὁ Χριστός ἐγένετο πρωτότοκος τῶν νεκρῶν, πρωτότοκος τῶν ἀναστημένων, νέος Ἀδάμ, προσφιλής τῷ Θεῷ, ὑπήκοος ἄχρι θανάτου, θανάτου δέ σταυροῦ, δι᾽ ὅ καί ὁ Θεός ἀνέστησεν αὐτόν ἐκ νεκρῶν καί ἐχαρίσατο αὐτῷ καί ὡς ἀνθρώπῳ νέῳ Ἀδάμ, τό καθίσαι ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ, θέσιν τήν ὁποίαν ὡς Υἱός Μονογενής,

Θεός ἐκ Θεοῦ, αὐτοδικαίως κατεῖχεν.

῾Η ἀνυπακοή τοῦ πρώτου ᾿Αδάμ ἔσχεν ὡς συνέπειαν τήν ἔχθραν αὐτοῦ πρός τόν Θεόν καί αὕτη ἔσχεν ὡς συνέπειαν τόν θάνατον· ἡ ὑπακοή τοῦ Χριστοῦ ἄχρι θανάτου ἔσχεν ὡς συνέπειαν τήν καταλλαγήν τοῦ νέου ἀνθρώπου, τοῦ νέου ᾿Αδάμ, τοῦ Θεανθρώπου Χριστοῦ, ὡς ἐκπροσώπου παντός ἀνθρώπου, καί ἡ καταλλαγή αὕτη ἐχαρίσατο ἡμῖν τήν ᾿Ανάστασιν.

Εἴμεθα ἤδη συμφιλιωμένοι μετά τοῦ Θεοῦ καί μετά παντός τοῦ κόσμου, τόν ὁποῖον ἐδημιούργησεν ὁ Θεός καλόν λίαν. Εὑρισκόμεθα εἰς νέαν κατάστασιν. Ἔχομεν ἐνώπιον ἡμῶν ἀνοικτήν νέαν ὁδόν πρός νέαν πραγματικότητα: «ὥστε εἴ τις ἐν Χριστῷ καινή κτίσις: τά ἀρχαῖα παρῆλθεν. ᾿Ιδού γέγονε καινά τά πάντα. Τά δέ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ τοῦ καταλλάξαντος ἡμᾶς ἑαυτῷ διά ᾿Ιησοῦ Χριστοῦ καί δόντος ἡμῖν τήν διακονίαν τῆς καταλλαγῆς, ὡς ὅτι Θεός ἦν ἐν Χριστῷ κόσμον καταλλάσσων ἑαυτῷ, μή λογισάμενος αὐτοῖς τά παραπτώματα αὐτῶν, καί θέμενος ἡμῖν τόν λόγον τῆς καταλλαγῆς. ῾Υπέρ Χριστοῦ οὖν πρεσβεύομεν ὡς τοῦ Θεοῦ παρακαλοῦντος δι᾿ ἡμῶν· δεόμεθα ὑπέρ Χριστοῦ, καταλλάγητε τῷ Θεῷ» (Β΄ Κορ. 5,17-20).

Καταλλάγητε, λοιπόν, ἀδελφοί καί τέκνα ἐν Κυρίῳ ἀγαπητά, τῷ Θεῷ ὡς ὁ ᾿Απόστολος προτρέπει ἡμᾶς, διότι μόνον διά τῆς μετά τοῦ Θεοῦ καταλλαγῆς διά τοῦ ᾿Ιησοῦ Χριστοῦ δύναται ὁ ἄνθρωπος νά καταλλάξῃ, νά συμφιλιώσῃ, ἑαυτόν ἑαυτῷ καί νά ἐξέλθῃ τῆς σχιζοφρενικῆς καταστάσεως τῆς ἐσωτερικῆς συγκρούσεως τῆς ὑπάρξεώς του, νά ὑπερβῇ τήν τραγικότητα τῆς θηριώδους καταδιώξεως ἀνθρώπου ὑπό ἀνθρώπου, νά φθάσῃ εἰς τήν ἐσωτερικήν ἐν Χριστῷ εἰρήνην τῶν λογισμῶν του, τήν πάντα νοῦν ὑπερέχουσαν, ἐξ ἧς μόνης καί ἐν ᾗ μόνῃ δύναται νά βιώσῃ καί τήν πολυπόθητον παγκόσμιον εἰρήνην.

῾Υπό τό φῶς τῆς ᾿Αναστάσεως καί τῆς ἐν Χριστῷ καταλλαγῆς, καλοῦμεν πάντας ὑμᾶς, ὅπως συνοδεύσητε νοερῶς καί ἐν προσευχῇ ἐνθέρμῳ τήν συγκαλουμένην τόν προσεχῆ ᾿Ιούνιον Β΄ Πανευρωπαϊκήν Οἰκουμενικήν Συνέλευσιν εἰς τήν πόλιν Γκράτς τῆς Αὐστρίας. «ΚΑΤΑΛΛΑΓΗ-δωρεά τοῦ Θεοῦ καί πηγή νέας ζωῆς», εἶναι τό θέμα τῆς Συνελεύσεως. Πάντες δέ οἱ ᾿Ορθόδοξοι ἀπό κοινοῦ θέλομεν ὁμολογήσει ἀπαρασαλεύτως τήν πίστιν ἡμῶν εἰς τόν ᾿Αναστάντα Χριστόν.

Προτρεπόμεθα, ὅθεν καί ὑμᾶς, τέκνα ἡμῶν λίαν ἀγαπητά, εἰς ἐκπλήρωσιν τῆς δοθείσης ἡμῖν ὑπό τοῦ Θεοῦ διακονίας τῆς καταλλαγῆς: συμφιλιωθῆτε μετά τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὅσοι εἰσέτι διστάζετε, καί μετά πάντων τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων· συμφιλιωθῆτε καί μεθ' ἑαυτῶν, διά νά λείψῃ τό ἄγχος καί ἡ ἀγωνία ἐκ τῆς ζωῆς ὑμῶν, διά νά εἰσέλθητε εἰς τήν ἐκ τοῦ τάφου τοῦ Χριστοῦ προελθοῦσαν νέαν ζωήν. Εἶναι ζωή πλήρης χαρᾶς. Καί εἰρήνης. Ζωή ἀναστάσιμος. Ζωή αἰώνιος ἐν Θεῷ.

ΧΡΙΣΤΟΣ ΑΝΕΣΤΗ!

Ἡ χάρις καί τό ἄπειρον ἔλεος τοῦ Ἀναστάντος Χριστοῦ, Οὗ τό κράτος, ἡ δόξα καί ἡ προσκύνησις εἰς τόν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, εἴη μετά πάντων ὑμῶν.

Ἅγιον Πάσχα 1997

† Ὁ Κωνσταντινουπόλεως Β.

διάπυρος πρός Χριστόν Ἀναστάντα εὐχέτης πάντων ὑμῶν

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
Ἀριθμ. Πρωτ.: 76.

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 25ῃ Μαρτίου 1997

Ποιμαντορική Ἐγκύκλιος τοῦ Παναγιωτάτου Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Κ.Κ. Παντελεήμονος τοῦ Β΄ ἐπί τῇ 25ῃ Μαρτίου

Ὁ Παναγιώτατος Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης
ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ ὁ Β΄

Πρός τό Χριστεπώνυμον Πλήρωμα
τῆς καθ' ἡμᾶς Ἁγιωτάτης Μητροπόλεως

Τέκνα ἡμῶν ἐν Κυρίῳ Ἀγαπητά!

«Εὐαγγελίζου γῆ χαράν μεγάλην,
αἰνεῖτε οὐρανοί Θεοῦ τήν δόξαν»
(Μεγαλυνάριον Θ΄ ᾠδῆς ἑορτῆς Εὐαγγελισμοῦ).

Μεταξύ τῶν μεγαλυτέρων Θεομητορικῶν Ἑορτῶν, τήν πρώτην θέσιν κατέχει ὁ Εὐαγγελισμός τῆς ΘΕΟΤΟΚΟΥ. Αὕτη τυγχάνει ἡ Ἑορτή, ἥτις ἔφερεν ἀνά ἅπαντα τόν κόσμον τό χαρμόσυνον μήνυμα τῆς Σωτηρίας. Διό, αὕτη ἀποτελεῖ τό κεφάλαιον τῆς Σωτηρίας· καί ψάλλει ἡ Ἐκκλησία σήμερον τό ἀπολυτίκιον· *«σήμερον τῆς Σωτηρίας ἡμῶν τό κεφάλαιον»* (Ἀπολυτίκιον ἑορτῆς).

᾿Αγγελικόν στόμα, πλῆρες χαρᾶς οὐρανίου, εἶπεν εἰς τούς ποιμένας κατά τήν Γέννησιν τοῦ ΚΥΡΙΟΥ ὑπό τῆς ΘΕΟΤΟΚΟΥ: *«ἰδού εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαράν μεγάλην, ἥτις ἔσται παντί τῷ λαῷ, ὅτι ἐτέχθη ὑμῖν σήμερον Σωτήρ, Ὅς ἐστί Χριστός Κύριος»* (Λκ. 2,10-11).

᾿Αγγελικόν στόμα εἶχεν ἀπευθύνει πρός τήν ΘΕΟΤΟΚΟΝ, ἐν Ναζαρέτ τῇ ἁγίᾳ πόλει, τόν γλυκύμελπον χαιρετισμόν *«χαῖρε Κεχαριτωμένη ὁ Κύριος μετά σοῦ»* (Λκ. 1,28).

Αἱ τρεῖς δέ αὗται λέξεις, Εὐαγγελισμός, Εὐαγγέλιον καί εὐαγγελίζομαι, εὑρίσκουσιν βαθεῖαν ἀπήχησιν εἰς τήν ψυχήν τοῦ Χριστιανοῦ. Δονοῦσιν εὐχαρίστως τάς εὐγενεστέρας χορδάς τῆς καρδίας τῶν Ἑλλήνων. Δέν δύναται νά ὑπάρξῃ εἰς τήν ζωήν των περισσότερον εὐχάριστος εἴδησις καί ἀγγελία, καί εὐγενέστερος Εὐαγγελισμός, ἀπό τόν σημερινόν. Διότι ὁ Ἕλλην Χριστιανός διπλοῦν Εὐαγγελισμόν ἑορτάζει σήμερον. ᾿Αφ᾿ ἑνός μέν τόν Εὐαγγελισμόν τῆς αἰωνίου λυτρώσεως καί Σωτηρίας, ἀφ᾿ ἑτέρου δέ τόν Εὐαγγελισμόν τῆς ᾿Εθνικῆς λυτρώσεως καί ἐλευθερίας.

Ὁ γεννηθείς ἐκ τῆς Παρθένου Σωτήρ κατήργησε τόν θάνατον διά τοῦ ἰδικοῦ Του θανάτου καί τῆς ἰδικῆς Του ᾿Αναστάσεως. ᾿Ανέτειλε δέ νέαν ζωήν, ἄφθαρτον καί αἰωνίαν, εἰς τήν ὁποίαν ἥλιος φωτεινός πάντοτε μεσουρανῶν καί οὐδέποτε πρός τήν δύσιν κλίνων, εἶναι ἡ ἀλήθεια τοῦ Εὐαγγελίου. Ἔκτοτε, πᾶς ὅστις δέχεται τόν Εὐαγγελισμόν τοῦτον, καί στρέφει τήν ψυχήν του καί τήν ζωήν του πρός τόν Σωτῆρα, λυτρώνεται ἀπό τόν θάνατον, διότι διά τοῦ Χριστοῦ ἐπιστρέφει εἰς τόν Πατέρα. Θάνατος δέ ἀθάνατος, ἀποκοπή ἀπό τήν πηγήν τῆς ἀληθοῦς ζωῆς, καί ἐξορία εἰς ζωήν ἀτελειώτου δυστυχίας, εἶναι ὁ χωρισμός ἀπό τόν Πατέρα, τόν ὁποῖον χωρισμόν δημιουργεῖ ἡ ἁμαρτία. Λυτρώνεται λοιπόν ὁ ἄνθρωπος ἀπό τόν θάνατον, ἀναγεννᾶται δέ εἰς ζωήν νέαν, ἥτις φωτίζεται ἀπό τήν ἀλήθειαν τοῦ Εὐαγγελίου. Εἰς ζωήν πού ἀρχίζει ἐδῶ εἰς τήν γῆν, προχωρεῖ πρός τόν χωρισμόν τῆς ψυχῆς ἀπό τοῦ σώματος, καί διά τοῦ χωρισμοῦ τούτου, ὡς διά γεφύρας, διαβαίνει εἰς τήν αἰωνιότητα.

᾿Εκεῖ δέ, κατά τήν δευτέραν τοῦ Κυρίου Παρουσίαν, θά ἀναλάβῃ πάλιν τό σῶμα, ἀνιστάμενον ἐκ νεκρῶν, θά τό ἑνώσῃ

μέ τήν ψυχήν, διά νά εἶναι πλήρης ἡ ἀφθαρσία καί αἰώνιος ἡ εὐτυχία. Θα ἐπαληθευθῇ ὁ θεόπνευστος λόγος τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν ΠΑΥΛΟΥ· *«δεῖ γάρ τό φθαρτόν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν καί τό θνητόν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν»* (Α΄ Κορ. 15,53). Ἰδού τό περιεχόμενον τοῦ πρώτου Εὐαγγελισμοῦ.

Γεγονός ἰδιαιτέρας σημασίας καί ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος εἰς τήν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐσημείωσεν ὁ δεύτερος Εὐαγγελισμός. Πρόκειται περί τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς ἀπελευθερώσεως ἐκ τῆς δουλείας τοῦ ἐχθροῦ. Τόν Εὐαγγελισμόν τοῦτον, οἱ ἔνδοξοι καί ἡρωϊκοί πρόγονοι ἡμῶν, ὑπό τόν Ἐπίσκοπον Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανόν, διεκήρυξαν εἰς τήν Ἁγίαν Λαύραν, κατά τήν ἑορτήν τοῦ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΥ τῆς ΘΕΟΤΟΚΟΥ τό 1821. Δέν εἶναι τυχαῖον τό γεγονός ὅτι καί ὁ δεύτερος αὐτός Εὐαγγελισμός συνεδυάσθη μέ τόν πρῶτον καί παγκόσμιον. Διότι, δευτέραν φοράν ἐδοκιμάζετο ὁ Χριστιανικός Ἑλληνισμός. Ἐδοκιμάσθη κατά τούς διωγμούς τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἐδοκιμάσθη τώρα πάλιν ἐπί τέσσαρας αἰῶνας. Κατά τά δύο δέ αὐτάς δοκιμασίας ἀπεδείχθη ἄξιος τῆς κλήσεώς του. Καί διά τοῦτο ἔπρεπε κατά τήν Ἑορτήν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τῆς λυτρώσεως ἀπό τήν δουλείαν τῆς ἁμαρτίας, νά ἀκούσῃ καί τόν Εὐαγγελισμόν τῆς λυτρώσεως ἀπό τήν δουλείαν εἰς χριστιανομάχους δυνάστας. Ἄλλωστε διά τόν σκοπόν τοῦτον οἱ ἡρωϊκοί πρόγονοι ἡμῶν ἐξηγέρθησαν, *«διά τοῦ Χριστοῦ τήν Πίστιν τήν Ἁγίαν καί τῆς Πατρίδος τήν ἐλευθερίαν»!*

Μέγισται θυσίαι ἀπητήθησαν ἵνα πραγματοποιηθῇ ὁ πρῶτος Εὐαγγελισμός· ἵνα δοθῇ εἰς ἡμᾶς ἡ λύτρωσις καί ἡ Σωτηρία· ἵνα διαδοθῇ εἰς τόν κόσμον τό Εὐαγγέλιον τῆς Σωτηρίας. Πρώτη καί ἀνεκτίμητος ἡ Θυσία τοῦ Θεανθρώπου· *«οὐ φθαρτοῖς, ἀργυρίῳ ἤ χρυσίῳ ἐλυτρώθητε»* λέγει ὁ Ἀπόστολος ΠΕΤΡΟΣ, *«ἀλλά Τιμίῳ Αἵματι ὡς Ἀμνοῦ Ἀμώμου καί Ἀσπίλου Χριστοῦ»* (Α΄ Πέτρου 1,18-19). Τό ἀνεκτίμητον Αἷμα τοῦ Χριστοῦ ὑπῆρξε τό λύτρον, ἡ ἐξαγορά πού κατεβλήθη διά τήν σωτηρίαν ἡμῶν, διό, καί ὁ Θεῖος ΠΑΥΛΟΣ λέγει, καί ἡ Ἐκκλησία ψάλλει: *«Ἐξηγόρασας ἡμᾶς ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου τῷ Τιμίῳ Σου Αἵματι, τῷ Σταυρῷ προσηλωθείς καί τῇ Λόγχῃ κεντηθείς, τήν ἀθανασίαν ἐπήγασας ἀνθρώποις, Σωτήρ ἡμῶν δόξα Σοι»* (Ἀπολυτίκιον Ὄρθρου Μ. Παρασκευῆς & πρβλ.

Γαλ. 3,13). Τήν δέ πρώτην ταύτην Θυσίαν ἐπηκολούθησεν εἶτα σειρά θυσιῶν· οἱ κόποι καί οἱ μόχθοι καί ἡ μαρτυρική θυσία τῶν Ἀποστόλων· τά βασανιστήρια καί τό αἷμα τῶν πρώτων Μαρτύρων, τό ὁποῖον ἐπότισεν τό νεόφυτον δένδρον τοῦ Χριστιανισμοῦ· οἱ ἀγῶνες καί ἡ ἐκδαπάνησις τῆς ζωῆς τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, πού διέσωσαν τήν ὀρθήν πίστιν εἰς τήν εὐαγγελισθεῖσαν Σωτηρίαν.

Θυσίαι ἐχρειάσθησαν καί διά τήν πραγματοποίησιν τοῦ δευτέρου πρός Ἕλληνας Εὐαγγελισμοῦ. Ἵνα δέ κατορθωθῇ ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐλευθερίας, ἠγωνίσθησαν, ἐστερήθησαν, ἀπέθανον εἰς τά πεδία τῶν μαχῶν οἱ ἀρχηγοί τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐδεινοπάθησαν, ἐξεκληρίσθησαν, ἐδιώχθησαν, εἶδον τά τέκνα των νά ἁρπάζωνται διά τήν σφαγήν ἤ τό σῶμα τῶν γενιτσάρων, γενεαί ὁλόκληροι Ἑλλήνων. Καί μόνον διεστραμμέναι διάνοιαι, καρδίαι αἵτινες ἀπώλεσαν πᾶν αἴσθημα ἀνώτερον, διότι τάς ἀπεξήρανε τό δηλητήριον τοῦ ὑλισμοῦ καί τῆς ἀπιστίας, θά ἠδύναντο νά ἐκστομίσωσι τήν μεγάλην ἐκείνην συκοφαντίαν κατά τῶν ἡρώων τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος· ὅτι δηλαδή ἐλατήρια κατώτερα τούς ὤθησαν εἰς τόν ἀγῶνα. Ἀλλ' αἱ ὑλικαί θυσία των, τό αἷμα των, ἡ αὐτοθυσία των, μαρτυροῦσι τό ὅλως ἀντίθετον.

«Τῇ ἐλευθερίᾳ οὖν ᾗ Χριστός ἡμᾶς ἠλευθέρωσε» βροντοφωνεῖ ἡ Ἁγία Γραφή, *«στήκετε, καί μή πάλιν ζυγῷ δουλείας ἐνέχεσθε»* (Γαλ. 5,1). Τήν θεόπνευστον ταύτην διακήρυξιν τοῦ Ἐνδόξου Ἀποστόλου ΠΑΥΛΟΥ θά πρέπῃ ἐσαεί νά ἐπαναφέρωμεν εἰς τήν διάνοιαν ἡμῶν, ἵνα διαφυλάξωμεν τήν πολύτιμον κληρονομίαν, τήν ὁποίαν ἐχάρισεν εἰς ἡμᾶς ὁ διπλοῦς Εὐαγγελισμός. Διότι δέν ὑπάρχει οἰκτρότερον κατάντημα, ὅταν ὁ πιστός, ὁ λυτρωθείς ἐκ τῆς ἁμαρτίας διά τοῦ ἀνεκτιμήτου Αἵματος τοῦ Χριστοῦ, προδίδῃ τήν ἠθικήν του ἐλευθερίαν καί ἐπανέρχεται εἰς τήν δουλείαν τῆς ἁμαρτίας. Δέν ὑπάρχει χειροτέρα ἀποτυχία τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος τῶν ἡρωϊκῶν προγόνων ἡμῶν τοῦ 1821, ἐλεεινοτέρα δέ ἀγνωμοσύνη τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων πρός τάς θυσίας καί τό αἷμα ἐκείνων, ὅταν προδίδωσι τήν πίστιν των, τόν πατριωτισμόν των, τά ἁγνά ἑλληνικά ἔθιμά των, ἵνα ὑποδουλωθῶσιν εἰς ἕνα ξηρόν ὑλισμόν, εἰς ἕνα ἄθεον καί ἀπάτριδα καί αἱμοχαρῆ ἐχθρόν.

Συνδέεται ἀρρήκτως ὁ Ἑλληνισμός μετά τοῦ Χριστιανι-

σμοῦ, ὥστε ἑνοποιοῦνται καί ταυτίζονται τά καθήκοντα ἡμῶν ἔναντι τοῦ διπλοῦ Εὐαγγελισμοῦ. Ὁ Ἕλλην, ὁ *«πολιτευόμενος ἀξίως τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ»* (πρβλ. Φιλ. 1,27), εἶναι ὁ καλός πατριώτης, ὁ καλός πολίτης, ὁ ἄξιος ἀπόγονος τῶν εὐαγγελισθέντων τήν ἐλευθερίαν καί θυσιασθέντων *«ὑπέρ Πίστεως καί Πατρίδος»*. Ἕλλην ἄνευ Εὐαγγελίου καταντᾷ ἄνευ Εὐαγγελισμοῦ, ἄνευ 25ης Μαρτίου, ἄνευ Πατρίδος, ἄνευ ἀνωτέρων αἰσθημάτων, στοιχεῖον κακόν καί ἐπικίνδυνον.

Εἴθε ὁ διπλοῦς Εὐαγγελισμός νά φέρῃ ἐν τῇ φιλτάτῃ Πατρίδι ἡμῶν τό μεγαλεῖον καί τό ἀρχαῖον κάλλος, ἐπ᾽ ἀγαθῷ τῆς Ὀρθοδόξου ἡμῶν ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ καί τῆς φιλτάτης ἡμῶν Πατρίδος ΕΛΛΑΔΟΣ.

Διάπυρος πρός Θεόν Εὐχέτης,
Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ
† Ο ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ ὁ Β΄

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
Ἀριθμ. Πρωτ.: 403.

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 25ῃ Ἀπριλίου 1997

Ποιμαντορική Ἐγκύκλιος ἐπί τῇ Ἁγίᾳ καί Μεγάλῃ Παρασκευῇ

Ὁ Παναγιώτατος Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης
ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ ὁ Β΄

Πρός τά ἐν Κυρίῳ πνευματικά Αὐτοῦ Τέκνα,
Τέκνα ἡμῶν ἐν Χριστῷ Σταυρωθέντι Ἀγαπητά!

«Πέποιθεν ἐπί τόν Θεόν» (Ματθ. 27,43)

Ἡ βαθεῖα σιωπή τοῦ Ἐσταυρωμένου γλυκυτάτου Ἰησοῦ ἀφήνει ἀδιαφιλονίκητον τήν κυριαρχίαν εἰς τάς ἀτάκτους καί παραφόρους φωνάς τῶν σταυρωτῶν Του. Οὐδέν ἕτερον ἀκούεται, παρά αἱ ὕβρεις, αἱ εἰρωνεῖαι, αἱ βλασφημίαι καί οἱ φαρμακεροί λόγοι τῶν ἐχθρῶν Του. Καί ὁ Ἐσταυρωμένος Κύριος τούς ἀκούει, τούς ἐννοεῖ καί τούς αἰσθάνεται. Ἐάν οἱ ἧλοι Τοῦ ἤνοιξαν εἰς τούς πόδας καί τάς χεῖρας πληγάς αἱμοῤῥοούσας καί ὀδυνηράς, τά λόγια, ἅτινα ἀκούει κατά τήν ὥραν τῶν δριμυτάτων πόνων Του, Τοῦ αἱματώνουν τήν καρδίαν.

Τό ἐσωτερικόν Του ὅμως, παρ' ὅλα ταῦτα, ἐξακολουθεῖ νά εἶναι βυθισμένον εἰς τούς οὐρανίους ὅρμοὺς τῆς θείας γαλήνης. Πονεῖ τό Σῶμα Του ἀπό τά κτυπήματα τοῦ φραγγελίου καί ἀπό ὅλην τήν ἄλλην κακοπάθειαν. Πονεῖ ὅμως καί ἡ ψυχή Του ἀπό τά ὀδυνηρότατα πλήγματα τόσων στομάτων, τά ὁποῖα γλῶσσαι ἀτάσθαλοι, ὡς βούνευρα κατά τῆς ψυχῆς κινούμενα ἀνηλεῶς ἐπιθέτουσιν.

Καί τά ἀκούει ἅπαντα σιωπηλῶς, ἀλλά ὄχι καί ἀναισθήτως. Τά ἀκούει καρτερικῶς, ἀλλά ὄχι καί ἀναλγήτως. Τά ἀκούει καί πάσχει καί πονεῖ. Καί ἐπιπροσθέτως ἐκστομίζουσι πρός Αὐτόν: *«Πέποιθεν ἐπί τόν Θεόν, ῥυσάσθω νῦν Αὐτόν, εἰ θέλει Αὐτόν. Εἶπε γάρ, ὅτι Θεοῦ εἰμι Υἱός»* (Ματθ. 27, 43). Ἦτο ἀφοσιωμένος εἰς τόν Πατέρα Του. Καί ἠγάπα Αὐτόν ὅσον οὐδείς ἄλλος ἐπί τῆς γῆς.

Αὐτό μετέδιδε τήν ἀδιατάρακτον καί θείαν εἰρήνην εἰς ἅπαντα τόν ἐσωτερικόν Του κόσμον. Νά τόν ἀποσπάσωσιν ἀπό τήν ἀγάπην τοῦ Πατρός Του, οὐδέποτε θά ἠδύναντο οἱ ἐχθροί Του. Ἡ ἐγκατάλειψις τῶν φίλων, ἡ προδοσία τοῦ μαθητοῦ, ἡ ἄδικος καταδίκη, ὁ ἀτιμωτικός θάνατος, οἱ ὀδυνηροί πόνοι τοῦ Σταυροῦ, καί ἅπαντα ἐκεῖνα πού κατέστησαν τό ποτήριόν Του τόσον πικρόν, δέν Τόν ἐφόβισαν, παρά μόνον ἦσαν συντροφευμένα μέ τήν ἰδέαν: Μήπως κατά τήν διάρκειαν τῆς δοκιμασίας μου αὐτῆς, πικράνω τόν Πατέρα μου, καί θίξω ἔστω δι' ἁπλοῦ νυγμοῦ τήν πρός ἐμέ ἀγάπην Του;

Αὐτός εἶναι ὁ μόνος φόβος Του. Ἀλλοίμονον! Οἱ ἄσπλαγχνοι ἐχθροί Του, εἰς τάς στιγμάς αὐτάς τῆς ὑστάτης Του ἀγωνίας, ὅταν ὁ θάνατος Τόν κυκλώνῃ πανταχόθεν, καί ἀρχίζῃ νά Τόν περιλούῃ μέ κρύον ἱδρῶτα, ἀντί νά Τόν ἐνισχύουν καί νά Τόν παρηγορήσουν, Τοῦ ῥίπτουσι κατά πρόσωπον τήν βεβαίωσιν: Ὁ Πατήρ σου σέ ἐγκατέλειψεν, δέν σέ ἀγαπᾶ, δέν σέ ἀναγνωρίζει ὡς Υἱόν Του. Ἀληθῶς! Ἡ γλῶσσα τοῦ ἀνθρώπου καθίσταται ἀσυγκρίτως φαρμακερωτέρα ἀπό τήν γλῶσσαν καί τούς ὀδόντας πού ἔχει ὁ δηλητηριώδης ὄφις. Ὡς τονίζει καί ὁ Ἀπόστολος Ἰάκωβος ὁ Ἀδελφόθεος, γίνεται αὐτή *«μεστή ἰοῦ θανατηφόρου»* (Ἰακ. 3,8).

Ἐξ ὅλων τῶν ἐπιγείων πλασμάτων, μόνον ἡ ἀνθρωπίνη φωνή προσδίδουσα σάρκα καί ὑλικόν περίβλημα εἰς τόν ἐνδιάθετον καί πνευματικόν λόγον τοῦ ἀνθρώπου, προσλαμβάνει νόημα βαθύτερον, τό ὁποῖον διά τῶν ἠχητικῶν κυμάτων της μεταβιβάζει εἰς τόν ἐσωτερικόν κόσμον τοῦ πλησίον. Εἶναι τοῦτο προνόμιον. Εἶναι ἰδιαίτερον χάρισμα. Εἶναι ἐξαιρετικόν καί ἔκτακτον προσόν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος. Ἀλλ' ἐάν τό προσόν αὐτό χρησιμοποιηθῇ ὑπό τοῦ ἀνθρώπου εἰς τό κακόν; Τότε μεταδίδει τό δηλητήριον εἰς αὐτά τά βάθη τῆς

ψυχῆς τοῦ πλησίον, ὅπου οὐδεμία μάχαιρα ὑλική καί οὐδέν ὄργανον φονικόν δύναται νά εἰσχωρήσῃ.

Αὐτό κάμνουσι τώρα οἱ χλευασταί καί οἱ ἐμπαῖκται τοῦ Ἰησοῦ. Καταχρῶνται τό ὑψηλόν χάρισμα, χάρις εἰς τό ὁποῖον ἀνεβιβάσθημεν εἰς ἀγεφύρωτον ὕψος ὑπεράνω ἀπό τά κτήνη. Τό καταχρῶνται ἀσεβῶς. Τό κακομεταχειρίζονται ἀγνωμόνως. Οὐδέποτε γλῶσσα ἀνθρώπου ἠσέβησε καί ἐβλασφήμησε τοσοῦτον, ὅσον τώρα αἱ γλῶσσαι τῶν σταυρωτῶν Του. Ἀλλά καί οὐδέποτε ἡ μαύρη ἀγνωμοσύνη ἐπλημμύρησεν ὡς ἄλλος ὁρμητικός καί βορβορώδης ποταμός εἰς τά ἀνθρώπινα στόματα.

Ὤ! Πόσον ἡ ἁμαρτία ἐκαυτηρίασε καί ἐτύφλωσε τά ἐσωτερικά ὑμῶν αἰσθητήρια, ὤ σταυρωταί: Αὐτός Τόν ὁποῖον σαρκάζετε καί βλασφημεῖτε, γνωρίζετε ποῖος εἶναι: Εἶναι ὁ προαιώνιος Υἱός καί Λόγος τοῦ Θεοῦ. Εἶναι Αὐτός πού ἐπροίκισεν ἡμᾶς μέ τό ὑπέρτατον δῶρον τοῦ λόγου, τό ὁποῖον προσδίδει ἔννοιαν εἰς τήν φωνήν ἡμῶν καί μεταβάλλει αὐτήν εἰς ἔναρθρον καί λογικήν. Οὗτος ἔδωκεν εἰς ὑμᾶς ἐκ τῆς ἀπείρου Αὐτοῦ σοφίας ψήγματα ἱκανά ἵνα ἀναβιβάσωσιν ὑμᾶς εἰς τό ὕψος Του, καί καταστήσωσιν ὑμᾶς λαμπρά ὁμοιώματά Του. Καί τόν ἰδικόν Του πλοῦτον, διά τοῦ ὁποίου γενναιοφρόνως ἐπροίκισεν ὑμᾶς, τόν χρησιμοποιεῖτε τώρα ὑμεῖς διά νά τόν ὑβρίζετε, καί διά νά Τοῦ πληγώνετε τήν καρδίαν;

Πραγματικῶς! Ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου ἐξαπολύει ἤδη τάς βιαίας ἐφόδους του διά παντός εἴδους προσβολῶν, μέ τόν σκοπόν νά Σέ κλονίσῃ Κύριε! Ἀλλά διεκήρυξες Σύ, διά τοῦ ἀψευδοῦς Σου στόματος: *«Ἔρχεται ὁ τοῦ κόσμου τούτου ἄρχων, καί ἐν ἐμοί οὐκ ἔχει οὐδέν»* (Ἰω. 14,30).

Ἀληθῶς, παρά τάς κραυγάς καί τάς ὕβρεις τῶν Σταυρωτῶν Του, ὁ Ἰησοῦς μένει εἰρηνικός καί γαλήνιος. Ὁμιλεῖ περί Παραδείσου εἰς τόν μετ' Αὐτοῦ συσταυρωθέντα ληστήν, τόν ὁποῖον ἡ θεία γαλήνη τοῦ προσώπου Του καί ἡ γλυκεῖα ἔκφρασις τῶν χειλέων Του εἵλκυσε πρός Ἑαυτόν. Ῥίπτει βλέμμα πλῆρες στοργῆς πρός τήν παρά τόν Σταυρόν ἱσταμένην, πεφιλημένην Μητέρα Του. Καί ὡς νά μή Τοῦ συνέβαινε τίποτε, ὡς στοργικός υἱός φροντίζει, ὅπως Αὕτη μή στερηθῇ καί ἐπιγείου προστάτου, κατά τόν ὑπόλοιπον βίον Αὐτῆς.

Ὁποῖον πέλαγος ἐσωτερικῆς γαλήνης! Καί ὁποῖος ἀκύμαν-

τος ὠκεανός ἀδιαταράκτου, οὐρανίας καί μακαρίας εἰρήνης! Ἀληθῶς, *«ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου»* ἐπέπεσε κατά τοῦ Ἰησοῦ βιαίως, ἀλλ' ἰδού, ὅτι ἐν Αὐτῷ *«οὐκ ἔχει οὐδέν»* (Ἰω. 14,30). Διότι *«πέποιθεν ἐπί τόν Θεόν, ῥυσάσθω νῦν Αὐτόν, εἰ θέλει Αὐτόν. Εἶπε γάρ, ὅτι Θεοῦ εἰμι Υἱός»* (Ματθ. 27,43).

Διάπυρος πρός τόν δι' ἡμᾶς Σταυρωθέντα, Παθόντα καί Ταφέντα Κύριον Εὐχέτης,

Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ

† Ο ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ ὁ Β΄

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
Ἀριθμ. Πρωτ.: 404.

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 27ῃ Ἀπριλίου 1997

Ποιμαντορική Ἐγκύκλιος ἐπί τῇ Κυριακῇ τοῦ Ἁγίου Πάσχα

Ὁ Παναγιώτατος Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης
ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ ὁ Β΄

Πρός τά ἐν Κυρίῳ πνευματικά Αὐτοῦ Τέκνα,
Τέκνα ἡμῶν ἐν Χριστῷ Ἀναστάντι Ἀγαπητά!

«Χριστός τοίνυν ἀνέστη σήμερον ὁ Θεός, ὁ ἀπαθής, ὁ ἀθάνατος, οὐ πρός ἀνάγκην παθών οὐδέ τήν ἐξ οὐρανῶν κάθοδον βιασθείς οὐδέ τήν ἀνάστασιν ὡς ἀπροσδόκητον εὐεργεσίαν παρ' ἐλπίδας εὑρών, ἀλλ' εἰδώς πάντων τῶν πραγμάτων τό τέλος καί οὕτω τήν ἀρχήν ποιησάμενος. Ἔχων ἐν ὀφθαλμοῖς τῆς Θεότητος τῶν προκειμένων τήν γνῶσιν καί πρίν ἐξ οὐρανῶν κατελθεῖν, βλέπων καί τῶν ἐθνῶν τήν ταραχήν καί τοῦ Ἰσραήλ τήν σκληρότητα καί Πιλάτον προκαθήμενον καί Καϊάφαν ἑαυτῷ τήν ἐσθῆτα περισπαράσσοντα καί τόν στασιώδη δῆμον φλεγμαίνοντα καί Ἰούδαν προδιδόντα καί Πέτρον ὑπερμαχόμενον καί μετ' ὀλίγον ἑαυτόν τῇ Ἀναστάσει εἰς δόξαν ἀφθαρσίας μεταμορφούμενον, καί πᾶν τό μέλλον ἔχων ὑπογεγραμμένον τῇ γνώσει, οὐκ ἀνεβάλετο τήν εἰς τόν ἄνθρωπον χάριν, οὐδέ ὑπερέθετο τήν οἰκονομίαν, ἀλλ' ὥσπερ οἱ τόν ἀσθενῆ παρά χαράδρας συρόμενον βλέποντες εἰδότες, οὕτω καί ὁ φιλάνθρωπος ἡμῶν Σωτήρ, ἐθελοντής, ὑβριστικά καί ἄτιμα κατεδέξατο, ἵνα τόν ἐξ ἀπάτης ἀπολλύμενον σώσῃ», τονίζει ὁ Ἅγιος Γρηγόριος

ὁ Νύσσης, εἰς ἐμπνευσμένον Αὐτοῦ Λόγον εἰς τό Ἅγιον Πάσχα.

«Αὕτη ἡ ἡμέρα ἥν ἐποίησεν ὁ Κύριος, ἀγαλλιασώμεθα καί εὐφρανθῶμεν ἐν αὐτῇ» (Ψαλμ. 117,24), ἄλλη παρά τάς ἐν ἀρχῇ τῆς κτίσεως γεγενημένας ἡμέρας, αἷς διαμετρεῖται ὁ χρόνος, ἄλλης κτίσεώς ἐστιν ἀρχή αὕτη· ἐν ταύτῃ γάρ ποιεῖ ὁ Θεός τῇ ἡμέρᾳ οὐρανόν καινόν καί γῆν καινήν, καθώς φησιν ὁ Προφήτης. Ποῖον οὐρανόν; Τό στερέωμα τῆς εἰς Χριστόν πίστεως. Ποίαν γῆν; Τήν ἀγαθήν καρδίαν φημί, καθώς εἶπεν ὁ Κύριος, τήν γῆν τήν πίνουσαν τόν ἐπ' αὐτῆς ἐρχόμενον ὑετόν καί τόν πολύχουν στάχυν ἁδρύνουσαν. Ἐν ταύτῃ τῇ κτίσει ἥλιος μέν ἐστιν ὁ καθαρός βίος, ἄστρα δέ αἱ ἀρεταί, ἀήρ δέ ἡ διαφανής πολιτεία, θάλασσα δέ τό βάθος ἐστί τοῦ πλούτου τῆς σοφίας τε καί τῆς γνώσεως, πόα δέ καί βλαστήματα ἡ ἀγαθή διδασκαλία καί τά θεῖα διδάγματα, ἅπερ ὁ λαός τῆς νομῆς, τοὐτέστιν ἡ ποίμνη τοῦ Θεοῦ ἐπινέμεται, δένδρα δέ ποιοῦντα καρπόν ἡ τῶν ἐντολῶν ἐργασία. Ἐν ταύτῃ κτίζεται καί ὁ ἀληθινός ἄνθρωπος, ὁ κατ' εἰκόνα γενόμενος Θεοῦ καί ὁμοίωσιν. Ὁρᾷς οἵου κόσμου γίνεται ἀρχή *«αὕτη ἡ ἡμέρα, ἥν ἐποίησεν ὁ Κύριος»*, περί ἧς φησίν ὁ Προφήτης, ὅτι *«οὔτε ἡμέρα κατά τάς ἄλλας ἡμέρας οὔτε νύξ κατά τάς ἄλλας νύκτας»* (Ζαχ. 14,1-11). Καί οὕτω τό ἐξαίρετον τῆς παρούσης χάριτος ὁ λόγος ἐκήρυξεν. Αὕτη ἔλυσε τήν τοῦ θανάτου ὠδῖνα, αὕτη τόν τῶν νεκρῶν πρωτότοκον ἐμαιεύσατο, ἐν ταύτῃ οἱ χαλκοῖ τοῦ ᾅδου μοχλοί συνεθλάσθησαν. Νῦν ἀνοίγεται τοῦ θανάτου τό δεσμωτήριον, νῦν κηρύσσεται τοῖς αἰχμαλώτοις ἡ ἄφεσις, νῦν γίνεται τοῖς τυφλοῖς ἡ ἀνάβλεψις, νῦν τοῖς ἐν σκότει καί σκιᾷ θανάτου καθημένοις ἡ ἐξ ὕψους ἀνατολή ἐπισκέπτεται.

Ἐν ταύτῃ γάρ ὡς ἀληθῶς κατέπαυσεν ἀπό πάντων τῶν ἔργων Αὐτοῦ ὁ Μονογενής Θεός, διά τῆς κατά θάνατον οἰκονομίας τῇ σαρκί σαββατίσας καί εἰς ὅ ἦν πάλιν ἐπανελθών διά τῆς Ἀναστάσεως, ἅπαν τό κείμενον Ἑαυτῷ συνανέστησε, Ζωή καί Ἀνάστασις καί Ἀνατολή καί Ὄρθρος καί Ἡμέρα τοῖς ἐν σκότει καί σκιᾷ θανάτου γενόμενος.

Νῦν ὁ δεσμώτης λύεται, ὁ χρεώστης ἀφίεται, ὁ δοῦλος ἐλευθεροῦται τῷ ἀγαθῷ καί φιλανθρώπῳ τῆς Ἐκκλησίας κηρύγματι, οὐ ῥαπιζόμενος ἀσχημόνως κατά τῆς παρειᾶς, ἀλλ'

οὕτω κοσμίως ἀφιέμενος ὡς γινώσκεται. Διά ταύτην τήν ἡμέραν κληρονόμοι Θεοῦ ἄνθρωποι καί συγκληρονόμοι Χριστοῦ, καί ὡς ὁ Παῦλος διδάσκει, *«ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ τελεσθήσεται ἡ Ἀνάστασις»* (Α΄ Κορ. 15,52).

Πιστεύσωμεν τοίνυν τῷ λέγοντι: *«σαλπίσει γάρ καί οἱ νεκροί ἀναστήσονται»* (Α΄ Κορ. 15,52), καί πάλιν, *«ἔρχεται ἡ ὥρα ἐν ᾗ πάντες οἱ ἐν τοῖς μνημείοις ἀκούσονται τῆς φωνῆς Αὐτοῦ καί ἐκπορεύσονται οἱ τά ἀγαθά ποιήσαντες εἰς ἀνάστασιν ζωῆς, οἱ δέ τά φαῦλα πράξαντες εἰς ἀνάστασιν κρίσεως»* (Ἰω. 5,28-29). Τά παρόντα θεωρήσωμεν, καί τῷ μέλλοντι οὐκ ἀπιστήσομεν· πάσης γάρ ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ ἀκόλουθον ἐχούσης τήν ἔκπληξιν καί πολύ τό θαῦμα καί ἄφραστον, ὅταν τάς τῶν πατέρων καί προπάππων ὁμοιότητας κατίδωμεν μεταβαινούσας ἀκριβῶς εἰς τάς τῶν ἀπογόνων μορφάς καί ἐκμαγεῖα γινομένους τούς παῖδας ἀπό τῶν προπατόρων, τότε δή τήν πάνσοφον τέχνην τοῦ ἀριστοτέχνου Θεοῦ καί Σωτῆρος ὑπερεκπλήττομαι, πῶς τῶν μήτε φαινομένων ἀρχετύπων αἱ μιμήσεις ἐν ἀποῤῥήτῳ μυστηρίῳ δημιουργοῦνται καί ἀναπλάσσονται, ἄλλους τινάς τούς τεθνεῶτας διά τῆς ἐνεργείας τῶν τύπων ἐγείρουσαι.

Δράμωμεν καί ἡμεῖς ἐπί τήν θέαν τοῦ παραδόξου θεάματος (διαγέγονεν γάρ ἤδη τό Σάββατον), μή κατόπιν τῶν γυναικῶν ἀπαντήσωμεν. Ἔστω καί ἐν ταῖς ἡμετέραις χερσί τά ἀρώματα, ἡ πίστις καί ἡ συνείδησις· αὕτη γάρ τοῦ Χριστοῦ ἐστιν ἡ εὐωδία. Μηκέτι μετά τῶν νεκρῶν τόν Ζῶντα ζητήσωμεν· τόν γάρ οὕτως Αὐτόν ζητοῦντα ἀπωθεῖται ὁ Κύριος, λέγων· *«μή μου ἅπτου»* (Ἰω. 20,17), ἀλλ' ὅταν ἀναβῶ πρός τόν Πατέρα, τότε σοι ἔξεστιν ἅπτεσθαι, τουτέστιν μηκέτι τήν σωματώδη καί δουλικήν μορφήν ἐν τῇ σεαυτοῦ πίστει ἀνατυπώσῃ, ἀλλά τόν ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρός ὄντα καί ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχοντα καί Θεοῦ ὄντα Λόγον Τοῦτον προσκύνει, μή τήν τοῦ δούλου μορφήν.

Πολλάκις δέ καί πολλῶν ὁμοῦ προσώπων τά ἰδιώματα, ἐν ἑνί ἐξεικονίζεται σώματι. Ταῦτα πάντα θαυμαστά μέν καί ὅπως γίνεται ἡμῖν ἀγνοούμενα, πρόχειρα δέ τῷ δημιουργῷ καί μετά πολλῆς, ὡς ἴσμεν, τῆς ῥαστώνης ἐπιτελούμενα.

Ἀλλ' ἡμεῖς γε πεπιστεύκαμεν τῇ Ἀναστάσει δόξαν ἀνα-

πέμποντες τῷ Πατρί καί τῷ Υἱῷ καί τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι νῦν καί ἀεί καί εἰς τούς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Διάπυρος πρός τόν Ἀναστάντα Κύριον Εὐχέτης,
Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ
† Ο ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ ὁ Β΄

Βιβλιογραφία: Γρηγορίου Νύσσης, Εἰς τό Ἅγιον Πάσχα καί περί τῆς Τριημέρου Προθεσμίας τῆς Ἀναστάσεως Ε.Π.Ε., Τόμ. 101ος, σελ. 400-486.

Σεβ. Μητροπολίτου Ναυπάκτου καί Ἁγ. Βλασίου
κ. Ἱεροθέου

*Θρησκευτική καί ἐκκλησιαστική παιδεία**

Τό Συνέδριο αὐτό πού γίνεται πρός τούς Καθηγητάς Θεολόγους τῆς Περιφερείας μας, μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἑορτῆς τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν καί μέ θέμα «Τό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν στήν Ἐκπαίδευση σήμερα καί αὔριο» πιστεύω ὅτι θά ἀποτελέση σταθμό στά σύγχρονα γεγονότα, διότι πάνω στό θέμα αὐτό γίνεται σοβαρός προβληματισμός ἀπό πολλούς ἀνθρώπους. Ἡ προσπάθεια τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἀποχρωματισμοῦ τῆς κοινωνίας μας καί ὁ ἀγώνας γιά πολιτιστικό ἐκσυγχρονισμό ἔχουν συνέπειες καί στό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν στήν Στοιχειώδη καί Μέση Ἐκπαίδευση. Γι' αὐτό καί οἱ εἰσηγήσεις πού θά ἀκουστοῦν στό Συνέδριο αὐτό θά εἶναι σημαντικές καί θά παίξουν σπουδαῖο ρόλο στήν μετέπειτα ἐξέλιξη.

Ἡ δική μου εἰσήγηση εἶναι γενική καί θά ἔλεγα εἰσαγωγική καί ἀναφέρεται στό θέμα «θρησκευτική καί ἐκκλησιαστική παιδεία». Κατά τήν ἀνάπτυξη αὐτοῦ τοῦ θέματος θά ἀποδειχθῆ ὅτι ἄλλο εἶναι ἡ θρησκευτική καί ἄλλο εἶναι ἡ ἐκκλησιαστική παιδεία καί ἀγωγή.

* Εἰσήγηση στό Θεολογικό Συνέδριο τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ναυπάκτου καί Ἁγ. Βλασίου στό Συνεδριακό Κέντρο τῆς Ἱ. Μονῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος Ναυπάκτου τήν 1-2-1997.

1. Θρησκεία καί Ἐκκλησία

Ἀπό μιά γενική ἄποψη ὅλες οἱ ὀργανωμένες ὁμάδες ἀνθρώπων πού ἔχουν ἔντονα θρησκευτικά βιώματα καί μεταφυσικές ἀναζητήσεις καλοῦνται Θρησκεῖες. Ἑπομένως, μέ μιά γενική ἔννοια καί ὁ Χριστιανισμός μπορεῖ νά ὀνομασθῆ Θρησκεία. Ὅμως ἄν δοῦμε τό πρᾶγμα αὐτό ἀπό λεπτότερη προοπτική, θά διαπιστώσουμε ὅτι ὑπάρχει μεγάλη διαφορά μεταξύ Θρησκείας καί Ἐκκλησίας. Θά μπορούσαμε νά ἐντοπίσουμε τίς διαφορές σέ πέντε συγκεκριμένα σημεῖα.

α) Ἡ Θρησκεία φροντίζει νά ὁδηγήση τόν ἄνθρωπο στόν Θεό, νά λύση δηλαδή τίς ἐσωτερικές καί κοινωνικές του ἀνασφάλειες. Τό ὑπόβαθρο αὐτῆς τῆς ἄποψης εἶναι ὅτι ὁ Θεός εἶναι μιά ἀνώτερη δύναμη πού κατοικεῖ στούς οὐρανούς καί ἀπό ἐκεῖ διευθύνει τόν κόσμο, ὅτι ὑπάρχει ἕνας διαχωριστικός τοῖχος μεταξύ τῆς ἀνώτερης αὐτῆς δύναμης καί τοῦ ἀνθρώπου, καί ἑπομένως ὁ ἄνθρωπος μέ τήν βοήθεια τῆς Θρησκείας πρέπει νά κάνη τά πάντα γιά νά ὑπερβῆ αὐτό τό τεῖχος καί νά φθάση τόν Θεό, στήν πραγματικότητα νά ἐξιλεωθῆ.

Ἡ Ἐκκλησία ὅμως δέν κάνει λόγο γιά ἕνα ἀφηρημένο Θεό, ἀλλά γιά τόν Τριαδικό Θεό, ὁ Ὁποῖος ἀγάπησε τόν κόσμο καί ἐνδιαφέρθηκε προσωπικά γιά τήν σωτηρία του, ἀφοῦ ὁ Πατήρ ἀπέστειλε τόν Υἱόν Του, ὁ Υἱός δέχθηκε νά ἐνανθρωπήση καί αὐτή ἡ ἐνανθρώπηση ἔγινε μέ τήν ἐνέργεια τοῦ Παναγίου Πνεύματος. Ἔτσι, ὁ Θεάνθρωπος Χριστός, πού ἑνώνει τό ἄκτιστο καί τό κτιστό στήν ὑπόστασή Του, ἀφοῦ ὁ Λόγος ἔγινε ἡ ὑπόσταση τῆς ἀνθρώπινης φύσης, εἶναι ἡ Κεφαλή μας καί ἐμεῖς, ὅταν ζοῦμε μυστηριακά καί ἀσκητικά στόν χῶρο τῆς Ἐκκλησίας, εἴμαστε τά μέλη Του. Ἄλλωστε, ἡ λέξη Ἐκκλησία προέρχεται ἀπό τό ἐκκαλέω-ῶ, πού σημαίνει προσκαλῶ κάποιον νά ἐξέλθη. Ἔτσι, λοιπόν, ἡ Ἐκκλησία εἶναι μιά πρόσκληση γιά κοινωνία, μία ἔξοδος ἀπό τήν ἀμορφία καί ἕνωση μέ τόν Χριστό, εἶναι μιά οἰκογένεια ἐν Χριστῷ, ἕνας κόσμος μέσα στόν εὐρύτερο κόσμο, καί μάλιστα ὁ δεύτερος ἁγιάζεται καί εὐλογεῖται ἀπό τόν κόσμο αὐτό.

β) Ἡ Θρησκεία εἶναι δημιούργημα ἀνθρώπινο, ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος ἔχει μέσα του τήν αἴσθηση τοῦ χαμένου παραδείσου.

Πράγματι, ὁ Ἀδάμ μέ τήν παράβαση τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ, δηλαδή μέ τήν ἀπώλεια τῆς θεοκοινωνίας, ἔζησε τό τραγικό γεγονός τῆς σκοτίσεως τοῦ νοῦ καί τήν ἔξαψη τῆς λογικῆς, τοῦ ὀρθοῦ λόγου, βίωσε τήν ἔξαψη τῶν παθῶν καί τῆς φαντασίας. Ἔχοντας σκοτισμένο νοῦ, προσπαθοῦσε μέ τήν λογική, τόν ὀρθό λόγο, ἀλλά καί μέ τήν βοήθεια καί τήν ἐνέργεια τῶν παθῶν καί τῆς φαντασίας νά πλάση τόν Θεό, ὡς ὑποκατάστατο τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ. Μέσα σέ αὐτήν τήν προοπτική ἀναπτύχθηκαν διάφορες θρησκεῖες, οἱ ὁποῖες προσπάθησαν νά λύσουν τά τραγικά προβλήματα καί τά φοβερά ἀδιέξοδα πού ἔχουν σχέση μέ τόν πόνο, τό κακό πού ὑπάρχει στόν κόσμο, τήν βασανιστική παρουσία τοῦ θανάτου. Ἔτσι, λοιπόν, ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ Θρησκεία εἶναι ἡ φορά τοῦ ἀνθρώπου πρός τόν Θεό, καί ὅτι ἀναπτύσσεται μέσα σέ μιά ἀνθρωποκεντρική ἀτμόσφαιρα εἶναι φυσικό νά καλλιεργῆται ἔντονα ὁ εὐδαιμονισμός, ἡ ἡδονοκρατία καί ὁ ὀρθολογισμός.

Ἡ Ἐκκλησία, ὅμως, εἶναι τό Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, στήν ὁποία ὑπάρχει ἡ Ἀποκάλυψη πού δόθηκε ἀπό τόν Θεό στούς ἁγίους. Ἡ Ἐκκλησία δέν εἶναι μιά ὁμάδα πιστῶν πού ἀναζητοῦν τόν Θεό, ἀλλά τό Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τό ὁποῖο ὁ Χριστός προσέλαβε ἀπό τήν Παναγία, καί στό ὁποῖο ἐντάσσονται ὅσοι δέχονται τό Βάπτισμα καί τά μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας. Ὑπάρχει, δηλαδή, πραγματική βρώση τοῦ Χριστοῦ. Κεφαλή τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ὁ Θεάνθρωπος Χριστός, τέλειος Θεός καί τέλειος ἄνθρωπος. Ἔτσι, ἄν ἡ Θρησκεία γενικά εἶναι ἡ κίνηση τοῦ ἀνθρώπου πρός τόν Θεό, ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἡ κίνηση τοῦ Θεοῦ πρός τόν ἄνθρωπο, δηλαδή εἶναι ἐξ ἀποκαλύψεως ἀλήθεια. Ἐντασσόμενος ὁ ἄνθρωπος στήν Ἐκκλησία ἀπαλλάσεται ἀπό τήν εὐδαιμονία καί τόν ἡδονισμό, στήν πραγματικότητα μεταμορφώνει ὅλα τά πάθη καί ζῆ τήν καινή ζωή, χωρίς νά ἀπορρίπτει τόν κόσμο.

γ) Ἡ Θρησκεία καλλιεργεῖ ἔντονα τά θρησκευτικά συναισθήματα, ἕναν ἐπίπλαστο καί ἐξωτερικό τρόπο ζωῆς, πού δέν ἀγγίζει τόν πυρήνα τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ λατρεία καί ἡ διδασκαλία τῆς θρησκείας ἀναφέρονται σέ μιά κοινωνική συμπεριφορά καί ὄχι τόσο στήν ἀλλαγή τοῦ τρόπου ζωῆς τοῦ

ἀνθρώπου καί τήν μεταμόρφωση τῆς προσωπικότητός του. Στίς Θρησκεῖες γίνεται λόγος γιά καθήκοντα στόν Θεό καί τούς ἀνθρώπους, καί ὅλα κινοῦνται μέσα σέ ἕνα δεοντολογικό πλαίσιο, ἐν ὀνόματι μιᾶς σωτηρίας, ἡ ὁποία βέβαια ὑπονοεῖται, στίς περισσότερες περιπτώσεις, ὡς ἔξοδος τῆς ψυχῆς ἀπό τό σῶμα, τό ὁποῖο εἶναι κακό, καί ὡς ἀπόρριψη τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, μέσα στόν ὁποῖο ὑπάρχει τό κακό.

Ἡ Ἐκκλησία, ὅμως, κινεῖται σέ ἕνα διαφορετικό πλαίσιο, ἀφοῦ ἐπιδιώκει νά ὁδηγήση τά μέλη της στήν θέωση, πού δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἡ θεωρία τοῦ ἀκτίστου Φωτός στήν ἀνθρώπινη σάρκα τοῦ Λόγου. Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας δέν κάνουν λόγο γιά ἐξιλέωση τοῦ Θεοῦ, ἀλλά γιά θέωση τοῦ ἀνθρώπου, καί βέβαια αὐτό ἐννοεῖται ὡς θέωση ψυχῆς καί σώματος. Γιά νά ἐπιτευχθῆ αὐτή ἡ θέωση, ὅπως τήν βλέπουμε στήν ζωή τῶν ἁγίων, ἀπαιτεῖται ἄσκηση, ἡ ὁποία συνίσταται στόν ἡσυχασμό ἤ στήν νηπτική θεολογία. Τά δόγματα τῆς Ἐκκλησίας προϋποθέτουν αὐτόν τόν ἡσυχαστικό τρόπο ζωῆς, πού συνδέεται μέ τήν κάθαρση τῆς καρδιᾶς, τόν φωτισμό τοῦ νοῦ καί τήν πορεία πρός τήν θέωση. Αὐτή ἡ μέθοδος φαίνεται σέ πολλά κείμενα τῆς Ἁγίας Γραφῆς καί τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, θά ἀρκεστῶ, ὅμως, στήν παρουσίαση ἑνός στίχου ἀπό τόν ὕμνο τοῦ Συμεών τοῦ Νέου Θεολόγου, πού λέγεται κατά τήν προετοιμασία γιά τήν μετάληψη τοῦ Σώματος καί τοῦ Αἵματος τοῦ Χριστοῦ: «καί καθαίρεις καί λαμπρύνεις καί φωτός ποιεῖς μετόχους...». Ἑπομένως, ἡ Ἐκκλησία δέν κινεῖται σέ ἕνα συναισθηματικό χῶρο καί ἕνα νομικιστικό πλαίσιο, ἀλλά σέ θεραπευτικό, ἀφοῦ θεραπεύει τόν ἄνθρωπο γιά νά φθάση στόν Θεό.

δ) Συνέχεια καί συνέπεια τῶν προηγουμένων εἶναι ὅτι ἡ Θρησκεία προσπαθεῖ νά θεραπεύση τίς ἐνοχές πού ἔχει ὁ ἄνθρωπος ἔναντι τοῦ Θεοῦ. Τό ἀνθρώπινο «ἐγώ» αἰσθάνεται πολύ τεταπεινωμένο, μειωμένο, μειονεκτικό καί ἀνασφαλές ἔναντι τοῦ θείου «Σύ», πρᾶγμα τό ὁποῖο αὐξάνει τίς ἐνοχές. Ὁ λάτρης διαφόρων θρησκειῶν στέκεται ἐκστατικός μπροστά στό μεγαλεῖο τοῦ Θεοῦ καί τήν μικρότητά του. Ἔτσι, ὑπάρχει ἔντονη διαλεκτική ἀντίθεση μεταξύ Θεοῦ καί ἀνθρώπου.

Στήν Ἐκκλησία ὅμως δέν ἀγωνιζόμαστε νά θεραπεύσουμε

τίς ἐνοχές μας, ἀλλά νά βιώσουμε τήν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ στήν προσωπική μας ζωή. Δέν κάνουμε λόγο γιά ἐνοχές, ἀλλά γιά τύψεις καί πνευματικές ἀσθένειες πού πρέπει νά θεραπευθοῦν. Ὑπάρχει δέ τεράστια διαφορά μεταξύ ἐνοχῆς καί τύψης. Ἡ ἐνοχή τίθεται σέ νομικιστικά πλαίσια, προϋποθέτει τήν παράβαση τοῦ νόμου καί τήν ὀργή τοῦ Θεοῦ, πού ζητᾶ τιμωρία τοῦ ἐνόχου, ὑπονοεῖ τήν βαθυτάτη αἴσθηση ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἔνοχος θανάτου ἔναντι τοῦ Θεοῦ. Οἱ τύψεις ὅμως ἑρμηνεύονται διαφορετικά, ἀφοῦ αἰσθανόμαστε ὅτι μέ δική μας ἀστοχία, καί μέ προσωπικές ἐσφαλμένες κινήσεις χάσαμε τήν κοινωνία μέ τόν Θεό, αἰσθανόμαστε τύψεις ἔναντι τῆς μεγάλης ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, πού τήν ἔδειξε πλουσιοπάροχα τόσο κατά τήν δημιουργία, ὅσο καί κατά τήν ἀναδημιουργία μας, ὅπως καί σέ διάφορες φάσεις τῆς προσωπικῆς μας ζωῆς. Ἔχοντας, λοιπόν, τύψεις ὅτι ἀπομακρυνθήκαμε ἀπό ἕναν Θεό ἀγάπης, ὁ ὁποῖος ἐξακολουθεῖ νά μᾶς ἀγαπᾶ, ἀγωνιζόμαστε μέ τήν Χάρη Του νά θεραπευθοῦμε, ὥστε νά βιώσουμε τήν φιλανθρωπία Του.

ε) Ἡ Θρησκεία ἀποτελεῖται ἀπό ἄτομα, τά ὁποῖα ὅλα μαζί ἀποτελοῦν τήν μάζα, τήν ὀργάνωση, τήν ὁμάδα. Τό ἄτομο δέν διακρίνεται ἀπό ἀγάπη, δέν ἐκφράζει τήν ἐλευθερία καί δέν ἐκδηλώνει τήν ἰδιαιτερότητά του. Στήν μάζα, ἐπίσης, ἐπικρατοῦν ἀνταγωνισμοί, φανατισμοί καί ἐπιθετικότητες. εἶναι χαρακτηριστικό αὐτό πού λέγει ὁ Γκάρι Μπέκερ, κάτοχος τοῦ Νόμπελ Οἰκονομικῶν: «ὁ ἀνταγωνισμός εἶναι καλός γιά τήν Θρησκεία, ὅπως ἀκριβῶς καί γιά τά ἄλλα ἐμπορεύματα, διότι μ' αὐτό τόν τρόπο οἱ θρησκευτικές ὀργανώσεις μαθαίνουν πῶς νά ἱκανοποιοῦν καλύτερα τίς ἀνάγκες τῶν μελῶν τους ἀπό ὅ,τι ὅταν ἔχουν μονοπωλιακή θέση»[1]. Αὐτό μπορεῖ νά τό δῆ κανείς σέ ὅλα τά ἐπίπεδα. Στήν λατρεία ἐξαφανίζεται ὁ λάτρης κάτω ἀπό τήν συναισθηματική φόρτιση τῆς μουσικῆς, παύει δέ νά λειτουργῆ ἡ λογική. Στήν προσπάθεια νά ἐξιλεωθῆ ἀπορρίπτει προσωπικά του πράγματα, ἀντιμετωπίζοντάς τα μανιχαϊκά. Ἡ Θρησκεία γιά νά συγκροτηθῆ σέ ὀργανωμένες ὁμάδες θυσιάζει τήν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου καί «μπλοκάρει» τούς ὀπαδούς σέ μαζικά συστήματα, σέ φυλακές τρομακτικές. Χρησιμοποιοῦνται

1. *Ἐλευθεροτυπία* 5-2-1996.

δέ διάφορα μέσα καί τρόποι πού μετατρέπουν τόν ἄνθρωπο σέ ἀντικείμενο τό ὁποῖο πρέπει νά θυσιασθῆ γιά τό ἐμπόρευμα καί τήν ἀγορά.

Στήν Ἐκκλησία, ὅμως, ἀφοῦ αὐτή λειτουργεῖ ὡς κοινωνία καί ἀληθινή οἰκογένεια, ὁ ἄνθρωπος ἀπό ἄτομο γίνεται πρόσωπο, διότι αἰσθάνεται τήν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καί τοῦ ἀνθρώπου, προσφέρει ἀγάπη στόν Θεό καί τόν ἄνθρωπο, διατηρεῖ τήν ἐλευθερία του, δέν ἀπορρίπτει τίποτε ὡς κακό, μόνο ζῆ τήν ἄσκηση ὡς ὑπέρβαση τῆς ἀναγκαιότητος τοῦ ἐνστίκτου καί τῆς βιολογικῆς ζωῆς, δέν ὑποτάσσεται σέ σκοπιμότητες, οὔτε μποροῦν νά ἐξασκηθοῦν πιέσεις πάνω σέ αὐτόν.

Ὑπάρχουν καί ἄλλες διαφορές. Θά ἤθελα ὅμως νά ἐπιμείνω μόνο σέ αὐτές τίς πέντε καί νά προσθέσω ὅτι ὅπου λειτουργεῖ καί ἡ Ἐκκλησία ὡς Θρησκεία καί ὅπου ἡ Ἐκκλησία διακατέχεται ἀπό τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα τῆς Θρησκείας καί ἀποβάλλει τά δικά της, τότε χάνει τόν προσανατολισμό της. Ὅπως ἔχουμε ἀληθινές καί ἀποτυχημένες οἰκογένειες, ὅπως ὑπάρχει ὑγιές καί ἄρρωστο σῶμα, τό ἴδιο μπορεῖ νά ὑπάρχη καί μιά Ἐκκλησία μέ τά ἀρρωστημένα γνωρίσματα τῆς Θρησκείας. Τό γεγονός εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος μέ τήν πτώση του περιέπεσε σέ μιά θρησκευτική κατάσταση ἤ θά ἔλεγα καλύτερα σέ μιά θρησκειοποίηση τῆς ζωῆς, πού συνδέεται καί μέ τήν εἰδωλοποίηση, ἐνῶ μέ τήν πνευματική του ἀνάσταση καί ἀναγέννηση περνᾶ ἀπό τήν θρησκειοποίηση στήν ἐκκλησιοποίηση.

Ἡ διαφορά μεταξύ Θρησκείας καί Ἐκκλησίας φαίνεται καθαρά στήν διάκριση μεταξύ τοῦ θρησκειοποιημένου Χριστιανισμοῦ τῆς Δύσεως καί τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας. Στήν Δύση βιώθηκε τό φαινόμενο τῆς θρησκειοποίησης τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐνῶ στήν Ἀνατολή ζοῦμε τήν ἐκκλησιοποίηση τῆς Θρησκείας. Βέβαια, ὅπως λέγαμε καί προηγουμένως, εἶναι δυνατόν καί μερικές Ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες, νά διακρίνονται ἀπό μερικά σημεῖα τοῦ θρησκειοποιημένου Χριστιανισμοῦ, ἀλλά πρέπει νά παρατηρηθῆ ὅτι στήν Δύση ἡ θρησκειοποίηση τῆς Χριστιανικῆς ζωῆς εἶναι θεσμοθετημένη, ἐνῶ ἡ θρησκειοποίηση τῆς Ἐκκλησίας στήν Ἀνατολή λειτουργεῖ μέσα στό πλαίσιο καί τήν ἀτμόσφαιρα τῆς ἐκκοσμίκευσης. Στήν Ὀρθόδοξη Ἐκκλη-

σία ὑπάρχει ὑγιής διδασκαλία καί κυρίως ἔντονη ἡσυχαστική καί νηπτική ζωή, ἡ ὁποία μπορεῖ νά ἀποβάλη τυχόν θρησκειοποιημένες καταστάσεις, ἐνῶ δέν συμβαίνει τό ἴδιο στήν Δύση, ἀφοῦ ἡ θεολογία ἔχει ὁριοθετηθῆ καί στεγανοποιηθῆ.

Πράγματι, ὑπάρχει διαφορά μεταξύ δυτικῆς καί ὀρθόδοξης θεολογίας. Ἡ δυτική θεολογία δίνει προτεραιότητα στήν οὐσία, καί ὑποτάσσει τό πρόσωπο σέ αὐτήν, ὅπως ἀποδεικνύει τό δόγμα τοῦ Filioque, ἐνῶ ἡ Ὀρθόδοξη θεολογία δίνει μεγάλη σημασία στό πρόσωπο, πού τό βλέπει μέσα ἀπό σωστή ὀντολογία καί ὄχι μέσα ἀπό τό πρῖσμα ἑνός ἀφηρημένου περσοναλισμοῦ. Στήν Δύση ὡς κριτήριο πάντων ἐνεργεῖ ὁ ὀρθολογισμός, ἀφοῦ γίνεται λόγος γιά ὀρθολογική γνωσιολογία, ἐνῶ στήν Ἀνατολή καλλιεργεῖται ἔντονα ὁ ἀποφατισμός, ὄχι βέβαια μέ τήν ἔννοια τοῦ ἀγνωστικισμοῦ, ἀλλά μέ τήν ἔννοια τῆς προσωπικῆς ἐμπειρίας στό βάθος τῆς καρδιᾶς. Στήν Δύση παρατηρεῖται ἔντονα ἡ νομική, ποινική καί δικανική ἠθική, ὅπως τήν βλέπουμε στόν τρόπο τῆς μετανοίας, ἐνῶ στήν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία λειτουργεῖ ἡ ἰατρική, ἰαματική καί θεραπευτική ἀσκητική. Στήν Δύση ἐκφράζεται ὁ παπισμός ὡς σύστημα ἤ ὡς ἀτομοκρατικός τρόπος ζωῆς (Προτεσταντισμός), ἐνῶ στήν Ὀρθοδοξία λειτουργεῖ σέ ὅλα τά ἐπίπεδα ἡ συνοδικότητα μέ τήν ἔννοια τοῦ ἱεραρχικοῦ πολιτεύματος. Στήν Δύση γεννήθηκε ἡ μεσαιωνική φεουδαρχία μέ ὅλες τίς φοβερές συνέπειες, ἐνῶ στήν Ρωμηοσύνη ἀναπτύχθηκε ἔντονα ἡ πρόνοια, ὡς συνάρτηση τῆς φιλοθεΐας καί τῆς φιλανθρωπίας[2].

Ἑπομένως, ἡ διαφορά μεταξύ Ἐκκλησίας καί Θρησκείας δείχνει τήν διαφορά μεταξύ θρησκευτικῆς καί ἐκκλησιαστικῆς παιδείας.

2. *Ὁ Θεάνθρωπος Χριστός καί ἡ Θρησκεία*

Ἀπό ὅσα εἴδαμε μέχρι τώρα φαίνεται ὅτι ὑπάρχει διαφορά μεταξύ Θρησκείας καί Ἐκκλησίας. Στό σημεῖο αὐτό θά πρέπει

2. Βλ. Μάριος Μπέγζος, *Ἡ μεταφυσική τῆς οὐσιοκρατίας στόν Μεσαίωνα καί ἡ ἐκκοσμίκευση, φιλοσοφική κριτική στήν Θρησκεία τῆς Εὐρώπης,* Ἀθήνα 1989, σελ. 139-162.

νά παραθέσουμε τήν ἄποψη τοῦ π. Ἰωάννου Ρωμανίδη, πού κινεῖται μέσα στά πατερικά πλαίσια καί πιστεύω ὅτι εἶναι πρωτότυπη γιά τήν ἐποχή μας. Θά παραθέσω τίς βασικές ἔννοιες τοῦ π. Ἰωάννου.

Οἱ Πατριάρχες καί οἱ Προφῆτες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, καθώς ἐπίσης καί οἱ Ἀπόστολοι καί Προφῆτες τῆς Καινῆς Διαθήκης, γνωρίζουν καλά ὅτι ἡ Θρησκεία εἶναι ἀρρώστια τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας καί ὅτι ὁ μόνος ἰατρός πού θεραπεύει τήν ἀσθένεια αὐτή εἶναι ὁ Χριστός, ὁ Κύριος τῆς δόξης, ὁ Γιαχβέ. Ἡ ἐνανθρώπηση τοῦ Χριστοῦ καί ὅλο τό ἔργο τῆς θείας Οἰκονομίας συνίσταται στήν ἐλευθέρωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τήν νόσο τῆς Θρησκείας.

Ὅταν κάνουμε λόγο γιά νόσο τῆς Θρησκείας ἐννοοῦμε τήν κατάσταση κατά τήν ὁποία ἡ νοερά ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου (νοῦς), ἡ ὁποία στήν φυσική της κατάσταση πρέπει νά βρίσκεται στήν καρδιά καί νά προσεύχεται, ταυτίζεται μέ τόν ἐγκέφαλο. Κατά τούς Πατέρας ἄλλη εἶναι ἡ νοερά ἐνέργεια καί ἄλλη εἶναι ἡ ἐγκεφαλική ἐνέργεια. Ὅταν ὁ νοῦς βρίσκεται σέ φυσική λειτουργία τότε ἡ νοερά ἐνέργεια ρυθμίζει τά πάθη τῆς πείνας, τῆς δίψας, τοῦ ὕπνου, τοῦ ἐνστίκτου τῆς αὐτοσυντήρησης, πού εἶναι ὁ φόβος τοῦ θανάτου, ὥστε νά παραμένουν ἀδιάβλητα. Ἔτσι, στήν φυσική της κατάσταση ἡ νοερά ἐνέργεια ρυθμίζει ὅλον τόν ὀργανισμό τοῦ ἀνθρώπου, ὁπότε αὐτό ἔχει κοινωνικές συνέπειες.

Στήν Θρησκεία ταυτίζεται ἡ νοερά ἐνέργεια μέ τήν ἐνέργεια τοῦ ἐγκεφάλου πού ἔχει συνέπεια ὅλα τά νοήματα τοῦ ἐγκεφάλου, πού προέρχονται ἀπό τό περιβάλλον, νά γίνονται νοήματα τῆς νοερᾶς ἐνέργειας. Αὐτό σημαίνει ὅτι ὅλες οἱ εἰκόνες πού ἔρχονται στόν ἐγκέφαλο ἀπό τό περιβάλλον διά τῶν αἰσθήσεων, εἰσέρχονται στόν ἐγκέφαλο ἀπό τό περιβάλλον διά τῶν αἰσθήσεων, εἰσέρχονται καί μέσα στήν καρδιά. Τότε ἡ νοερά ἐνέργεια δέν προσεύχεται, διακατέχεται ἀπό τά νοήματα καί τίς εἰκόνες τοῦ περιβάλλοντος, μέ ἀποτέλεσμα ὁ ἄνθρωπος νά γίνεται δοῦλος τοῦ περιβάλλοντος. Ταυτοχρόνως, ὅμως, φθάνει στό σημεῖο νά ταυτίση ὁρισμένα νοήματα πού προέρχονται ἀπό τό περιβάλλον μέ τόν Θεό ἤ τούς θεούς του. Ὁπότε, ὁ ἄνθρωπος, διακατεχόμενος ἀπό τήν ἀσθένεια τῆς Θρη-

σκείας, λατρεύει τά εἴδωλα, ἀπομακρυνόμενος ἀπό τόν πραγματικό Θεό.

Αὐτό, ὅμως, ἔχει καί ἀνθρωπολογικές συνέπειες. Ἐφ' ὅσον ἡ νοερά ἐνέργεια στήν φυσική της κατάσταση, μέ τήν ἀδιάλειπτη προσευχή, ρυθμίζει τά πάθη τῆς πείνας, τῆς δίψας, τοῦ ὕπνου, τοῦ φόβου τοῦ θανάτου, ὥστε νά παραμένουν ἀδιάβλητα, εἶναι ἑπόμενο στήν παραφύση κατάστασή της, κατά τήν ὁποία σκοτίζεται καί ταυτίζεται μέ τήν ἐνέργεια τοῦ ἐγκεφάλου καί, φυσικά, γεμίζει ἀπό τά νοήματα τοῦ περιβάλλοντις, νά μή μπορῇ νά ρυθμίση τά πάθη, τά ὁποῖα γίνονται διαβλητά καί πηγή μεγάλων ἀνωμαλιῶν καί στό ἀνθρωπολογικό καί τό κοινωνιολογικό πεδίο. Ἔτσι, τά διαβλητά πάθη μαζί μέ τήν ἀδέσποτη καί ἀχαλίνωτη φαντασία δημιουργοῦν μαγικές θρησκεῖες, εἴτε γιά τήν χαλιναγώγηση τῶν στοιχείων τῆς φύσεως, εἴτε γιά τήν σωτηρία τῆς ψυχῆς, πού ἐννοεῖται ὡς ἔξοδός της ἀπό τήν ὕλη καί αἰώνια κατάστασή της σέ εὐδαιμονία, εἴτε τήν ἀπόκτηση τῆς εὐδαιμονίας τῆς ψυχῆς μαζί μέ σῶμα[3].

Ἑπομένως, ὁ ἄσαρκος Λόγος, ὁ μεγάλης Βουλῆς Ἄγγελος στήν Παλαιά Διαθήκη, ὁ σεσαρκωμένος Λόγος στήν Καινή Διαθήκη, μέ τήν ἀποκαλυπτική ἀλήθεια καί τήν μέθοδο πού διδάσκει γιά τήν βίωση τῆς ἀλήθειας στά ὅρια τῆς προσωπικῆς ζωῆς, θεραπεύει τόν ἄνθρωπο ἀπό τήν νόσο τῆς Θρησκείας. Ὅπως ἀναλύσαμε πιό πάνω ἡ νόσος τῆς Θρησκείας συνίσταται στόν σκοτασμό τοῦ νοῦ, τήν ταύτιση τῆς νοερᾶς ἐνέργειας μέ τήν λογική ἐνέργεια καί τήν σύγχυση, ἀλλά καί τήν ταύτιση μεταξύ τῶν κτιστῶν καί ἀκτίστων ἐνεργειῶν, ἀφοῦ θεοποιεῖται ἡ κτίση. Μέ τήν ἀπώλεια τῆς νοερᾶς ἐνεργείας ὁ ἄνθρωπος ἀποδιοργανώνεται πλήρως καί δημιουργεῖ τεράστια προβλήματα καί στόν κοινωνικό χῶρο.

Ἡ θεραπεία τῆς νόσου αὐτῆς συνίσταται στήν ἐνεργοποίηση τῆς νοερᾶς ἐνεργείας, ἡ ὁποία πρέπει νά ἀποκολληθῆ ἀπό τόν ἐγκέφαλο καί τά νοήματα πού φέρνουν οἱ αἰσθήσεις ἀπό τόν περιβάλλοντα κόσμο σ' αὐτόν, καί στήν ἀέναη προσευχή πού πρέπει νά γίνεται μέσα στήν καρδιά. Σέ αὐτήν τήν κατά-

3. Ἰωάννου Ρωμανίδου, *Ἡ Θρησκεία εἶναι νευροβιολογική ἀσθένεια, ἡ δέ Ὀρθοδοξία ἡ θεραπεία της*, ἀδημοσίευτο κείμενο.

σταση ὁ ἄνθρωπος κάνει δυό παράλληλες ἐνέργειες. Καί προσεύχεται μέ τήν νοερά ἐνέργεια στήν καρδιά καί ἔχει συνείδηση τοῦ κόσμου καί τοῦ περιβάλλοντος μέ τήν λογική ἐνέργεια. Αὐτό τό βλέπουμε ἔντονα σέ ὅλα τά κείμενα τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ. Μέσα ἀπό αὐτό τό πρῖσμα ἑρμηνεύει καί τήν θεία Λειτουργία. Στήν Μυσταγωγία του ἀναλύει διεξοδικά ὅτι ἡ θεία λειτουργία εἶναι βίωση τῶν γεγονότων τῆς θείας Οἰκονομίας, εἶναι εἰκόνα καί μέθεξη τῶν ἐπουρανίων, τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἀλλά ὁδηγεῖ καί στήν ἀπόκτηση τῆς τελείας γνώσεως διά τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ νοῦ μέσα στήν καρδιά. Ὁ ἅγιος Μάξιμος βλέπει τήν μέθεξη τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ μέσα ἀπό τήν νηπτική καί ἡσυχαστική μέθοδο.

Ὅταν ὁ ἄνθρωπος θεραπευθῆ στόν ἀνθρωπολογικό τομέα, ἀποκτᾶ τήν ἀνιδιοτελῆ ἀγάπη πρός τόν Θεό καί τούς συνανθρώπους του, γίνεται κοινωνικός παράγοντας, ἀκόμη στέκεται μέ σεβασμό ἀπέναντι στήν δημιουργία, τήν κτίση. Ἔτσι, μέ τόν τρόπο αὐτό λύνονται ὅλα τά ὑπαρξιακά, ὀντολογικά, κοινωνικά καί οἰκολογικά προβλήματα.

Ὁ Χριστός ἦλθε γιά νά θεραπεύση αὐτήν τήν νοερά ἐνέργεια, ἡ ὁποία στήν νοσοῦσα κατάσταση γεννᾶ ἀρρωστημένες θρησκεῖες. Ἡ θεραπεία ἐπιτυγχάνεται μέσα στήν Ἐκκλησία μέ τήν πείρα καί τήν καθοδήγηση θεουμένων Πατέρων, ὁπότε ὁ ἄνθρωπος φθάνει στό σημεῖο νά ἀντιληφθῆ ὅτι δέν ὑπάρχει καμμία σχέση μεταξύ ἀκτίστου Θεοῦ καί κτισμάτων, καί ὅτι, ὅπως λέγει ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, «Θεόν φράσαι ἀδύνατον, νοῆσαι δέ ἀδυνατώτερον», δηλαδή δέν μπορεῖ κανείς νά στοχάζεται γιά τόν Θεό[4]. Ὡς γνωστόν ἡ Θρησκεία κάνει αὐτήν τήν τρομερή σύγχυση.

Ἑπομένως, μέσα στήν Ἐκκλησία ὁ ἄνθρωπος, μέ τήν δύναμη τοῦ Θεοῦ, ἀπαλλάσσεται ἀπό τήν νόσο τῆς Θρησκείας. Μέσα ἀπό τό πρῖσμα αὐτό μποροῦμε νά κάνουμε λόγο γιά ἐκκλησιαστική παιδεία καί ἀγωγή.

4. *Ἔνθ.ἀν.*

3. *Θρησκειολογικό καί ἐκκλησιολογικό μάθημα*

Γίνεται τόν τελευταῖο καιρό συζήτηση γιά τό ποιό πρέπει νά εἶναι τό περιεχόμενο τοῦ μαθήματος τῶν θρησκευτικῶν στήν Μέση Ἐκπαίδευση. Μερικοί ἐπιμένουν ὅτι τό θρησκευτικό μάθημα πρέπει νά περιορισθῆ στό θρησκειολογικό ἤ κοινωνικό πεδίο μέ ἀναφορά στά γενικότερα οὑμανιστικά προβλήματα, σύμφωνα μέ τό περιεχόμενο τῆς Εὐρωπαϊκῆς παιδείας, καί ἄλλοι ἐπιμένουν ὅτι στήν χώρα μας, ὅπου ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία εἶναι ἡ ἐπικρατοῦσα Θρησκεία καί ἔχει χαρακτηρίσει τόν πολιτισμό τοῦ τόπου, δέν μπορεῖ τό μάθημα τῶν θρησκευτικῶν νά ἀπομακρυνθῆ ἀπό τά βασικά στοιχεῖα τῆς ἑλληνορθοδόξου Παραδόσεως.

Ἔχω τήν γνώμη ὅτι ἕνα τέτοιο ἐρώτημα θά ἀντιμετωπισθῆ ἀπό ἄλλους εἰσηγητές καί δέν πρέπει νά ἐπιμείνω τώρα σέ αὐτό. Ἄλλωστε, ὁ βασικός ἄξονας τῆς εἰσηγήσεώς μου εἶναι νά διαγραφῆ ἡ διαφορά μεταξύ θρησκευτικῆς καί ἐκκλησιαστικῆς ἀγωγῆς καί νά δοῦμε τήν μεγάλη ἀξία πού ἔχει ἡ ἐκκλησιαστική παιδεία ἀφοῦ ἡ πρώτη συνδέεται μέ τήν νοσοῦσα προσωπικότητα, ἐνῶ ἡ δεύτερη ἀποβλέπει στήν θεραπεία τῆς νοσούσης προσωπικότητος, πρᾶγμα τό ὁποῖο ἔχει καί κοινωνικές προεκτάσεις.

Γεγονός, ὅμως εἶναι ὅτι δέν μποροῦμε ἐν ὀνόματι τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἕνωσης καί τῆς κοινῆς πολιτιστικῆς παράδοσης νά ἀπεμπολοῦμε τά γνήσια καί οὐσιαστικά στοιχεῖα τῆς παραδόσεώς μας. Ἄλλωστε, αὐτό δέν τό θέλει οὔτε καί ἡ συνθήκη τῆς Μάαστριχτ. Στό κεφάλαιο γιά τήν Παιδεία, τήν ἐπαγγελματική ἐκπαίδευση καί νεολαία λέγεται: «Ἡ Κοινότητα συμβάλλει στήν ἀνάπτυξη παιδείας ὑψηλοῦ ἐπιπέδου, ἐνθαρρύνοντας τήν συνεργασία μεταξύ τῶν κρατῶν μελῶν καί, ἄν αὐτό ἀπαιτεῖται, ὑποστηρίζοντας καί συμπληρώνοντας τήν δράση τους, σεβομένη ταυτόχρονα πλήρως τήν ἁρμοδιότητα τῶν κρατῶν μελῶν γιά τό περιεχόμενο τῆς διδασκαλίας καί τήν ὀργάνωση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος καθώς καί τήν πολιτιστική καί γλωσσική του πολυμορφία»[5]. Φαίνεται ἀπό τό ἄρθρο αὐτό ὅτι

5. *Συνθήκη Μάαστριχτ ἔτους 1992,* κεφάλαιο 3, ἄρθρο 126.

ἡ ἰδιαιτερότητα κάθε Μέλους τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἕνωσης, καί μάλιστα ἡ πολιτιστική καί γλωσσική πολυμορφία γίνεται πλήρως σεβαστή.

Ἐπειδή ἔχω ὑπ' ὄψη μου ὄχι μόνο τό θρησκευτικό μάθημα στά Σχολεῖα, ἀλλά καί τήν Κατήχηση πού γίνεται στήν Ἐκκλησία, θά ἤθελα νά ἐπισημάνω ὅτι ὑπάρχουν τρεῖς δυνατότητες ὡς πρός τόν προσανατολισμό τῆς παιδείας καί ἀγωγῆς.

α) Ὁ θρησκειολογικός προσανατολισμός. Δηλαδή, μέ τό θρησκευτικό μάθημα ἀναλύονται οἱ διάφορες θρησκεῖες ὅσο τό δυνατόν αὐθεντικότερα καί εἰλικρινέστερα, δηλαδή κατά τρόπο ἐπιστημονικό. Ἕνα τέτοιο μάθημα θά γίνεται ἐγκεφαλικά, θά γεμίση τόν ἐγκέφαλο τοῦ ἀνθρώπου μέ γνώσεις, πρᾶγμα τό ὁποῖο στήν ἀδιαμόρφωτη προσωπικότητα τοῦ παιδιοῦ εἶναι δυνατόν νά δημιουργήση μεγάλη σύγχυση, γιατί τό μάθημα τῆς θρησκειολογίας δέν ἔχει τήν ἴδια ἐπίδραση στά παιδιά, πού ἔχουν τά ἄλλα μαθήματα.

β) Ὁ θρησκευτικός προσανατολισμός. Μιά τέτοια παιδεία θά ἀναφέρεται στήν καλλιέργεια τῶν λεγομένων θρησκευτικῶν συναισθημάτων, μέ ἔντονη ἀνάπτυξη τοῦ ὀρθολογισμοῦ καί τοῦ ἠθικισμοῦ, ὅπως τά ἀναλύσαμε στήν προηγούμενη ἑνότητα. Τό θρησκευτικό περιεχόμενο τῆς ἐκπαιδεύσεως θά ἀναφέρεται στήν δεοντολογία, τήν καθηκοντολογία, τήν κοινωνιολογία, πού θά στεροῦνται ὅμως ὀντολογίας.

γ) Ὁ ἐκκλησιολογικός προσανατολισμός. Ἡ ἐκκλησιαστική παιδεία καί ἀγωγή, θά ὁδηγῆ τόν νέο στήν Ἐκκλησία, θά ἀποβλέπη στήν λύση τῶν ὑπαρξιακῶν του προβλημάτων, τήν θεραπεία τῆς προσωπικότητός του, την πορεία του ἀπό τήν ἀτομικότητα στό πρόσωπο καί ἀπό τήν μοναξιά στήν προσωπική κοινωνία.

Σαφῶς ἡ Ἐκκλησία στήν προσπάθειά της νά κατηχήση τά παιδιά πρέπει νά ἀκολουθήση τήν ἐκκλησιαστική παιδεία καί ἀγωγή, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ τόν ἄνθρωπο στήν ἐκκλησιοποίηση, πού εἶναι ἡ θέωση, ὁ βαθύτερος σκοπός τοῦ ἀνθρώπου. Πρέπει νά μάθη στά παιδιά τήν Ὀρθόδοξη θεολογία, τί εἶναι ὁ Θεός, πῶς ἀποκαλύπτεται στόν ἄνθρωπο, πῶς μπορεῖ νά βιωθῆ στά ὅρια τῆς προσωπικῆς ζωῆς τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος καί ποιός εἶναι

ὁ βαθύτερος σκοπός τῆς ὑπάρξεώς του, τί εἶναι ἡ κτίση καί πῶς ἀπαλλάσσεται αὐτή ἀπό τήν φθορά, πῶς μπορεῖ κανείς νά ζήση ἀληθινά μέσα στόν χῶρο τῆς Ἐκκλησίας.

Ἐπίσης, τά Σχολεῖα στήν χώρα μας πρέπει νά διαπνέονται ἀπό αὐτήν τήν ἐκκλησιαστική παιδεία καί ἀγωγή, ὅπως ἐκφράστηκε καί βιώθηκε ἀπό τόν λαό μας, προσλαμβάνοντας ὅμως καί μερικά στοιχεῖα ἀπό τήν θρησκειολογία καί τήν θρησκευτική ζωή.

Πάντως, πρέπει νά ἀπαλλαγοῦμε καί ὅλοι ἐμεῖς πού ἐξασκοῦμε ποιμαντική στούς νέους, εἴτε στόν χῶρο τῆς Ἐκκλησίας, εἴτε στόν χῶρο τοῦ Σχολείου, ἀπό τήν ἀντίληψη ὅτι ἡ ἐκκλησιαστική παιδεία καί ἀγωγή εἶναι μιά στείρα ἀπολογητική ἤ ἕνας στυγνός ἠθικισμός, πρέπει ἀκόμη νά ἐλευθερωθοῦμε ἀπό τήν ἔννοια ὅτι ὅταν μιλᾶμε γιά τόν Θεό καί τήν Ἐκκλησία πρέπει νά ἐξαντλούμαστε σέ ὡραῖα λόγια καί σέ θρησκευτικούς στοχασμούς γιά ἐσωτερική κατανάλωση.

Ἀπό τά πολλά σημεῖα τά ὁποῖα δείχνουν τήν ἀνωτερότητα τῆς παιδείας πού ἔχει ἐκκλησιολογικό προσανατολισμό θά ἤθελα νά ὑπογραμμίσω μερικά, τά ὁποῖα πρέπει νά ἔχουμε ὑπ' ὄψη μας ὅταν ἐξασκοῦμε ἐκκλησιαστική παιδεία.

Πρῶτον. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι μιά κοινότητα, ἕνωση ἀνθρώπων καί Θεοῦ, εἶναι μιά οἰκογένεια, μέσα στήν ὁποία λύονται ὅλα τά προβλήματα, ὀντολογικά, ὑπαρξιακά, κοινωνικά καί οἰκολογικά. Βέβαια, δέν λύονται διά μαγείας, ἀλλά μέ τόν ἀγώνα καί τήν ἐν Χριστῷ ἄσκηση. Ἡ ἐκκλησιαστική οἰκογένεια ἔχει κέντρο τήν θεία Εὐχαριστία, ἀλλά ἀγκαλιάζει καί ὅλο τόν κοινωνικό βίο.

Δεύτερον. Ἡ Ὀρθόδοξη θεολογία δέν εἶναι στοχαστική καί σχολαστική, ἀλλά ἐσωτερική καί ταυτόχρονα κοινωνική. Ὁ διάλογος πού ἔγινε μεταξύ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ καί τοῦ Σχολαστικοῦ Βαρλαάμ ἀπέδειξε ὅτι οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας χρησιμοποιοῦσαν διαφορετική μεθοδολογία γιά τόν Θεό καί γιά τά κτιστά πράγματα, ἐνῶ οἱ σχολαστικοί εἶχαν ἑνιαία μεθοδολογία γιά τίς δυό αὐτές πραγματικότητες. Τό ἔργο τῆς Ὀρθοδόξου θεολογίας εἶναι πολύ μοντέρνο καί ἀποδοτικό.

Τρίτον. Ἡ Ἐκκλησία δέν κινεῖται ἔξω ἀπό τήν κοινωνία, δέν βρίσκεται ἔξω ἀπό τόν κόσμο, ἀλλά εἶναι ὁ κατ' ἐξοχήν

κόσμος τοῦ κόσμου. Τά μέλη τῆς Ἐκκλησίας δέν ἀποδεσμεύονται ἀπό τό λεγόμενο κοινωνικό γίγνεσθαι. Τά συναξάρια τῶν ἁγίων ἀποδεικνύουν ὅτι οἱ πραγματικοί Χριστιανοί ἐνδιαφέρονται καί γιά τά κοινωνικά προβλήματα. Ἡ Ἐκκλησία ἐξασκεῖ τήν πραγματική πολιτική, ἀφοῦ αὐτή ἐνδιαφέρεται κυρίως γιά τήν πόλη, καί τήν μεταμόρφωση τῆς ἐπιγείας καί τήν βίωση τῆς ἐπουρανίας πολιτείας.

Ὁ ἅγιος Συμεών ὁ Θεσσαλονίκης ἦταν γνήσιος ἡσυχαστής, ἀλλά ταυτόχρονα ἐνδιαφέρθηκε πραγματικά καί ρεαλιστικά καί γιά τήν σωτηρία τῆς Θεσσαλονίκης.

Τέταρτον. Ἡ Ἐκκλησία παρήγαγε καί ἕνα τέλειο πολιτισμό, ὅπως ἐκφράζεται στήν ἁγιογραφία, τήν μουσική, τήν ἀρχιτεκτονική κ.λ.π., πού προσελκύει τήν προσοχή τῶν συγχρόνων ἀνθρώπων. Γιατί, οἱ ἁγιασμένοι ἄνθρωποι μποροῦν νά ἁγιογραφοῦν νά ψάλλουν, νά κατασκευάζουν Ναούς κ.λ.π. ἁγιασμένα καί θεραπευμένα, μποροῦν νά ἁγιάζουν τόν κόσμο.

Πέμπτον. Οἱ ἅγιοι, πού εἶναι τά ζωντανά μέλη τῆς Ἐκκλησίας αἰσθάνονται στενή καί οὐσιασική σχέση μέ τήν κτίση. Μέσα στήν κτίση, ἀκριβῶς ἐπειδή διαθέτουν καθαρό νοῦ, βλέπουν τούς λόγους τῶν ὄντων, αἰσθάνονται τόν ἀναστεναγμό τῆς κτίσεως καί τήν ὀδύνη της καί μέ τήν δική τους ἀναγέννηση συντελοῦν στήν ἐλευθερία της ἀπό τή φθορά. Οἱ ἅγιοι, μέ τόν τρόπο τους, ἀποκαθιστοῦν τήν ἀταξία πού ὑπάρχει στήν κτίση, λόγῳ τῆς ἀποστασίας τοῦ ἀνθρώπου, καί συντελοῦν στήν ἐπικράτηση τῆς δικαιοσύνης.

Ἕκτον. Ἡ Ἐκκλησία διαπαιδαγωγεῖ τά μέλη της στό νά βλέπουν τήν παροῦσα ζωή μέσα ἀπό τήν ἐσχατολογική προοπτική. Οὔτε ἀπομονώνει τόν παρόντα κόσμο ἀπό τό ἔσχατο, οὔτε ἀποβλέπει ἁπλῶς στό ἔσχατο παραβλέποντας τήν παροῦσα ζωή. Ἄλλωστε, μιά κοινωνικότητα ἔξω ἀπό τήν ἐσχατολογική προοπτική συνιστᾶ τήν ἐκκοσμίκευση.

Ὅλα αὐτά εἶναι ἀνάγκη νά τά διδάσκουμε στά παιδιά μέ μεθοδικότητα, μέ προσωπική πίστη, μέ παραδείγματα ἀπό τούς βίους τῶν ἁγίων καί μάλιστα μέσα στούς χώρους τῆς ζωῆς πού εἶναι ἡ λατρεία, ἰδιαιτέρως ἡ θεία Λειτουργία, ὅπου δέν ἀφαιρεῖται ὁ λόγος χάρη ἑνός θρησκευτικοῦ συναισθήματος, οὔτε ἀπομονώνονται τά ὑλικά ἀγαθά χάρη μιᾶς μανιχαϊκῆς θεωρή-

σεως τῆς σωτηρίας, οὔτε ἀκόμη ἀποδεσμευόμαστε ἀπό ἕνα τμῆμα τοῦ χρόνου, ἀλλά ζοῦμε στό παρόν τήν οἰκονομία τοῦ παρελθόντος καί τήν ἐσχατολογία τοῦ μέλλοντος.

Συμπέρασμα

Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος, ἰδιαιτέρως ὁ σύγχρονος νέος, χρειάζεται τήν ἐκκλησιαστική παιδεία καί ἀγωγή. Γιατί μιά θρησκευτική ἀγωγή ἔχει κουράσει τούς ἀνθρώπους, ἀφοῦ τούς ὁδηγεῖ κατ' εὐθεῖαν στόν ἀγνωστικισμό πού ἀφήνει τόν ἄνθρωπο ἀλύτρωτο καί βασανισμένο.

Κάποιος μοῦ εἶπε: «Ἄν ὁ Θεός δέν ἦταν Αὐτός πού διδάσκει ἡ Ἐκκλησία διά τῶν ἁγίων, τότε θά ἦταν καλύτερα νά ἤμουν ἄθεος». Εἶναι φοβερός ὁ λόγος αὐτός, δείχνει, ὅμως, ὅτι μιά θρησκευτική παιδεία δέν σώζει τόν ἄνθρωπο, ἀλλά δημιουργεῖ ψευδαισθήσεις σωτηρίας πού ἐπιτείνουν τό πρόβλημα καί τήν ἀγωνία.

Ἑπομένως, ὅλοι μας καλούμαστε νά ἐκκλησιοποιηθοῦμε καί νά βοηθοῦμε ὅσους ἐπιδιώκουν τήν ἐκκλησιοποίησή τους, χρησιμοποιώντας ἐκκλησιαστική παιδεία καί ἀγωγή.

Μ. Πρωτ/ρου Δημητρίου Βακάρου,
Δρ. Θεολογίας

*Οἱ παρανεοπλαστικές ἀνωμαλίες καί ἡ ποιμαντική ὑποστήριξη τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας**

Ἀρχικά, θά ἤθελα νά εὐχαριστήσω τόν πρόεδρο καί τά μέλη τῆς ἐπιτροπῆς γιά τήν πρόσκλησή τους νά εἶμαι ἕνας ἀπό τούς εἰσηγητές τοῦ Συνεδρίου.

Ὁ ρόλος τοῦ κλήρου γιά τήν ἀντιμετώπιση τῶν παρανεοπλαστικῶν διαταραχῶν ἀπό τίς ὁποῖες ὑποφέρουν οἱ ἀσθενεῖς εἶναι πράγματι καθοριστικές ἀλλά ὡστόσο καί δύσκολες. Μέ σκοπό ὁ πνευματικός νά προσφέρει ὠφέλιμη ποιμαντική στήριξη ὀφείλει νά ἔχει ὑπόψη του τά ἀκόλουθα:

α) τίς ψυχολογικές διαταραχές καί τά προβλήματα πού φέρει ἡ ἀσθένεια στή ζωή τοῦ ἀσθενῆ καί

β) τίς νευρολογικές διαταραχές.

Α΄ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΔΙΑΤΑΡΑΧΕΣ

Α.1) Ὁ ἱερέας ὀφείλει νά γνωρίζει πώς ἀμέσως μετά τήν ἐμφάνιση τῆς ἀσθένειας καί τήν ἀνακοίνωσή της στόν ἀσθενή ἕνα εἶδος κατάθλιψης, ἐξαιτίας τῆς ἀντίδρασης τοῦ ἀσθενῆ ἤ ἑνός προηγουμένου σταδίου, εἶναι τό πρῶτο πού θά ἐμφανιστεῖ.

Α.2) Ἕνα δεύτερο σημεῖο εἶναι ἡ ἀνασφάλεια γιά τό μελλοντικό τρόπο ζωῆς τοῦ ἀσθενῆ βασισμένο στήν ἀστάθεια τῆς ὑγείας του.

* Εἰσήγηση διάρκειας 15΄ πού ἔγινε στό Εὐρωπαϊκό Συνέδριο γιά τήν ἐνημέρωση πάνω στόν Καρκίνο, στό Hilton Ἀθηνῶν 24-27 Ἀπριλίου 1996.

Α.3) Ἡ ἀλλαγή τῶν κοινωνικῶν παραμέτρων πού ὀφείλονται στή συγκεκριμένη ἀσθένεια θά φέρουν στόν ἀσθενή ἕνα μεγάλο μέρος ἄγχους καί ἐκνευρισμοῦ.

Α.4) Ὁ φόβος τοῦ θανάτου ἐξαιτίας τῆς χειροτέρευσης τῆς καταστάσεως τοῦ ἀσθενοῦς εἶναι τό ἑπόμενο σοβαρό σημεῖο πού ὁ ἱερέας πρέπει νά γνωρίζει καλά καί νά τό λάβει ὑπόψη.

Α.5) Ἐξαιτίας τοῦ φόβου τοῦ θανάτου ὁ ἀσθενής δέν ἀναλαμβάνει καμία πρωτοβουλία ὥστε νά συνεχίσει τή ζωή του κανονικά. Σίγουρα εἶναι σημαντικό ὁ ἱερέας νά γνωρίζει τήν ἔλλειψη τέτοιων πρωτοβουλιῶν.

Α.6) Ἐάν προσθέσουμε στούς παραπάνω λόγους τίς νευρολογικές ἀλλαγές πού προκαλοῦνται ἀπό τήν ἀσθένεια, ἀναπόφευκτα ὁ ἀσθενής ἀναπτύσσει μιά ψυχολογική διάθεση καί ἕνα ἐπικίνδυνο συναίσθημα γιά τόν ἐπερχόμενο θάνατο.

Α.7) Ὡς ἀποτέλεσμα τῶν παραπάνω εἶναι ἡ ἐπιθετικότητα τοῦ ἀσθενῆ ἡ ὁποία ἐκφράζεται πρός τούς συγγενεῖς του καί γενικότερα πρός τό δικό του κοινωνικό περιβάλλον. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά ὁ ἀσθενής ἴσως νά ἐκφραστεῖ μέσα ἀπό μία τελεία ἀπάθεια καί παθητικότητα. Γιά παράδειγμα ἴσως νά σκεφθεῖ «Γιατί νά νοιάζομαι γιά ὁτιδήποτε ἀφοῦ ὁ θάνατος εἶναι τόσο κοντά σέ μένα;».

Β΄ ΝΕΥΡΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΡΑΧΕΣ

Β.1) Ἐνῶ ὁ ἱερέας ἔρχεται κοντά στόν ἀσθενή πρέπει νά λάβει ὑπόψη του τήν ἐγκεφαλική δυσλειτουργία εἴτε ἀρτηριακή εἴτε πυρηνική.

Β.2) Ἡ χειροτέρευση τῆς ἀρτηριακῆς λειτουργίας εἶναι ἐμφανής μέ συμπτώματα ὑπερδιέγερσης, ὑπερενεργητικότητας ἤ μέ διαστρέβλωση καί παρανόηση προσώπων καί πραγμάτων.

Β.3) Ἡ μυελοπάθεια, ἐγκάρσια ἤ κάθετη εἶναι μία ἄλλη δυσκολία πού ὁ κληρικός πρέπει νά ξεπεράσει μέ σκοπό νά παράσχει ποιμαντική βοήθεια στόν ἀσθενή.

Β.4) Ἡ περιφερειακή νευροπάθεια (συμμετρική ἤ ἀσύμμετρη) καί ἐγκεφαλίτιδες μελῶν πού ἀκολουθοῦνται ἀπό ἔλλειψη μνήμης εἶναι πράγματι μεγάλα προβλήματα καί δυσκολίες γιά

τόν κληρικό πού προσπαθεῖ τό καλύτερο γιά τή βοήθεια τῶν ἀσθενῶν.

B.5) Ἡ πολυεστιακή λευκοεγκεφαλοπάθεια μέ κλινικά φαινόμενα εἴτε ἀπό πολλαπλές σκληρώσεις ἤ diffuse demyelination καί dementia (τρέλλα) ἀποτελεῖ τήν πιό δύσκολη καί σοβαρή περίπτωση ὅσον ἀφορᾶ τήν ποιμαντική βοήθεια στόν ἀσθενή.

Πρίν ἀναφερθῶ στήν ποιμαντική ὑποστήριξη πρός τούς ἀσθενεῖς καί στό πρόβλημα τῆς εὐθανασίας, θά παραθέσω τά ἀκόλουθα κύρια σημεῖα:

a. Τό δικαίωμα ζωῆς καί θανάτου.

b. Τό δικαίωμα τῆς τελικῆς ἀπόφασης στήν παύση μιᾶς διαρκοῦς ἐπώδυνης ζωῆς.

c. Ἡ ποιμαντική θέση στήν περίπτωση τοῦ ἀνυπόφορου πόνου ἐξαιτίας ἑνός γενικευμένου κακοήθη ὄγκου.

d. Ἡ Ὀρθόδοξη ἄποψη γιά τή φυσιολογική-φυσική σωματική δυσφορία-πόνο.

e. Ἡ Ὀρθόδοξη ἄποψη γιά τήν ψυχολογική ἐξασθένηση τοῦ τελικοῦ σταδίου τῆς νεοπλασματικῆς ἀσθένειας (neoplasm: ὄγκος).

f. Ἐπιχειρήματα κατά τῆς εὐθανασίας ἀπό ἰατρικῆς πλευρᾶς (αὐτόματη καλυτέρευση τῆς κατάστασης τοῦ ἀσθενοῦς, μέ ἀνοσοποιητική ἀντίδραση καί περιορισμό τοῦ κακοήθη ὄγκου διείσδυσης σέ κάθε ἐπίπεδο ἀσθένειας).

g. Ἐπιχειρήματα κατά τῆς εὐθανασίας ἀπό ἠθικῆς καί ἐθιμικῆς (εἶναι ἀνήθικο νά εἰσβάλλεις στήν παράταση τῆς ζωῆς ἑνός ἄλλου ἀνθρώπου).

h. Ἐπιχειρήματα κατά τῆς εὐθανασίας ἀπό τήν ἄποψη τῆς Ὀρθόδοξης πνευματικότητας (ὁ φυσικός πόνος ὡς μαρτύριο, ἡ κρίσιμη καί ἐπώδυνη ἀσθένεια ὡς τύπος συμμετοχῆς στό Πάθος τοῦ Κυρίου μας, ἡ σωτηρία μέσω τῆς φυσικῆς ἀσθένειας).

i. Ἡ πνευματική ὑποστήριξη τοῦ βαριά ἀσθενοῦς ἰδιαίτερα τῶν ἀσθενῶν πού ὑποφέρουν ἀπό κακοήθεις ὄγκους. Ἡ προσμονή τῆς αἰωνιότητας. Ἡ προσωπική ἐπικοινωνία μέ τόν Κύριο. Ἡ ἐθελοντική καί εὐσυνείδητη συμμετοχή στήν πνευματική ζωή.

j. Τό θαῦμα ὡς ἐμπειρία ἡ ὁποία δίνει ἰσχυρά ἐπιχειρήματα κατά τῆς εὐθανασίας καί κατά τῆς ἀνάκλησης κάθε μηχανικῆς

καί φαρμακευτικῆς στήριξης στίς περιπτώσεις τοῦ κλινικοῦ-ἐγκεφαλικοῦ θανάτου.

k. Ἡ ἠθική καί ψυχολογική στήριξη τῶν συγγενῶν πού ἐνεργά συμμετέχουν στό δράμα τοῦ ἀσθενοῦς καί ἰδιαίτερα στό τελικό στάδιο τοῦ ἀσθενοῦς.

l. Ἡ ἠθική καί ψυχολογική στήριξη καί ἡ ἐνθάρρυνση τοῦ ἰατρικοῦ προσωπικοῦ, πού φροντίζει καί ἐργάζεται γιά τόν χωρίς ἐλπίδα ἀσθενή πού ὑποφέρει ἀπό γενικό κακοήθη ὄγκο. Τό ἠθικό δίλημμα τῶν ἰατρῶν πού πάντοτε συναντοῦν τήν ἀνίατη ἀσθένεια καί τήν ἀδιαμφισβήτητη θνητότητα.

m. Τό πνεῦμα τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου μας ὡς τό οὐσιαστικό πνευματικό ὑπόβαθρο γιά τήν προσέγγιση τοῦ ἀσθενοῦς καί ὡς ἡ κύρια προσπάθεια γιά τήν ἰατρική καί ποιμαντική βοήθεια στό τελικό στάδιο τοῦ ἀσθενῆ.

Γ΄ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗ ΣΤΗΡΙΞΗ ΚΑΙ ΒΟΗΘΕΙΑ ΣΤΟΥΣ ΑΣΘΕΝΕΙΣ

Τά περισσότερα νοσοκομεῖα στήν Ἑλλάδα ἔχουν τή δική τους ἐκκλησία καί κανονικό ἱερέα πού ἐνδιαφέρεται γιά ὅλους τούς ἀσθενεῖς τοῦ νοσοκομείου. Παρέχει τίς ὑπηρεσίες του πρός τό προσωπικό καί τούς συγγενεῖς πού φροντίζουν τούς ἀσθενεῖς. Τά νοσοκομεῖα καθώς καί οἱ κλινικές πού δέν διαθέτουν ἱερέα καί ἐκκλησία ἐξυπηρετοῦνται ἀπό τόν κλῆρο τῆς ἐνορίας καί τῆς ἐκκλησίες τῆς περιοχῆς. Προσωπικά εἶχα τήν τύχη νά ὑπηρετήσω δύο νοσοκομεῖα στή Θεσσαλονίκη γιά πολλά χρόνια: Τό νοσοκομεῖο τοῦ Ἁγ. Δημητρίου καί τό Θεαγένειο, ἀντικαρκινικό ἰνστιτοῦτο στό ὁποῖο διατέλεσα προεδρεύων τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου γιά ἐννέα περίπου χρόνια. Ἐπίσης κατά τήν διάρκεια τῶν ἑπτά ἐτῶν στήν Ἀμερική, ὡς ἱερεύς τριῶν κοινοτήτων τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ἀρχιεπισκοπῆς ἐξυπηρέτησα τούς ἀσθενεῖς πού ἀνῆκαν στήν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία ἀνεξαρτήτως ἐθνικότητος, οἱ ὁποῖοι ἐνοσηλεύοντο στά νοσοκομεῖα τοῦ Ogden Utah of New York City καί τοῦ N. Jersey City. Ἑπομένως αὐτά πού μέ κάθε συντομία θά ἀναφέρω εἶναι καί προσωπικές μου ἐμπειρίες:

Γ.1) Ἡ παρουσία τοῦ ἱερέως κοντά στόν ἄρρωστο κατά

πρῶτο καί κύριο λόγο ἀποβλέπει στήν πνευματική στήριξή του. Νά τοῦ τονώσει τήν πίστη, νά δεχθεῖ τήν ἐξομολόγησή του, νά τόν προτρέψει νά προσεύχεται καί νά κοινωνεῖ τοῦ Σώματος καί τοῦ Αἵματος τοῦ Χριστοῦ. Αὐτό θά ἀποτελέσει τήν ἀρχή ὅτι ἡ ἀσθένεια εἶναι μία ἐπίσκεψη τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία μπορεῖ νά τόν ὁδηγήσει στή σωτηρία.

Γ.2) Τό ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς προσπάθειας εἶναι ἡ ψυχολογική κατάσταση τοῦ ἀρρώστου νά καλυτερεύσει καί νά βρεῖ τή δύναμη νά παλαίψει μέ τήν ἀσθένεια βοηθώντας ἔτσι στή θεραπεία καί ἀναμένοντας τό θαῦμα τοῦ Θεοῦ στή ζωή του. Ὑπάρχουν ἀσθενεῖς πού προσωπικά γνωρίζω, οἱ ὁποῖοι εἶδαν τό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ ἤ τῆς Παναγίας ἤ κάποιου ἁγίου ἤ ἁγίας στό ὄνειρό τους πού εἴτε τούς εἶπε ὅτι θά γίνουν καλά εἴτε τούς ἄγγιξε καί οἱ ἰατροί τήν ἑπόμενη μέρα ἐπιβεβαίωσαν τό θαῦμα.

Γ.3) Γι' αὐτό ὁ ἱερέας θά πρέπει νά προχωρήσει καί νά πείσει τόν ἄρρωστο νά μήν παραιτηθεῖ ἀπό τίς δραστηριότητες τῆς ζωῆς γιατί ἔτσι βοηθάει τήν ἰατρική θεραπεία ἀφ' ἑνός καί τόν ἑαυτό του ἀφ' ἑτέρου νά νιώθει χρήσιμος μεταξύ τῶν συνανθρώπων του.

Γ.4) Ὁ ἱερέας πρέπει νά ἐνθαρρύνει τόν ἀσθενή γιά τή συνέχιση τῆς ἰατρικῆς καί φαρμακευτικῆς θεραπείας, νά τοῦ συστήσει ὑπακοή στόν ἰατρό καί τό νοσηλευτικό προσωπικό, οἱ ὁποῖοι ἀγωνίζονται μαζί του γιά τήν καταπολέμηση τῆς ἀσθενείας καί τήν ἀποκατάσταση τῆς ὑγείας του. Ἀκόμη καί στή χειρότερη περίπτωση καί μέχρι τήν τελευταία στιγμή τῆς ζωῆς του, πρέπει ὁ ἱερεύς νά τόν ἐνθαρρύνει. Ἡ ἐλπίδα γιά τή ζωή δέν πρέπει νά τοῦ λείψει.

Γ.5) Ὁ ἱερέας ρωτώντας τόν ἄρρωστο γιά τίς διάφορες ἀνάγκες πού προέκυψαν ἀπό τήν ἀσθένειά του, οἰκογενειακές, οἰκονομικές, ἐπαγγελματικές κ.τ.λ. θά βρεῖ τρόπους νά βοηθήσει γιά τήν ἀντιμετώπισή τους, ἔτσι ὥστε νά ἀντιμετωπισθοῦν πρακτικές μορφές τῆς ζωῆς πού ἀσφαλῶς πιέζοντας τήν ψυχή καί τόν νοῦ τοῦ ἀρρώστου θά τοῦ ἐπιδεινώσουν τήν κατάσταση.

Γ.6) Πέραν τοῦ ἀσθενοῦς ὁ ἱερέας ἔχει νά ἀντιμετωπίσει καί τούς συγγενεῖς του, τά μέλη τῆς οἰκογένειάς του κ.τ.λ., οἱ

ὁποῖοι χρειάζονται ψυχολογική στήριξη, θάρρος καί πίστη προκειμένου νά συμπαρασταθοῦν θετικά στόν ἀσθενή τους. Σέ τέτοιες ὧρες ὁ ἱερέας μπροστά τους μπορεῖ νά παίξει πολύ θετικό καί ἀποφασιστικό ρόλο καί γιά τή δική τους τόνωση καί τή δική τους σωτηρία.

Γ.7) Τώρα θά ἤθελα νά μιλήσω γιά τήν ἠθική καί ἐθιμική σχέση στίς περιπτώσεις τοῦ ἐγκεφαλικοῦ θανάτου καί τῆς μεταμοσχεύσεως, γιά τήν Χριστιανική καί ἰδιαίτερα τήν Ὀρθόδοξη ἄποψη σέ περιπτώσεις γρήγορης μεταμοσχεύσεως πρίν τόν καρδιακό θάνατο.

Πολύ συχνά οἱ συγγενεῖς τοῦ ἀσθενοῦς θέτουν στόν ἱερέα ἐρωτήσεις σχετικά μέ τήν ἀπόφασή τους γιά τόν ἀσθενή, ἀπόφαση γιά τόν ἐγκεφαλικό θάνατο καί σχετικά μέ τήν εὐθανασία καί θέλουν νά γνωρίζουν τή διδασκαλία καί τήν πίστη τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας στήν ὁποία ἀνήκουν.

Ὡς ἱερέας θά προσπαθήσω νά παραθέσω μερικά σημεῖα μόνο ἀπό τήν πλευρά τῆς πίστεως τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Τό ἐρώτημα σχετικά μέ τήν ἀπόφαση γιά τήν κρίσιμη κατάσταση τοῦ ἀσθενῆ καί γιά τόν ἐγκεφαλικό θάνατο πρέπει νά ἀπαντηθεῖ, μόνο ἀπό τούς γιατρούς.

Τέλος ὅσον ἀφορᾶ τίς μεταμοσχεύσεις θά ἤθελα νά ὑπογραμμίσω τά ἀκόλουθα:

Στήν Ἁγία Γραφή, ὅταν ὁ Ἀπ. Παῦλος ἀναφέρεται στούς Γαλάτες ὅτι θά εἶναι πρόθυμοι νά προσφέρουν ἀκόμη καί τά μάτια τους, περιγράφει ἁπλῶς τή σφοδρή ἐπιθυμία τους γιά θυσία (Γαλ. 4,15). Μέ τόν ἴδιο τρόπο ὅταν ὁ Ἀββάς Ἀγάθων λέει ὅτι αὐτός θά ἦταν εὐγνώμων ἐάν μποροῦσε νά προσφέρει τό σῶμα του σέ ἕναν λεπρό (PG 65,116 C) ἁπλά ἐκφράζει τήν ἀληθινή καί βαθιά του ἀγάπη. Ἔτσι ἐάν σήμερα γίνεται μία παρόμοια προσφορά δέν εἶναι μόνο δεκτό ἀλλά ἐπιπλέον καί ἄξιο ἐπαίνου ἔργο.

Ἀντίθετα, ὑπάρχει σοβαρό πρόβλημα ὅταν δέν ὑπάρχει αὐτοθυσία στήν πράξη τῆς προσφορᾶς. Σίγουρα, δέν ὑπάρχει αὐτοθυσία στήν μεταθανάτια μεταμόσχευση. Ὅπως σημειώνει ὁ Βασίλειος ὁ Μέγας ἡ προσφορά δέ γίνεται ἐκ μέρους τοῦ δωρητῆ ἀλλά τοῦ ἴδιου θανάτου. Διότι ἐάν δέν ὑπάρχει θάνατος δέ θά ὑπάρχει προσφορά ἤ μεταμόσχευση. Καί σέ περίπτωση

μεταμόσχευσης μόνο τά ζωτικά καί ἀνεπηρέαστα μέλη χρησιμοποιοῦνται. Αὐτά τά μέλη παίρνονται ἀπό αὐτούς πού εἶναι κλινικά-ἐγκεφαλικά νεκροί. Ὑπάρχει διαφορά ἀνάμεσα στόν κανονικό θάνατο πού ἀκολουθεῖται ἀπό τό σταμάτημα τῆς ἀναπνοῆς καί τῆς καρδιᾶς καί τόν κλινικό θάνατο. Ἀναμφίβολα, δέν μποροῦμε νά διαχωρήσουμε τόν κλινικό ἀπό τόν κλασικό-κανονικό θάνατο.

Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, μόνο οἱ γιατροί καί οἱ ἐπιστήμονες ἀξίζουν τόν ἔπαινο στίς περιπτώσεις τῶν μεταμοσχεύσεων. Ἐπιπλέον, πρέπει νά ἐπισημάνω τίς τρομερές συνέπειες μιᾶς ἀτυχοῦς μεταμόσχευσης καί γιά τόν δότη καί γιά τόν δέκτη. Τό πιό σημαντικό γιά ἕναν Χριστιανό εἶναι νά γνωρίζει καί νά κάνει τό θέλημα τοῦ Θεοῦ. Καί εἶναι κάτι πού ἐμεῖς μποροῦμε νά κάνουμε διά τῆς βαθιᾶς πίστης καί προσευχῆς. Εἶναι σημαντικότερος ὁ ἀληθινός πόθος νά κάνουμε τό σωστό παρά ἡ ἴδια ἡ πράξη. Ἐάν ἡ μεταμόσχευση εἶναι μία πράξη αὐτοθυσίας καί ἀγάπης γιά τούς ἄλλους τότε εἶναι ἀξιόλογη.

Ὅμως ὅταν οἱ οἰκονομικοί στόχοι ἱκανοποιοῦνται μέ τήν μεταμόσχευση μέ τό πρόσχημα τῆς ἀγάπης καί τῆς προόδου στήν ἰατρική ἐπιστήμη τότε ἡ ἀνηθικότητα θά πρέπει νά ἀποτελεῖ πλέον θέμα συζήτησης.

Rev. Demetrios Vakaros,
Th.D.

*Paraneoplastic complications and the pastoral support of the Orthodox Church**

First of all, I would like to thank the chairman and the members of the committee for inviting me to be one of the speekers of the congress.

The clergy's role for the confrontation of the paraneoplastic complications that the patients suffer from is really determent but also difficult. In order for the Reverent to provide beneficial pastoral help he ought to have in mind the following:

a) the psychological complications and the problems that the disease brings in the patient's life and

b) the neurological complications.

A΄ PSYCHOLOGICAL PROBLEMS AND COMPLICATIONS

A.1) The priest ought to know that just after the appearance of the disease and the announcement to the patient a kind of depression, due to patient's reaction or to a previous background, is the first point that will appear.

A.2) A second point is the insecurity for the patient's future way of life on the grounds of the instability of his health.

A.3) The change of the social parameters owing to the specific disease will bring to the patient great deal of stress and anxiety.

A.4) The fear of death because of the deterioration of the patient's phycical situation is the next serious point that the

priest has to know well and to take it under consideration.

A.5) Because of the fear of death the patient does not undertake any initiatives in order to continue his life properly. Surely it is essential that the priest know the lack of such initiatives.

A.6) If we add to the above facts the neurological changes provoked by the disease, unevitably the patient developes a psychological disposition and dangerous emotions of the forthcoming death.

A.7) As a result of all the above is the patient's aggressiveness which is expressed towards his relatives and generally to his own social environment. On the other hand the patient will probably express himself through a total apathy and passivity. For instance a patient might think «Why should I care about anything as death is so close to me?».

B´ NEUROLOGICAL COMPLICATIONS

B.1) While the priest is coming close to the patient he has to take under consideration the cerebellar dysfunction eihter cortical or nuclear.

B.2) The deterioration of the cortical function is obvious by delirium, by excitement or by confusing and misunderstanding people and things.

B.3) Myelopathy, transverse or ascending is another difficulty that the clergy ought to overcome in order to provide pastoral servis and help.

B.4) Pheriferal neuropathy (symmetrical or asymetrical) and limpbic encephalities followed by loss memory are really great problems and obstacles for the clergy who tries his best to help the patient.

B.5) Multifocal leucoencephalopathy with clinical phenomenon either of multiple sclerosis or diffuse demyelination and dementia consists the most difficult and serious cases as far as the pastoral help to the patient is concerned.

Before refering to the pastoral support to patients and the problem of euthanasia, i will place the following main points:

a. The right to live and die.

b. The right to make a final decision on ceasing the continiuation of a painful life.

c. The pastoral case in casers of intractable pain due to generalized malignancy.

d. The orthodox viewpoint on the physical distress.

e. The orthodox viewpoint on the psychological deterioration of the terminal stage of the neoplatic desease.

f. Arguments against euthanasia from the medical viewpoint (aytomatic amelioration of the condition of the critically ill patient, with immune reaction and limitation of the malignant infiltration at any stage of the disease).

g. Arguments against euthanasie from the moral and ethical point of view (it is unethical to entervene in the expectancy of the life of another human being).

h. Arguments against euthanasia from teh viewpoint of the orthodox spirituality (the physical pain as a martyrdom, the critical and painful illness a type of participation in the passion of our Lord, the salvation through the physical illness).

i. The spiritual support of the critically ill patient, especially of the patients who suffer from maligant neoplasms. The expectation tof the eternity. The personal communication with the Lord. The voluntary and conscientious participation in the spiritual life.

j. The miracle as an experience which places-ines a strong argument against euthanasia and against the withdrowal of any mechanical and pharmaceutical support in cases of brain death.

k. The moral and psychological support of the relatives who activel participate in the drama of the critically ill patient and particularly of the terminal stage patient.

l. The moral and pcychological support and encouragenent of the medical staff, who treat and work up on the hopeless patient suffered from generalized malignancy. The moral dilemma of the doctors who always come across the untreated morbidity and the definite mortality.

m. The spirit of the resurrection of our Lord as the essential spiritual background for the approach of the critically ill

patient and as main effort for the medical and pastoral denefi-cial contribution to the terminal stage patient.

C´ PASTORAL SUPPORT AND HELP TO PATIENTS

C.1) Most hospitals in Greece have their own Church and a regular clergy who cares for all the patients in the hospital. He provides his services to the staff of the hospital and the relatives who take care of the patients. Hospitals as well as medical clinics without church and clergy are served by the parish's clergy and churches of the area. I personally had the chance to be in the service of two hospitals in Thessaloniki for many years: it was the hospital of S. Demetrios and the Thea-genion Anti-cancer Institute in which I was the president for eight and half yeas. Besides, while I was in USA, I served as regylar priest three Commuties of the Greek Orthodox Archdio-cese. At the same time I was at patient's disposal who belonged in the Orthodox Church regardless of their own nationality. These patients were in the hospitals of Ogden Utah, of New York City, N.Y. and Jersey City N.J. Consiquently, whatever I will pertain to -in details- are my personal experinces.

C.2) The Reverend's foremost goal-purpose, while he is close to the patient is to support him spiritually. Besides, the reverend intends to boost patient's faith, to accept his confes-sion and to urge him to pray and commune Jesus' Holy Body and Blood. Thw will be the aspect that the desease is a God's viit which cn sead the patient to his rescue.

C.3) All these priesrt's attempts aim to boost patient's mo-ral and to help him in finding the strength to fight the disease. So the patient may get over the disease and accept the miracle in his life. As far as I know there are patients who dreamt of Jesus' face or Holy Virgin's or a Saint and they told them that they would get over the illnes or they touched them and the next day doctors just confirmed the miracle.

C.4) Concequently, the priest ought to convince the patient not to resing the idea of being active and energetic. That is the only way to help doctors' efforts and work as well as to fel

useful for himself and for others.

C.5) Additionally, the priest has to encourage the patient to continue his medical treatment and to folow doctor's and medical staff's advices. Doctors and medical stasff struggle to help the patient to get rid of the illness and to recover. Even when death is at hand the priest have to encourage the patient. Under no circumstances would the hope fore life be lost.

C.6) But for the patient, the priest has to confront the patient's relatives as well as the rest family. They do need moral support, encouragement and faith in order to have a possitive attitude towards their patient. In such cases the prist's role might be very possitive and determined to their own rescue.

C.7) Now, I' d like to speek about the moral and ethical involvement in cases of brain death and organ transplantation, the Christian and especially Orthodox aspect in cases of prompt transplatation before the cardiac death. Very often the relatives of the patient address to the priest questions about the decision on the critically ill patient, about the decision on brain death and about the euthanasia and they want to know what is the teaching and the faith of the Orthodox Church to which they belong.

As a priest, I will try to present in front of you soame points only from the view of the Orthodox Church's faith. The question about the decision on the critically ill patient and on the brain death must only be answered by the doctors.

Finally, as far as transplatations are concerned I'd like to underline the following:

In the Scripts, when Apostle Paul confirms tha Galatians will be ready to offer him even their eyes, he just descrides their strong desire for sacrification (Gal. 4,15). In the same way when Father/Abba Agathon says that he would be grateful if he could offer hi body to an ill (PG 65, 116 C) just expresses his true and deep love. So, if nowadays a similar offer is being made through technology and advance in medical science it is not only permissible but also worthwile.

Convercely, there is a serious problem when there is no self-sacrifice in the act of offer. Surely, there is no self-sacrifice

in the after death transplantation. As Basil the Great mentions the offering is not made on behalf of the offer but by the death itself. Because if there i no death there will be no offer or transplantation at all. And ic case jof transplantation only the vital and unspoilt limbs are used. These limbs are taken from those who are brain death. There is a difference between the clasic death which is followed by the stoppage of breath and heart and the brain death. Undoubtly, we cannot identify the brain death with the calsic death.

On the other hand, only doctors and medical scientists deserve praise in the cases of successive transplantations. Additionally, I have to mention the appaling concequences of an unsuccesful transplantation for both the offer and the receiver. The uppermost for a Christian should be to know and do God's will. And it is something we could do through deep faith and pray. is is more our true desire to do the right than the act itself. If transplantation is an act of self-sacrifice and love for the others it is worthwile.

But when financial aims are satisfied by transplantation under cover of love and progresss on medical science then immorality should be on discussion-on the agenda.

Γ.Θ. Βεργωτῆ, Δρ.Θ.

Ἡ Θεομητορική λατρεία καί τά Ἀπόκρυφα

Ἕνα θέμα, πάντα ἐπίκαιρο, στή χριστιανική λατρεία, εἶναι καί οἱ πηγές πού ἐβοήθησαν νά θεσμοθετηθοῦν οἱ θεομητορικές ἑορτές· καί αὐτό ἕνεκα τοῦ γεγονότος ὅτι τά γνήσια Εὐαγγέλια δέν διεφύλαξαν ἱστορικές πληροφορίες, τέτοιες, πού νά προσφέρουν πλήρη εἰκόνα γύρω ἀπό τή ζωή καί τή δράση τῆς μητέρας τοῦ Ἰησοῦ μέσα στό ρόλο της στό ἔργο τῆς Ἀποκαλύψεως καί τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου.

Σέ προηγούμενη ἐργασία μας ἐτέθη τό ἐρώτημα· πότε ἤρχισε ἡ εἴσοδος τῆς μητέρας τοῦ Ἰησοῦ στό χῶρο τῆς λατρευτικῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας; Ὑπεστηρίχθη, τότε, ὅτι ἦταν γεγονός πώς ἡ θέση τῆς μητέρας τοῦ Ἰησοῦ στό χῶρο τῆς λατρείας εἰσῆλθε πρίν ἀπό τόν Δ΄ μ.Χ. αἰώνα, ἠκολούθησε μιά πορεία σταθερή, πλήν ὅμως, λείπουν τά σαφῆ καί ἱστορικά ἴχνη τῆς ἀνεξάρτητης λατρευτικῆς ζωῆς πρός τιμήν της.

Γεγονός πάντως εἶναι ὅτι ὡς πρός τή θεομητορική λατρεία ὑπῆρξε κάποια βραδύτητα στήν ἐμφάνιση καί τήν καθιέρωση γενικά τῆς Μαριολατρίας καί ἰδιαίτερα στά γενεσιουργά αἴτια τῆς εἰσόδου της στή λατρεία. Ὀφείλουμε, νά τονίσουμε ὅτι ἡ θεομητορική λατρεία εἶναι τελείως διαφορετική ἀπό τή λατρευτική πρακτική τοῦ θεσμοῦ τῶν ὑπολοίπων ἁγίων τῆς πίστεως τῆς Ἐκκλησίας.

Πρέπει, ἀκόμη, νά ὑπογραμμίσουμε ὅτι ἡ εἴσοδος τῆς μητέρας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ στό χῶρο τῆς λατρείας πηγάζει ἀπό τήν οὐσία καί τό βαθύτερο νόημα τῶν πραγμάτων καί τῶν γεγονότων τῆς θείας Ἀποκαλύψεως καί στηρίζεται περισσότε-

ρο στόν ἰδιαίτερο σεβασμό πού τρέφουν οἱ ἄνθρωποι πρός τήν Μητέρα τοῦ Θεανθρώπου.

α) Ἡ ἀρχή τῆς Θεομητορικῆς λατρείας

Τά πρῶτα ἴχνη τῆς λατρευτικῆς τιμῆς τῆς μητέρας τοῦ Θεοῦ θά πρέπει νά ἀναζητηθοῦν στούς πρώτους χριστιανικούς χρόνους εὐθύς μετά τήν Κοίμησή της καί ὄχι μακριά καί ἀνεξάρτητα ἀπό τή θεία Εὐχαριστία. Ἡ πολεμική τῶν διαφόρων αἱρετικῶν πρός τά πρόσωπα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καί τῆς μητέρας του, προκάλεσαν τόν ἀρχικό πυρήνα τῆς τιμῆς καί εἰσόδου στό χῶρο τῆς λατρείας τῆς Ἐκκλησίας τῆς μητέρας τοῦ Θεανθρώπου Ἰησοῦ.

Κάπως ἔτσι ἤρχισε νά δημιουργεῖται καί ἡ σχετική ὁρολογία τῆς ἐποχῆς ὡς «Παρθένος», «Θεοτόκος», «Ἀειπάρθενος» γιά νά κατοχυρωθεῖ λατρευτικά καί δογματικά τό πρόσωπο τῆς Θεοτόκου καί νά διασφαλισθεῖ ἡ θεότης τοῦ Ἰησοῦ μέχρις ὅτου οἱ διατυπώσεις αὐτές καθωρίσθησαν ἀπό τούς πατέρες τῆς Ἐκκλησίας σέ οἰκουμενικές Συνόδους, πού ἐνίσχυσαν κυρίως τήν εἴσοδο τῆς Θεοτόκου στό λατρευτικό χῶρο τῆς Ἐκκλησίας. Μέχρι τόν Δ΄ μ.Χ. αἰώνα δέν φαίνεται νά ἔχει ἡ Θεοτόκος ἰδιαίτερες ἑορτές καί μάλιστα ἀνεξάρτητες ἀπό τόν Υἱό της, πού σημαίνει ὅτι συνυπάρχει ἀκόμη μέ τό μυστήριο τῆς σαρκώσεως καί τῆς Θ. Εὐχαριστίας. Κάθε ἑορτή τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ μέχρι τήν ἐποχή αὐτή ἦταν συνάμα καί ἑορτή τῆς μητέρας τοῦ Θεοῦ καί κάθε τέλεση τοῦ μυστηρίου τῆς Θ. Εὐχαριστίας τελεσιουργεῖται καί σέ ἀνάμνηση τῆς Θεοτόκου. Συγκεκριμμένη ἑορτή πρός τιμήν τῆς Θεοτόκου ἐμφανίζεται γύρω στό ἔτος 400 μ.Χ. Πρόκειται γιά τή θέσπιση τῆς ἑορτῆς τῆς Κοιμήσεως πού πρέπει νά ἐκκίνησε ἀπό τοπική εὐσέβεια πρός τήν μητέρα τοῦ Θεανθρώπου. Ἡ ἑορτή ἑωρτάζετο στό Κάθισμα τῆς Γεθσημανῆ. Δηλ. ἡ προέλευση τῆς ἑορτῆς φαίνεται ὡς ἱεροσολυμιτική προσπάθεια πλουτισμοῦ τοῦ ἑορτολογίου τῆς Ἐκκλησίας πού ἀργότερα ἐπεξετάθη καί σέ ἄλλες περιοχές. Ἀργότερα, ἡ ἑορτή τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἐπλουτίσθη μέ διάφορες ἄλλες παραδόσεις πέραν ἀπό τά Κανονικά βιβλία τῆς Ἐκκλησίας καί ὅπως εἶναι φυσικό ἡ ἑορτή

διεμορφώθη ὅπως τήν γνωρίζουμε κατά τούς χρόνους τού ἀπωγείου τῆς λατρείας τῆς Θεομητορικῆς τιμῆς[1].

β) Πηγές τῶν Θεομητορικῶν ἑορτῶν

Οἱ χριστιανικές πηγές πού δίδουν πληροφορίες γιά τή ζωή καί γιά τή δράση τῆς μητέρας τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ εἶναι κυρίως τά Κανονικά βιβλία τῆς Κ.Δ. ἐπίσημα, ἀλλά ἀνεπίσημα προκειμένου νά καλυφθεῖ ἡ περιέργεια τοῦ πλήθους τῶν πιστῶν, γιατί ἄλλοι μέ φανταστικές διηγήσεις ἐπλούτισαν τά ἀπόκρυφα Εὐαγγέλια, γεννημένα ἀπό τή ροπή τοῦ λαοῦ πρός τίς ὡραῖες ἱστορίες μέ τίς πολλές λεπτομέρειες ἀπετέλεσαν τά καθημερινά ψυχωφελῆ ἀναγνώσματα τῶν ἁπλῶν χριστιανῶν πού ἱκανοποιοῦσαν μέ λαϊκές μάλιστα θρησκευτικές ἀντιλήψεις τήν ἀποκαλυπτική τους περιέργεια[2].

Ἔτσι, πηγές γιά τίς θεομητορικές ἑορτές ἀπετέλεσαν τά λεγόμενα Ἀπόκρυφα ἤ ψευδεπίγραφα βιβλία πού κυκλοφοροῦσαν μέσα στήν Ἐκκλησία. Οἱ συγγραφεῖς τῶν βιβλίων αὐτῶν εἴτε ἦταν ἄγνωστοι εἴτε αἱρετικοί. Οἱ πληροφορίες πού προσφέρουν τά βιβλία αὐτά ἦταν φανταστικές ἤ τουλάχιστον δέν προήρχοντο ἀπό τά βιβλία πού ἐθεώρει ἡ Ἐκκλησία ἱστορικά ἐπίσημα ἤ παραδοσιακά γνήσια.

Αὐτοδικαίως, λοιπόν, ἡ Ἐκκλησία θεωροῦσε τίς πληροφορίες αὐτές πού προήρχοντο ἀπό τά Ἀπόκρυφα βιβλία, τουλάχιστον, μέχρι τήν ἐποχή τοῦ Μ. Ἀθανασίου ὡς μή ἀσφαλεῖς. Γιά τό λόγο αὐτό ὁ πατέρας αὐτός τῆς ἀλεξανδρινῆς Ἐκκλη-

1. Γ.Θ.Βεργωτῆ, *Ἡ Θεοτόκος καί τό κήρυγμα*, στό «Γρηγόριος Παλαμᾶς» 58(1975) 5 κ.ἑξ. Τοῦ ἰδίου, *Λειτουργικά Μελετήματα Ι*, Θεσ νίκη 1989, σ. 60-61. Τοῦ ἰδίου, *Ἡ Θεομητορική λατρεία*, ἀνάτυπο ἀπό τόν τόμο τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Θεσ νίκης εἰς τιμήν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου καί Ἀειπαρθένου Μαρίας, Θεσ νίκη 15-17 Νοεμβρίου 1989, σ. 62 κ.ἑξ. Τοῦ ἰδίου, *Ἁγιολογία*, Θεσ νίκη 1992, σ. 75 κ.ἑξ.

2. Οἰκονόμου Κ. Χρήστου, *Ἀπόκρυφη Ἀποκάλυψη*, Θεσ νίκη 1996, σ. 34-35. Γ.Θ. Βεργωτῆ, *Ἡ Θεοτόκος καί τό κήρυγμα*. Τοῦ ἰδίου, *Λειτουργικά μελετήματα Ι*, σ. 58. Τοῦ ἰδίου, *Θεομητορική λατρεία*.

σίας τά ἐθεώρει ὡς ἀνάξια καί ἄχρηστα γιά τόν σκοπό τῆς σωτηρίας, γιατί ἀπό τήν ἄλλη πλευρά θεωροῦσε «αὐτάρκεις τάς Γραφάς ἐν πᾶσιν». Ἡ ἄποψή του αὐτή τόν ὤθει νά συνιστᾶ νά γίνεται ἡ χριστιανική διδασκαλία «ἀπό τῶν λόγων τῶν Γραφῶν... καί ἀπ' αὐτῶν παρατιθέσθω τοῖς ἀφιγμένοις εἰς ἡλικίαν τοῦ διδάσκεσθαι· τοῖς δέ ἄρτι ἀρχομένοις κατηχεῖσθαι οὐ δίκαιόν ἐστίν ἀποκαλύπτειν μέν τά λόγια τά ἐν ταῖς Γραφαῖς ὡς μυστήρια ἀποκεκρυμμένα, παρασιωπᾶν δέ τήν διδασκαλίαν ἧς ἔχουσι χρείαν καί δι' ἧς μαθήσονται ἀποστρέφεσθαι τήν ἁμαρτίαν καί ἀπέχεσθαι τῆς εἰδωλολατρίας...».

Ἐκτός ἀπό τά παραπάνω, μαθαίνουμε ἀκόμη ἀπό τόν Μ. Ἀθανάσιο ὅτι οἱ αἱρετικοί «ἐπαινοῦσι τά λεγόμενα ἀπόκρυφα». Συνεπῶς, ἡ Ἐκκλησία εἶχε ἀκόμη ἕνα πρόσθετο λόγο νά μή δέχεται τήν ἑτεροδιδασκαλία τους πού μποροῦσε νά παραπλανᾶ τό ὀρθό φρόνημα τῶν πιστῶν[3].

Πρώτιστα καί δευτερευόντως τά Ἀπόκρυφα ἤ ψευδεπίγραφα κείμενα ἀναφέρονται στή ζωή καί στή δράση τῆς μητέρας τοῦ Ἰησοῦ.

Ἔτσι μέ βάση τίς μαρτυρίες τοῦ Ἀπόκρυφου Εὐαγγελίου τοῦ Ἰακώβου πού λέγεται «Πρωτευαγγέλιον ἤ περί γεννήσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ καί τῆς μητέρας αὐτοῦ ἀειπαρθένου Μαρίας λόγος ἱστορικός ἁγίου Ἰακώβου τοῦ μείζονος συγγενοῦς τε καί ἀδελφοῦ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, ἀποστόλου πρώτου καί ἐπισκόπου πρώτου χριστιανῶν τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ» καθιερώθηκαν ἑορτές πού ἀναφέρονται στό πρόσωπο τῆς Θεοτόκου καί τῶν γονέων της Ἰωακείμ καί Ἄννης πού ἐπέδρασαν ὄχι μόνο στή θέσπιση τῶν ἑορτῶν, ἀλλά καί στήν ὑμνολογία τους: 1) τοῦ Γενεσίου τῆς Θεοτόκου (δηλ. στίς 8 Σεπτεμβρίου), 2) τῆς ἑορτῆς τῶν Θεοπατόρων Ἰωακείμ καί Ἄννης (δηλ. στίς 9 Σεπτεμβρίου), 3) τῆς ἑορτῆς τῆς Συλλήψεως τῆς ἁγίας Ἄννης, μητρός τῆς Θεοτόκου (δηλ. στίς 9 Δεκεμβρίου), 4) τῆς ἑορτῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς ἁγίας Ἄννης, μητρός τῆς Θεοτόκου (δηλ. στίς 25 Ἰουλίου), 5) τῆς ἑορτῆς τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου (δηλ. στίς 21

3. Στέργιου Ν. Σάκκου, *Ἡ ΛΘ΄ ἑορταστική ἐπιστολή τοῦ Μ. Ἀθανασίου*, Θεσ/νίκη 1973, σ. 60.

Νοεμβρίου)[4].

Στήν καθιέρωση τῶν ἑορτῶν αὐτῶν μέ βάση τό πρόσωπο τῆς μητέρας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ πολύ συνέβαλαν ἐκτός ἀπό τό Πρωτευαγγέλιο τοῦ Ἰακώβου καί οἱ σχετικές παραδόσεις πού ἀνεπτύχθησαν γύρω ἀπό τό πρόσωπο τῆς Θεοτόκου μέχρι τήν ἐποχή πού ἔφθασαν στό ἀπώγειό τους, δηλ. μέχρι τήν ἐποχή τοῦ 12ου μ.Χ. αἰώνα.

Στή σειρά τῶν ἑορτῶν πού καθιερώθησαν μέ βάση τίς πληροφορίες ἀπόκρυφων πηγῶν εἶναι ἡ ἑορτή τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (δηλ. στίς 15 Αὐγούστου) πού διεμορφώθη μέ πληροφορίες πού προέρχονται ἀπό τήν «Ἀπόκρυφο διήγησι τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου καί Εὐαγγελιστοῦ περί τῆς ἐνδόξου κοιμήσεως τῆς Ὑπεραγίας ἡμῶν Θεοτόκου καί ἀειπαρθένου Μαρίας».

Ὀφείλουμε νά τονίσουμε, ἐπίσης, ὅτι οἱ ἀπόκρυφες αὐτές πηγές ἐδημιουργήθησαν εἴτε ἀπό τήν ἐπιθυμία διαφόρων ζηλωτῶν χριστιανῶν γιά νά καλύψουν ἱστορικά τά κείμενα τῶν Κανονικῶν βιβλίων τῆς Κ.Δ., εἴτε ἀπό τήν προσπάθεια κάποιων αἱρετικῶν ὥστε νά ἐπιτύχουν νά διαδώσουν τή διδασκαλία τους. Ἔτσι, «μέσα στή ζωή τῆς Ἐκκλησίας τά ἀπόκρυφα θεωροῦνται εἴτε κείμενα ἀνεκτά γιά τήν οἰκοδομή τῶν πιστῶν, ἀλλ' ὄχι ἰσάξια μέ τά κανονικά, εἴτε κείμενα πού περιέχουν αἱρετικές διδασκαλίες καί ἑπομένως ἀπορριπτέα. Πάντως πολλά ἀπόκρυφα κείμενα διαβάζονταν σέ ὁρισμένες ἐκκλησίες, ὄχι βέβαια ἐπίσημα, ἀλλά ἀνεπίσημα ἀπό τούς πιστούς»[5].

Γενικά, μπορεῖ νά ἐπισημάνουμε στά Ἀπόκρυφα-ψευδεπίγραφα βιβλία τά παρακάτω χαρακτηριστικά· 1) ἐμφανίζονται ὡς κείμενα ἀποστολικά καί ἀποδίδονται σέ κάποιο ἀπόστολο, 2) ἀξιώνουν τά κείμενα αὐτά νά εἶναι θεόπνευστα, ἀποκαλυπτικά καί ταυτόχρονα ἀλάθητα, 3) οἱ κακοδοξίες καί τό μυθικό στοιχεῖο στά κείμενα αὐτά εἶναι ἐμφανές καί παράλληλο, μέ τίς κακοδοξίες, 4) τά κανονικά βιβλία εἶναι ἐκτενέστερα ἀπό τά ψευδεπίγραφα, 5) τά ἀπόκρυφα βιβλία κατατάσσονται στίς

4. Οἰκονόμου Κ. Χρήστου, *Ἀπόκρυφη Ἀποκάλυψη*, σ. 35.
5. Οἰκονόμου Κ. Χρήστου, *Ἀπόκρυφη Ἀποκάλυψη*, σ. 39.

ἀντίστοιχες κατηγορίες τῶν κανονικῶν βιβλίων, δηλ. σέ Εὐαγγέλια, Πράξεις, Ἐπιστολές, Ἀποκαλύψεις καί 6) προσπαθοῦν τά ἀπόκρυφα κείμενα νά συμπληρώσουν τά κενά πού ἀφήνουν τά κανονικά βιβλία. Ὅπως φαίνεται ἀπό τά παραπάνω εἶναι ἐμφανής ἡ ἐπίδραση τῶν κανονικῶν κειμένων τῆς Ἐκκλησίας ἐπάνω στά ἀπόκρυφα κείμενα, ὅπως ἀκόμη εἶναι ἐμφανεῖς οἱ ἰδιαιτερότητες καί γενικά οἱ τάσεις τῆς ἀπόκρυφης γραμματείας τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἐπάνω στά κείμενα αὐτά[6].

Ἐξάλλου, εἶναι γνωστό στόν ἐπιστημονικό χῶρο ὅτι ἡ Ἐκκλησία κατά καιρούς ἀνεγνώρισε μέ τούς ἐκπροσώπους της τήν ὕπαρξη κάποιου πυρήνα ἱστορικῆς ἀλήθειας στά κείμενα τῶν Ἀποκρύφων βιβλίων. «Μάλιστα ἀποδέχθηκε τίς μαρτυρίες ὁρισμένων ἀπόκρυφων κειμένων, μέχρι τοῦ σημείου πού αὐτά ἀπετέλεσαν τή βάση πάνω στήν ὁποία στηρίχθησαν γεγονότα τοῦ ἑορταστικοῦ καί ἁγιογραφικοῦ κύκλου τῆς ζωῆς της» καί αὐτό γιατί ἡ Ἐκκλησία ἐθεώρησε ὅτι ἡ ἀπόκρυφη γραμματεία «ἐκτός ἀπό τίς μορφολογικές ὁμοιότητες τῆς ἀποκαλυπτικῆς γραμματείας καί τῆς προφητείας ἔχει τήν κοινή τάση τῆς ἀποκάλυψης τῶν μυστηριωδῶν βουλῶν τοῦ Θεοῦ σέ ἐκλεκτά του ὄργανα, καί οὐσιαστικές διαφορές ἀνάμεσα σ' αὐτά τά δυό φιλολογικά εἴδη»[6α].

Βάσει τῆς προφητείας εἶναι κυρίως ὁ προφορικός λόγος πού στηρίζεται στήν ἐσωτερική ἀποκάλυψη καί πλάθεται μυστηριωδῶς στή συνείδηση τοῦ προφήτη. Ἀντίθετα, βάση τῆς ἀποκαλυπτικῆς γραμματείας εἶναι ὁ γραπτός λόγος καί στηρίζεται σέ ἐξωτερικές εἰκόνες πού προέρχονται ἀπό ἐκστατικά ὁράματα. Στό φιλολογικό εἶδος τῆς ἀποκαλυπτικῆς γραμματείας ἀνήκουν τά Ἀπόκρυφα τῆς Π. Διαθήκης καί στή συνέχεια τῆς Κ. Διαθήκης πού τά διακρίνουμε σέ Εὐαγγέλια, Πράξεις, Ἐπιστολές καί Ἀποκαλύψεις.

γ) Ἡ τιμή τῆς Θεοτόκου καί οἱ ἑορτές της.

Γιά τήν τιμή τῆς Θεοτόκου δέν ὑπάρχει ἀντίστοιχο στή

6. Οἰκονόμου Κ. Χρήστου, *Ἀπόκρυφη Ἀποκάλυψη*, σ. 40-41.
6α. Οἰκονόμου Κ. Χρήστου, *Ἀπόκρυφη Ἀποκάλυψη*, σ.14,27.

λατρεία γιατί ἀποτελεῖ ἰδιάζουσα περίπτωση πού ἔχει πολλές ἀναλογίες μέ τή λατρευτική τιμή τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἰδιάζουσα θέση τῆς μητέρας τοῦ Ἰησοῦ στή λατρεία γίνεται φανερή ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ Θεοτόκος ὑμνεῖται σέ κάθε ἑορτή, ὄχι μόνο καί τίς ἑορτές πρός τιμή της, ἀλλά κατά τίς ἑορτές ὅλων τῶν ἁγίων.

Σύμφωνα μέ τά παραπάνω οἱ ἑορτές τῆς Θεοτόκου εἶναι ἀνάλογες μέ τίς ἑορτές τοῦ Χριστοῦ. Γιά τό λόγο αὐτό ὅλες οἱ Θεομητορικές ἑορτές ἔχουν ἔντονο λαϊκό χαρακτῆρα καί ὑπερτονισμένο τό ἀνθρώπινο μητρικό στοιχεῖο. Σέ αὐτό συνέβαλε ἡ ἔλλειψη ἱστορικῶν στοιχείων μέσα στά Κανονικά Εὐαγγέλια καί ἔπειτα ὁ προβληματισμός γύρω ἀπό τό πληροφοριακό ὑλικό πού προσέφεραν τά ἀπόκρυφα κυρίως Εὐαγγέλια.

Μέχρι τό τέλος τοῦ Δ΄ μ.Χ. αἰ. καί τίς ἀρχές τοῦ Ε΄ μ.Χ. αἰ. μερικές Ἐκκλησίες τῆς Ἀνατολῆς καί τῆς Δύσης ἐτιμοῦσαν τή Θεοτόκο μέ δημόσια λατρεία. Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι ἡ τοπικότητα ἤρχισε νά παραχωρεῖ τή θέση της στήν οἰκουμενικότητα καί ἔτσι διεμορφώθη ἡ τιμή τῆς Θεοτόκου μέ τελετουργίες καί ἑορτές, ἀνάλογες μέ αὐτές πού ἐτελοῦντο πρός τιμήν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καί τῶν μαρτύρων τῆς πίστεως.

Στό σημεῖο αὐτό ὀφείλουμε νά ὑπογραμμίσουμε τή συνένωση τῆς Ἐκκλησίας ὡς πρός τήν καθιέρωση τῆς τιμῆς σέ πρόσωπα ἱερά πού ὁ ρόλος τους καί ὁ δογματικός τους προσδιορισμός ἐβράδυνε νά καθορισθεῖ ἀπό τούς ἐκκλησιαστικούς Πατέρες. Ἔτσι, ἡ τιμή τῆς Θεοτόκου ἐπέρασε μέσα ἀπό τό στάδιο τῆς ἱστορίας καί ἔπειτα μέσα ἀπο τό χωνευτῆρι τοῦ δογματικοῦ καθορισμοῦ πού ἐπέτρεψε τή διασαφήνιση τοῦ ρόλου τῆς Θεοτόκου στό χῶρο τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ κόσμου, ὄχι πιά σέ σχέση μέ τό δόγμα, ἀλλά μέ τήν ἐξέλιξη τῆς λατρείας.

Ἡ τιμή τῆς Θεοτόκου εἶναι πρωτίστως συνάρτηση τῆς τιμῆς τοῦ Χριστοῦ καί δευτερευόντως τῆς τιμῆς τῶν μαρτύρων τῆς Ἐκκλησίας. Ἐνῶ κατά τόν Δ΄ μ.Χ. αἰ. ἡ τιμή τῶν μαρτύρων τῆς Ἐκκλησίας πολλαπλασιάζεται μέ τρόπο ἰλιγγιώδη, ἡ τιμή τῆς Θεοτόκου προβάλλει δειλά μέσα ἀπό ὁμιλίες πατέρων πού ἀναφέρονται στό ρόλο πού αὐτή διεδραμάτισε στήν ἱστορία τῆς σαρκώσεως καί τῆς σωτηρίας τοῦ κόσμου.

῾Ο ΣΤ΄ καί Ζ΄ μ.Χ. αἰ. εἶναι ἡ περίοδος τῆς θεσπίσεως τῶν θεομητορικῶν ἑορτῶν· 1) τοῦ Γενεσίου τῆς Θεοτόκου, 2) τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου, 3) τῆς Συλλήψεως τῆς ῾Αγίας Ἄννης, 4) τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου, καί 5) τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου[7].

῞Ολες αὐτές οἱ παραπάνω ἑορτές ἀντλοῦν τό πληροφοριακό τους ὑλικό ἀπό τά ᾿Απόκρυφα βιβλία. ῾Η ἑορτή τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ὁριστικοποιεῖται στά ῾Ιεροσόλυμα κατά τόν Στ΄ μ.Χ. αἰ. ῾Η ἑορτή τοῦ Εὐαγγελισμοῦ θεσπίζεται κατά τόν Ζ΄ μ.Χ. αἰ. στή Μικρά ᾿Ασία καί συγκεκριμμένα στήν Ἔφεσο. ῾Η ἑορτή τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου καθιερώνεται κατά τόν Στ΄ μ.Χ. αἰ. Τό Γενέσιον τῆς Θεοτόκου θεσπίζεται σύμφωνα μέ τό πρότυπο τῆς ἑορτῆς τῶν Χριστουγέννων ἐπίσης στά ῾Ιεροσόλυμα καί τέλος ἡ ἑορτή τῆς Συλλήψεως τῆς ῾Αγίας Ἄννης φαίνεται ὅτι ἐθεσπίσθη στά ῾Ιεροσόλυμα.

δ) Τά ᾿Απόκρυφα βιβλία καί τά εἰκονογραφικά θέματα

Παρά τίς διαφορές πού παρουσιάζουν τά ᾿Απόκρυφα ἀπό τά Κανονικά βιβλία, αὐτά ἔχουν ἕνα κοινό χαρακτηριστικό ἀναφορᾶς στά γεγονότα τοῦ μυστηρίου τῆς σαρκώσεως. Τά ᾿Απόκρυφα κείμενα δηλ. περιέχουν κρυμμένες θεῖες ἀλήθειες πού παρουσιάζονται σέ ἱερά πρόσωπα διά μέσου τῶν ᾿Αγγέλων. Μέ βάση λοιπόν τήν ἀπόκρυφη γραμματεία ἡ ᾿Εκκλησία προέβη στήν ἐξιστόρηση τῆς ζωῆς τῆς μητέρας τοῦ ᾿Ιησοῦ Χριστοῦ κατά τήν ἐποχή τῆς ἐξάρσεως τῆς τιμῆς τῆς Θεοτόκου πού συμπίπτει μέ τό τέλος τοῦ Χριστολογικοῦ προβλήματος καί κατά συνέπειαν τήν ὁλοκλήρωση τοῦ δόγματος γύρω ἀπό τό πρόσωπο τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς ᾿Εκκλησίας καί τόν παραμερισμό τῶν σχετικῶν αἱρέσεων.

Κατά τήν ἐποχή λοιπόν τοῦ Ζ΄-Η΄ μ.Χ. αἰ. ὁ ἀριθμός τῶν εἰκονογραφικῶν θεμάτων πού προέρχονται ἀπό τίς πληροφορίες τῶν ᾿Απόκρυφων βιβλίων εἶναι μεγάλος, γιά τό λόγο ὅτι μέ τήν ἀπόφαση τῆς Ζ΄ οἰκουμενικῆς Συνόδου οἱ αἱρέσεις κα-

7. Γ.Θ. Βεργωτῆ, *῾Η Θεομητορική λατρεία,* σ. 61.

τεπολεμήθησαν καί κατεστάλησαν καί ὡς ἐκ τούτου δέν ὑπῆρχε κίνδυνος παραπλάνησης τῶν ἀγραμμάτων.

Στά παρακάτω συνέβαλαν καί οἱ διηγήσεις τῶν 'Αποστόλων πού ἔλαβαν τήν ὁριστική τους μορφή κατά τόν Δ΄ μ.Χ. αἰ., ὅμως, ὁ ἱστορικός τους πυρήνας ἀνάγεται στόν Β΄ μ.Χ. αἰ.

Μέ βάση τίς πληροφορίες πού διαφυλάσσει τό «Πρωτευαγγέλιον» τοῦ 'Ιακώβου ἔχουμε ἕνα πλῆθος εἰκονογραφικῶν θεμάτων στούς σωζόμενους ναούς, ὅπως· 1) τήν ἀποποίηση τῶν προσφορῶν τοῦ 'Ιωακείμ 2) τόν 'Ιωακείμ στήν ἔρημο, 3) τήν προσευχή τῆς ἁγίας Ἄννης, 4) τόν Εὐαγγελισμό τοῦ 'Ιωακείμ, 5) τή συνάντηση τοῦ 'Ιωακείμ καί τῆς Ἄννης στή χρυσή Πύλη τῶν 'Ιεροσολύμων, 6) τό Γενέσιον τῆς Θεοτόκου, 7) τήν ἁγία Ἄννα νά θηλάζει τή Θεοτόκο, 8) τήν ἐμβαπτίζουσα, 9) τά Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου, 10) τή διατροφή τῆς Θεοτόκου στό ἱερό ἀπό τόν Ἄγγελο κ.ἄ.[8].

'Επίσης, πολλά εἰκονογραφικά θέματα προσέφεραν στόν ἁγιογραφικό κύκλο τῆς 'Εκκλησίας οἱ πράξεις Πιλάτου πού ἐνέπνευσαν τούς ἁγιογράφους νά συνθέσουν τίς παρακάτω ἁγιογραφικές συνθέσεις· 1) τήν θρηνοῦσα μητέρα κοντά στό σταυρό, 2) τήν παράσταση τῆς Θεοτόκου κατά τήν ταφή τοῦ Χριστοῦ, 3) τόν ἐπιτάφιο θρῆνο τῆς Θεοτόκου.

'Ακόμη, ἀπό τό εὐαγγέλιο τοῦ Νικοδήμου οἱ ἁγιογράφοι τῆς 'Εκκλησίας ἐνεπνεύσθησαν τά παρακάτω εἰκονογραφικά θέματα· 1) τήν εἰς Ἅδου κάθοδο τοῦ Χριστοῦ, 2) τή συμπαράσταση τῶν Προφητῶν καί τοῦ Προδρόμου στήν ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ, 3) τίς συντετριμμένες πύλες τοῦ Ἅδου κατά τήν κάθοδο ἐκεῖ τοῦ Χριστοῦ.

Στά παραπάνω πρέπει νά προσθέσουμε καί τήν ἀπόκρυφη διήγηση τοῦ 'Ιωάννου τοῦ Θεολόγου πού ἐνέπνευσε τούς ἁγιογράφους νά συνθέσουν τά ἀκόλουθα θέματα· 1) τήν Κοίμηση τῆς Θεοτόκου, 2) τόν προθανάτιο εὐαγγελισμό, 3) τήν ἄφιξη τῶν 'Αποστόλων ἐπί τῶν νεφελῶν κατά τήν σκηνή τῆς Κοιμήσεως κ.ἄ.[9].

8. Οἰκονόμου Κ. Χρήστου, *'Απόκρυφη 'Αποκάλυψη*, σ. 36-37.

9. Κ.Δ. Καλοκύρη, *Πηγαί τῆς χριστιανικῆς 'Αρχαιολογίας* (Κείμενα καί μνημεῖα), Θεσ/νίκη 1975, σ. 129. Οἰκονόμου Κ. Χρήστου, *'Απόκρυφη 'Αποκάλυψη*, σ. 36-37.

᾿Από ὅσα ἐξετέθησαν φαίνεται ὅτι ἐβοήθησαν τόν εἰκονογραφικό κύκλο τά ψευδεπίγραφα Εὐαγγέλια, πού ἐνέπνευσαν τούς ἁγιογράφους διαφόρων ἐποχῶν ᾿Ανατολῆς καί Δύσης νά συλλάβουν διάφορα εἰκονογραφικά θέματα καί νά προβάλουν τό ρόλο τῆς Θεοτόκου μέσα στό σχέδιο τῆς θ. Οἰκονομίας. Παράλληλα, θά ἔλεγα ὅτι μέ τίς εἰκονογραφικές αὐτές συλλήψεις, ἐβοήθησαν στήν καθιέρωση κάποιων ἀντιλήψεων δογματικῶν καί μή στό πλήρωμα τῆς ᾿Εκκλησίας. Γενικά, πηγές ἐμπνεύσεως εἶναι ἡ ῾Αγία Γραφή, ἡ ἀπόκρυφη γραμματεία, ἡ παλαιοχριστιανική τέχνη καί ἰδιαίτερα ἡ θρησκευτική καί ἡ λατρευτική ζωή τῆς ᾿Εκκλησίας κάθε ἐποχῆς. ᾿Εννοεῖται ὅτι οἱ πηγές αὐτές προσηρμόζοντο σύμφωνα μέ τίς καλλιτεχνικές δυνατότητες κάθε δημιουργοῦ καί βέβαια ἀνάλογα μέ τά βιώματα καί τίς αἰσθητικές ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς καί πιθανόν μέ τίς ἀπαιτήσεις τῆς πελατείας τους.

ε) Τά ἀπόκρυφα καί ἡ ὑμνογραφία τῆς ᾿Εκκλησίας[10]

῾Η ἔλλειψη πληροφοριῶν γιά τή ζωή τῆς Θεοτόκου μέσα στά κανονικά βιβλία ὡδήγησε τούς ὑμνογράφους νά ἀντλήσουν πληροφορίες ἀπό τά ᾿Απόκρυφα βιβλία γιά νά συνθέσουν τούς ὕμνους τους. Ἔτσι, τό ᾿Απόκρυφο Εὐαγγέλιο τοῦ ᾿Ιακώβου τοῦ ᾿Αδελφοθέου ἔγινε πηγή γιά τή σύνθεση ὕμνων πού ἀναφέρονται στή γέννηση καί τή ζωή τοῦ Θεανθρώπου καί τῆς Θεοτόκου. Γενικά, μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι οἱ θεομητορικές ἑορτές κυρίως ἔχουν Χριστολογικόν καί Χριστοκεντρικόν χαρακτῆρα. Σέ ὅλες τίς θεομητορικές ἑορτές ἡ Παρθένος ὑμνολογεῖται μαζί μέ τόν Υἱό της καί γενικά προβάλλεται ὁλόκληρο τό συντελεσθέν σωτηριῶδες ἔργο σέ συνάρτηση μέ τό πρόσωπο τῆς Θεοτόκου. Αὐτό σημαίνει ὅτι ὁλόκληρη ἡ Θεομητορική λατρευτική ζωή εἶναι συνυφασμένη μέ τή διδασκαλία τῆς ᾿Εκκλησίας, ὅπως αὐτή διετυπώθη στίς Οἰκουμενικές Συνόδους. ᾿Εκεῖνο πού πρέπει νά τονίσουμε εἶναι ὅτι οἱ Θεομητορικές ἑορτές γιά νά

10. Γ.Θ. Βεργωτῆ, σ. 58-74. ᾿Ιω. Ε. ᾿Αναστασίου, Τά εἰσόδια τῆς Θεοτόκου, Θεσ/νίκη 1959, σ. 18-21. C. Tischendolf, Evangelia Apocrypha, Lipsiae ^{2}1876.

ὁλοκληρωθοῦν ἀντλοῦν πληροφορίες γιά νά πλαισιώσουν τό ὑμνολογικό τους περιεχόμενο 1) ἀπό τά κανονικά Εὐαγγέλια, 2) ἀπό τή δογματική διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας καί 3) ἀπό τήν Ἀπόκρυφη Γραμματεία[11].

Ἐκεῖνο πού ὀφείλουμε νά ὑπογραμμίσουμε, ἐπίσης, εἶναι ὅτι τά Ἀπόκρυφα Εὐαγγέλια συνέβαλαν στήν ὁλοκλήρωση τῆς ὑμνογραφίας καί σέ δεσποτικές ἑορτές, σέ συνδιασμό μέ θεομητορικές ὅπως κατά τήν ἑορτή τῆς Γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ πού πηγάζει ἀπό τίς πληροφορίες πού διεφύλαξε τό Ἀπόκρυφο Εὐαγγέλιο τοῦ Ἰακώβου καί ἐδημοσίευσε ὁ C. Tischendolf[12].

Μέ ὅσα ἀνεφέρθησαν ὡς ἐδῶ, νομίζω, ὅτι ἐδόθη ὁ ρόλος πού διεδραμάτισαν τά Ἀπόκρυφα κείμενα στή μόρφωση τοῦ χαρακτῆρα τῶν εὐσεβῶν χριστιανῶν ὡς ἀναγνώσματα καί ὡς λογική λατρεία.

11. Γ.Θ. Βεργωτῆ, σ. 74.
12. Evangelia Apocrypha, σ. 24-27.

Κωνσταντίνου Παπαγιάννη
Μ. Πρωτοπρεσβυτέρου

Λειτουργικῶν ἀτόπων ἐπισήμανσις

Κατά τήν τέλεσιν τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν παρατηροῦνται συχνότατα ἐσφαλμέναι λειτουργικαί πράξεις ἐκ μέρους τῶν ἱερέων καί τῶν ψαλτῶν, ὀφειλόμεναι εἰς ἄγνοιαν τῆς ὀρθοδόξου λειτουργικῆς παραδόσεως καί τῆς δομῆς τῶν ἀκολουθιῶν. Ἐξ ἄλλου ἡ ἀνάγκη προσαρμογῆς τῆς θείας λατρείας εἰς τάς ἑκάστοτε δημιουργουμένας συνθήκας ὁδηγεῖ εἰς λύσεις, αἱ ὁποῖαι, προερχόμεναι συνήθως ἐξ ἀτομικῶν πρωτοβουλιῶν, δέν εἶναι πάντοτε εὔστοχοι, ὁδηγοῦν δέ πολλάκις εἰς ἀπομάκρυνσιν ἀπό τῆς ὀρθῆς λειτουργικῆς παραδόσεως καί τάξεως.

Μερικάς ἐσφαλμένας λειτουργικάς συνηθείας, αἱ ὁποῖαι ἤδη ἔχουν ἐπικρατήσει ἤ τείνουν νά ἐπικρατήσουν, ἐθεώρησα ἀναγκαῖον νά ἐπισημάνω διά τοῦ παρόντος, ὑποδεικνύων καί τάς ἀναγκαίας διορθώσεις. Ἐλπίζω δέ καί εὔχομαι, αἱ ὀλίγαι αὐταί ἀδελφικαί ὑποδείξεις νά βοηθήσουν τούς τελετουργούς τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν (ἱερεῖς, διακόνους, ψάλτας καί ἀναγνώστας) εἰς τήν ὀρθοτέραν καί συμφωνοτέραν πρός τήν λειτουργικήν παράδοσιν τέλεσιν αὐτῶν, ὥστε αὗται, τελούμεναι συμφώνως πρός τήν ἀποστολικήν παραγγελίαν «εὐσχημόνως καί κατά τάξιν» (Α΄ Κορ. ιδ΄ 40), νά ὁδηγοῦν τό χριστεπώνυμον πλήρωμα εἰς τήν «ἐν πνεύματι καί ἀληθείᾳ» (Ἰωάν. δ΄ 24) λατρείαν.

1. Τό «Θεός Κύριος» καί οἱ στίχοι του

Τό «Θεός Κύριος», ψαλλόμενον σήμερον εἰς τόν Ὄρθρον καθ' ὅλας τάς ἡμέρας τοῦ ἔτους (πλήν τῶν καθημερινῶν τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς καί τῶν δύο Ψυχοσαββάτων, καθ' ἅς ψάλλεται «Ἀλληλούϊα»), συνοδεύεται ὑπό τριῶν στίχων, διά νά

ψάλλεται ἅπαξ μέν ἄνευ στίχου, ἔπειτα δέ μεθ' ἕκαστον τῶν τριῶν στίχων. Σήμερον διαπράττονται εἰς τό «Θεός Κύριος» δύο σφάλματα.

Τό πρῶτον εἶναι ἡ ὑπό τῆς πλειονότητος τῶν ψαλτῶν παράλειψις τῶν τριῶν στίχων, ὥστε ὑπό πάντων σχεδόν νά ψάλλεται τό «Θεός Κύριος» τετράκις ἄνευ στίχων. Τοῦτο εἶναι ἀπαράδεκτος παρατυπία. Ὅπως τό «Ἀλληλούϊα» κατά τήν Μ. Τεσσαρακοστήν ψάλλεται μετά τῶν στίχων αὐτοῦ, τούς ὁποίους οὐδείς ποτε διενοήθη νά παραλίπῃ, οὕτω καί τό «Θεός Κύριος» πρέπει νά ψάλλεται μετά τῶν στίχων αὐτοῦ κατά τήν ἀνωτέρω ὑποδειχθεῖσαν τάξιν.

Τό δεύτερον σφάλμα δέν ὀφείλεται εἰς τούς ψάλτας, ἀλλ' εἰς τάς νεωτέρας ἐκδόσεις τῶν Ὡρολογίων, εἰς τάς ὁποίας ὁ α´ στίχος ἔχει ἀντικατασταθῆ δι' ἄλλου. Ἀναγράφεται δηλ. εἰς τά νεώτερα Ὡρολόγια (ἀπό τῶν ἀρχῶν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος πιθανώτατα) ὡς α´ στίχος τό «Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ καί ἐπικαλεῖσθε τό ὄνομα τό ἅγιον αὐτοῦ». Ἀλλ' ὁ στίχος οὗτος εἶναι ὁ πρῶτος τοῦ ρδ´ Ψαλμοῦ, ἐνῷ τό «Θεός Κύριος» καί οἱ λοιποί δύο στίχοι του προέρχονται ἐκ τοῦ ριζ´ Ψαλμοῦ. Ἐξ αὐτοῦ λοιπόν πρέπει νά εἶναι καί ὁ α´ στίχος. Καί πράγματι τά παλαιότερα Ὡρολόγια ὁρίζουν ὡς α´ στίχον τοῦ «Θεός Κύριος» τόν α´ τοῦ ριζ´ Ψαλμοῦ: «Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ, ὅτι ἀγαθός, ὅτι εἰς τόν αἰῶνα τό ἔλεος αὐτοῦ». Ἡ διόρθωσις εἶναι εὔκολος καί ἐπιβεβλημένη.

2. Τά προκείμενα καί οἱ στίχοι αὐτῶν

Ὅ,τι συμβαίνει εἰς τό «Θεός Κύριος», συμβαίνει δυστυχῶς καί εἰς τά προκείμενα τοῦ Ἑσπερινοῦ καί τοῦ Ὄρθρου. Ψάλλονται δηλ. καί αὐτά ὑπό τῆς πλειονότητος τῶν ψαλτῶν καί τῶν ἱερέων ἄνευ τῶν συνοδευόντων αὐτά στίχων. Καί τοῦτο εἶναι ἐπίσης παρατυπία ἀδικαιολόγητος. Οἱ ἐλάχιστοι ἀπομείναντες στίχοι τῶν προκειμένων, κατάλοιπον τῆς στιχολογίας ὁλοκλήρων Ψαλμῶν, ἐπ' οὐδενί λόγῳ πρέπει νά παραλείπωνται. Κατά τήν σήμερον λοιπόν ἰσχύουσαν τάξιν τά προκείμενα δέον νά ψάλλωνται ὡς ἑξῆς:

α) Τά προκείμενα τοῦ Ἑσπερινοῦ καί τοῦ Ὄρθρου, ἔχοντα

ἕνα μόνον στίχον, ψάλλονται τρίς, ἤτοι δίς ἄνευ στίχου καί τό τρίτον προτασσομένου τοῦ στίχου.

β) Τό προκείμενον τοῦ Σαββάτου «῾Ο Κύριος ἐβασίλευσεν...», ἔχον δύο στίχους, ψάλλεται ἅπαξ ἄνευ στίχου καί δίς μετά τῶν στίχων αὐτοῦ.

γ) Τά μεγάλα προκείμενα «Τίς Θεός μέγας...» κ.τ.λ., ἔχοντα τρεῖς στίχους, ψάλλονται τετράκις, ἤτοι ἅπαξ ἄνευ στίχου καί τρίς μετά τῶν στίχων.

Σημειωτέον δέ ὅτι καί τό σταθερόν προκείμενον τοῦ Ὄρθρου «Πᾶσα πνοή αἰνεσάτω τόν Κύριον» δέον νά ψάλλεται τήν τρίτην φοράν μετά τοῦ στίχου «Αἰνεῖτε τόν Θεόν ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ· αἰνεῖτε αὐτόν ἐν στερεώματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ», ἤτοι τοῦ α΄ στίχου τοῦ ρν΄ Ψαλμοῦ, ἐκ τοῦ ὁποίου εἶναι εἰλημμένον καί τό «Πᾶσα πνοή». ῾Η πρᾶξις αὕτη διεσώθη εἰς τά σλαβικά ῾Ωρολόγια καί εἰς τό τυπικόν τῆς Κρυπτοφέρρης.

Εἰς τά λειτουργικά βιβλία σημειοῦται συνήθως μόνον ἡ ἀρχή τῶν στίχων, ἐπαφιεμένης τῆς συμπληρώσεως αὐτῶν εἰς τήν μνήμην τοῦ ψάλλοντος. Τοῦτο ἔχει ὡς συνέπειαν νά ἀπαγγέλλωνται οὗτοι πολλάκις κεκολοβωμένοι καί ἄνευ νοήματος, διότι τό Ψαλτήριον δέν εἶναι σήμερον τόσον γνωστόν εἰς τούς ψάλτας, ὅσον ἦτο ἄλλοτε. Διά τοῦτο εἶναι ἀνάγκη εἰς τάς νέας ἐκδόσεις τῶν λειτουργικῶν βιβλίων νά ἀναγράφωνται πλήρεις οἱ στίχοι. ᾿Αλλά καί ὑπό τάς σημερινάς συνθήκας δέν εἶναι δύσκολον ὁ ψάλτης μέ τήν βοήθειαν τοῦ Ψαλτηρίου νά ἀνευρίσκῃ πλήρη τόν στίχον, ὁ ὁποῖος κατά κανόνα εἶναι ὁ α΄ στίχος τοῦ Ψαλμοῦ, ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχεται τό προκείμενον. Τοῦτο βεβαίως ἀπαιτεῖ ἐπιμέλειαν καί προπαρασκευήν, προϋποθέσεις ἀπαραιτήτους διά τήν εὐσυνείδητον καί ἐπιτυχῆ ἐπιτέλεσιν τοῦ ἔργου τοῦ ψάλτου ἤ τοῦ ἀναγνώστου.

3. Οἱ στίχοι τῶν αἴνων

Ψάλται τινές συνηθίζουν νά ἀντικαθιστοῦν τόν τελευταῖον στίχον τῶν αἴνων «Αἰνεῖτε αὐτόν ἐν κυμβάλοις εὐήχοις...» διά στίχου ἁρμόζοντος εἰς τόν ἑορταζόμενον ἅγιον. Τοῦτο εἶναι τελείως ἐσφαλμένον. Οἱ στίχοι τῶν αἴνων πρέπει νά λέγωνται ἅπαντες καί μόνον μετά τήν ἐξάντλησιν αὐτῶν νά προστίθενται

στίχοι ἁρμόζοντες εἰς τόν ἅγιον τῆς ἡμέρας, ἐάν ἀπαιτῇ τοῦτο ὁ ἀριθμός τῶν ψαλλομένων στιχηρῶν. Κατά ταῦτα:

α) Ἐάν τά στιχηρά εἶναι τέσσαρα, ὡς συμβαίνει εἰς τάς ἐν καθημερινῇ μνήμας ἁγίων καί εἰς τάς πλείστας δεσποτικάς καί θεομητορικάς ἑορτάς, ἀρχόμεθα ἀπό τοῦ στίχου «Αἰνεῖτε αὐτόν ἐπί ταῖς δυναστείαις αὐτοῦ...» καί καταλήγομεν εἰς τόν στίχον «Αἰνεῖτε αὐτόν ἐν κυμβάλοις εὐήχοις...», χωρίς νά προσθέσωμεν ἄλλους στίχους.

β) Ἐάν τά στιχηρά εἶναι ἕξ, ἀρχόμεθα πάλιν ἀπό τοῦ στίχου «Αἰνεῖτε αὐτόν ἐπί ταῖς δυναστείαις αὐτοῦ...» καί μετά τόν στίχον «Αἰνεῖτε αὐτόν ἐν κυμβάλοις εὐήχοις...» προσθέτομεν δύο στίχους τῆς ἑορτῆς ἤ τοῦ ἁγίου· ἤ ἀρχόμεθα ἀπό τοῦ στίχου «Τοῦ ποιῆσαι ἐν αὐτοῖς κρῖμα ἔγγραπτον...» καί καταλήγομεν εἰς τόν στίχον «Αἰνεῖτε αὐτόν ἐν κυμβάλοις εὐήχοις...», χωρίς νά προσθέσωμεν ἄλλους στίχους. Ἡ δευτέρα αὕτη τάξις τηρεῖται ἐν Ἁγίῳ Ὄρει.

γ) Κατά τάς Κυριακάς, ὅτε τά στιχηρά εἶναι ὀκτώ, ἀρχόμεθα ἀπό τοῦ στίχου «Τοῦ ποιῆσαι ἐν αὐτοῖς κρῖμα ἔγγραπτον...», μετά δέ τήν ἐξάντλησιν τῶν στίχων τοῦ ρν΄ Ψαλμοῦ λέγομεν καί τούς ἀναστασίμους στίχους «Ἀνάστηθι, Κύριε, ὁ Θεός μου...» καί «Ἐξομολογήσομαί σοι, Κύριε, ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου...». Ἐάν ὅμως συμπίπτῃ μνήμη ἑορταζομένου ἁγίου ἤ θεομητορική ἑορτή ἤ μεθέορτα ἤ ἀπόδοσις δεσποτικῆς ἤ θεομητορικῆς ἑορτῆς, ὅτε ἀντί τῶν τεσσάρων ἀνατολικῶν στιχηρῶν ψάλλονται τά τοῦ ἁγίου ἤ τῆς ἑορτῆς, τότε ἀντί τῶν ἀναστασίμων στίχων λέγομεν εἰς τά δύο τελευταῖα τούς ἁρμόζοντας εἰς τήν ἑορτήν ἤ τόν ἅγιον. Σημειωτέον ὅμως ὅτι δέν δικαιολογεῖται ἡ εἰς πᾶσαν Κυριακήν ἀντικατάστασις τῶν ἀνατολικῶν διά τῶν στιχηρῶν τοῦ ἁγίου (συνήθως τῶν τοῦ Ἑσπερινοῦ), ὡς πράττουν πολλοί ψάλται. Τοῦτο γίνεται μόνον ὅταν ὁ ἅγιος εἶναι ἑορταζόμενος καί ἔχῃ στιχηρά διά τούς αἴνους.

δ) Κατά τήν Διακαινήσιμον ἑβδομάδα καί τάς μετά τήν Κυριακήν τοῦ Θωμᾶ τέσσαρας Κυριακάς, καθ' ἅς ψάλλονται τέσσαρα ἀναστάσιμα στιχηρά τοῦ τυχόντος ἤχου καί τέσσαρα τοῦ Πάσχα, ἀρχόμεθα ἀπό τοῦ στίχου «Αἰνεῖτε αὐτόν ἐπί ταῖς δυναστείαις αὐτοῦ», προσθέτοντες καί τούς τέσσαρας στίχους τοῦ Πάσχα «Ἀναστήτω ὁ Θεός...» κ.λ.π. μετά τῶν στιχηρῶν

«Πάσχα ἱερόν...». Ἐάν ὅμως κατά τινα τῶν ἡμερῶν τούτων συμπέσῃ καί μνήμη ἑορταζομένου ἁγίου, ἀρχόμεθα ἀπό τοῦ στίχου «Τοῦ ποιῆσαι ἐν αὐτοῖς κρῖμα ἔγγραπτον...» καί λέγομεν δ΄ ἀναστάσιμα στιχηρά τοῦ τυχόντος ἤχου, δ΄ τοῦ ἁγίου, λέγοντες εἰς τά δύο τελευταῖα τούς καταλλήλους στίχους, καί τέλος τά δ΄ τοῦ Πάσχα μετά τῶν στίχων αὐτῶν.

4. Μεγάλη δοξολογία καί Θ. Λειτουργία

Πλεῖστοι ἱερεῖς καί ψάλται κατακλείουν ἀπαραιτήτως τόν Ὄρθρον διά μεγάλης δοξολογίας, ὅταν πρόκηται νά ἐπακολουθήσῃ Θ. Λειτουργία. Ἐπειδή δέ ἡ μεγάλη δοξολογία προϋποθέτει καί στιχηρά εἰς τούς αἴνους, προσθέτουν καί ταῦτα, ἔστω καί ἄν δέν ὑπάρχουν εἰς τό Μηναῖον, ἐπαναλαμβάνοντες τά τοῦ Ἑσπερινοῦ τοιαῦτα τοῦ ἁγίου τῆς ἡμέρας καί ἐπισφραγίζοντες αὐτά ἐνίοτε, ἐλλείψει δοξαστικοῦ, δι᾽ ἁπλοῦ θεοτοκίου ἤ σταυροθεοτοκίου.

Ἡ σύνδεσις αὕτη τῆς μεγάλης δοξολογίας πρός τήν Θ. Λειτουργίαν ὀφείλεται εἰς τήν ἐν ταῖς ἐνορίαις κρατοῦσαν σήμερον πρᾶξιν, καθ᾽ ἥν ἡ Θ. Λειτουργία κατά τάς Κυριακάς καί ἑορτάς ἐπισυνάπτεται εἰς τόν Ὄρθρον (παραλειπομένων τῶν Ὡρῶν Α΄, Γ΄ καί ΣΤ΄, μετά τάς ὁποίας εἶναι ἡ κανονική θέσις αὐτῆς) καί μάλιστα ἄρχεται εὐθύς μετά τήν δοξολογίαν καί τό ἀπολυτίκιον,ἐνῷ αἱ κατακλείουσαι τόν Ὄρθρον δεήσεις (ἐκτενής, πληρωτικά, εὐχή κεφαλοκλισίας) καί ἡ ἀπόλυσις τοῦ Ὄρθρου λέγονται μυστικῶς κατά τήν ψαλμῳδίαν τῆς δοξολογίας ἤ καί ὀλίγον ἐνωρίτερον.

Ἡ ἀντίληψις ὅμως ὅτι τῆς Θ. Λειτουργίας πρέπει ἀπαραιτήτως νά προηγῆται μεγάλη δοξολογία εἶναι ἐσφαλμένη. Ὁ Ὄρθρος καί ἡ Θ. Λειτουργία εἶναι δύο ἀκολουθίαι ἀνεξάρτητοι ἀπ᾽ ἀλλήλων, ἡ δέ μεγάλη δοξολογία εἶναι στοιχεῖον τοῦ Ὄρθρου καί ὄχι τῆς Θ. Λειτουργίας. Θά ψαλῇ λοιπόν μεγάλη δοξολογία, ἐάν ὁρίζῃ αὐτήν τό Τυπικόν ἤ τό Μηναῖον, ἀσχέτως πρός τήν τέλεσιν ἤ μή Θ. Λειτουργίας. Διά νά ψαλῇ δέ μεγάλη δοξολογία, εἶναι ἀπαραίτητον νά ἔχῃ ἡ ἀκολουθία τῆς ἡμέρας τά ὑμνολογικά ἐκεῖνα στοιχεῖα, τά ὁποῖα δικαιολογοῦν αὐτήν· ταῦτα δέ εἶναι στιχηρά αἴνων μετ᾽ ἰδιομέλου δοξαστι-

κοῦ. Δέν εἶναι ἀπαραίτητον νά ὑπάρχουν καθίσματα ἤ νά ψαλοῦν καταβασίαι, διότι καί ἄνευ αὐτῶν ἐπιτρέπεται νά ψαλῇ μεγάλη δοξολογία. Ἐπιτρέπεται ἀκόμη νά ψαλῇ μεγάλη δοξολογία, ὅταν ἡ ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἔχῃ, ἐκτός τῶν στιχηρῶν τῶν αἴνων, καί ἀπόστιχα μετά δοξαστικοῦ ἤ μόνον δοξαστικόν ἀποστίχων, τά ὁποῖα βεβαίως τότε παραλείπονται. Δυνάμεθα ἐπίσης νά ψάλωμεν μεγάλην δοξολογίαν, ἐάν ὁ ἅγιος δέν ἔχῃ μέν στιχηρά αἴνων, ἔχῃ ὅμως δοξαστικόν διά τά ἀπόστιχα τοῦ Ὄρθρου· εἰς τήν περίπτωσιν αὐτήν θά ψάλωμεν εἰς τούς αἴνους τά στιχηρά τοῦ Ἑσπερινοῦ καί τό διά τά ἀπόστιχα τοῦ Ὄρθρου δοξαστικόν. Οὐδόλως ὅμως συγχωρεῖται ἡ ψαλμῳδία μεγάλης δοξολογίας, ὅταν ὁ ἅγιος δέν ἔχῃ ἰδιόμελον δοξαστικόν.

Ἐάν λοιπόν δέν προβλέπεται ἤ δέν δικαιολογῆται μεγάλη δοξολογία, ἡ ἀκολουθία τοῦ Ὄρθρου πρέπει νά τελεσθῇ κατά τήν τάξιν τῶν καθημερινῶν, ἤτοι: μετά τά ἐξαποστειλάρια νά ἀναγνωσθοῦν χῦμα οἱ Ψαλμοί τῶν αἴνων καί ἡ μικρά δοξολογία, νά λεχθοῦν τά Πληρωτικά καί ἡ εὐχή τῆς κεφαλοκλισίας, νά ψαλοῦν τά ἀπόστιχα, εἶτα τό «Ἀγαθόν τό ἐξομολογεῖσθαι...», καί τό Τρισάγιον, τό ἀπολυτίκιον τῆς ἡμέρας μετά τοῦ οἰκείου θεοτοκίου, καί εὐθύς μετ' αὐτό νά γίνῃ ἡ ἔναρξις τῆς Θ. Λειτουργίας. Ἐννοεῖται ὅτι κατά τήν ψαλμῳδίαν τῶν ἀποστίχων ὁ ἱερεύς ὀφείλει νά εἴπῃ μυστικῶς τήν ἐκτενῆ καί τήν ἀπόλυσιν τοῦ Ὄρθρου καί νά προσφέρῃ τό πρό τῆς Θ. Λειτουργίας θυμίαμα, περί τοῦ ὁποίου γίνεται λόγος εἰς τήν ἑπομένην παράγραφον.

5. Τό πρό τῆς Θ. Λειτουργίας θυμίαμα

Ἡ προσφορά θυμιάματος πρό τῆς ἐνάρξεως τῆς Θ. Λειτουργίας εἶναι ἀρχαία συνήθεια, μαρτυρουμένη ἤδη ὑπό τῶν ἀποδιδομένων εἰς Διονύσιον τόν Ἀρεοπαγίτην συγγραμμάτων. Ἀλλά καί ὑπό τοῦ ἁγίου Συμεών, ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, μαρτυρεῖται ὅτι πρό τῆς ἐνάρξεως ἑκάστης ἀκολουθίας ἐγίνετο θυμίασις ὁλοκλήρου τοῦ ναοῦ. (Βλ. Ἰ. Φουντούλη, Ἀπαντήσεις εἰς λειτουργικάς ἀπορίας, τ. Α΄, ἔκδ. 2α, Θεσ/νίκη 1973, σ. 44-46). Εἰς τήν συνήθειαν ταύτην δέον νά ἐνταχθῇ καί ἡ πρό τῆς Θ. Λειτουργίας θυμίασις.

Σήμερον ἔχει ἐπικρατήσει γενικῶς ἡ συνήθεια νά γίνεται ἡ θυμίασις εὐθύς μετά τήν ἀπόλυσιν τῆς Προσκομιδῆς, νά περιορίζεται δέ εἰς μόνην τήν ἁγίαν Τράπεζαν καί τήν Πρόθεσιν. Ἐπί τῆς συνηθείας ταύτης ἔχομεν νά παρατηρήσωμεν τά ἑξῆς:

α) Ἡ μετά τήν ἀκολουθίαν τῆς Προσκομιδῆς θυμίασις δέν συνδέεται πρός τήν Προσκομιδήν, ἀλλά πρός τήν ἔναρξιν τῆς Θ. Λειτουργίας. Καί ἐάν μέν πρόκηται ν᾽ ἀρχίσῃ εὐθύς ἡ Θ. Λειτουργία, καλῶς γίνεται ἡ θυμίασις μετά τήν ἀπόλυσιν τῆς Προσκομιδῆς· ἐάν ὅμως παρεμπίπτῃ ἱκανός χρόνος, ὡς συμβαίνει συνηθέστατα, τότε ἡ θυμίασις δέν πρέπει νά γίνεται μετά τήν Προσκομιδήν, ἀλλ᾽ ὀλίγον πρό τῆς ἐνάρξεως τῆς Θ. Λειτουργίας.

β) Ὁ περιορισμός τῆς θυμιάσεως εἰς μόνην τήν ἁγίαν Τράπεζαν καί τήν Προσκομιδήν δέν εἶναι σύμφωνος πρός τήν ἀρχαίαν παράδοσιν. Ἡ θυμίασις πρέπει νά ἐπεκτείνεται εἰς ὅλον τόν ναόν ἤ τοὐλάχιστον εἰς τάς εἰκόνας τοῦ τέμπλου καί ἀπό τῆς Ὡραίας Πύλης κύκλῳ εἰς τόν λαόν.

Ἐν Ἁγίῳ Ὄρει, ὅπου ἡ Θ. Λειτουργία τελεῖται μετά τήν ἀνάγνωσιν τῆς Τριθέκτης, ἡ Προσκομιδή τελεῖται κατά τήν διάρκειαν αὐτῆς, περί τό τέλος δέ τῆς ΣΤ´ Ὥρας, ὁ ἱερεύς, τελέσας ἤδη τήν Προσκομιδήν, θυμιᾷ τήν ἁγίαν Τράπεζαν καί τήν Πρόθεσιν, ἀκολούθως δέ ἐξερχόμενος εἰς τήν Ὡραίαν Πύλην θυμιᾷ ἐκεῖθεν τάς εἰκόνας καί τόν λαόν καί πάλιν τάς εἰκόνας, τήν ἁγίαν Τράπεζαν καί τήν Πρόθεσιν, καί ἀποθέσας τό θυμιατήριον ποιεῖ τήν ἀπόλυσιν τῆς Τριθέκτης καί ἄρχεται τῆς Θ. Λειτουργίας.

Εἰς τούς ἐνοριακούς ναούς, μή ἀναγινωσκομένων, ὡς εἴπομεν, τῶν Ὡρῶν, ἡ Θ. Λειτουργία ἐπισυνάπτεται εἰς τόν Ὄρθρον. Ὅθεν ἡ θυμίασις δέον νά γίνεται κατά τήν ἀνωτέρω περιγραφεῖσαν τάξιν περί τό τέλος τοῦ Ὄρθρου, ἤτοι κατά τήν δοξολογίαν, ἐάν ψάλλεται μεγάλη δοξολογία, ἤ εἰς τά ἀπόστιχα, ἐάν δέν ψάλλεται δοξολογία. Προκειμένου δέ περί ἑσπερινῆς Θ. Λειτουργίας ἡ θυμίασις δέον νά γίνεται πάλιν πρό τῆς ἐνάρξεως αὐτῆς, ἤτοι κατά μέν τάς παραμονάς τῶν Χριστουγέννων καί τῶν Θεοφανείων, ὅτε προηγεῖται ἡ ἀκολουθία τῶν Μεγάλων Ὡρῶν, περί τό τέλος τῆς Θ´ Ὥρας, κατά δέ τήν Μ. Πέμπτην καί τό Μ. Σάββατον, ὅτε εἰς τούς ἐνοριακούς ναούς

δέν ἀναγινώσκονται αἱ Ὧραι, εὐθύς πρό τῆς ἐνάρξεως τοῦ Ἑσπερινοῦ.

Διευκρινίζομεν ὅτι ἡ θυμίασις αὕτη δέν ἔχει σχέσιν πρός τήν μεγάλην δοξολογίαν οὔτε πρός τά ἀπόστιχα. Δέν θά γίνῃ λοιπόν θυμίασις κατά τήν δοξολογίαν ἤ τά ἀπόστιχα, ἐάν δέν πρόκηται νά τελεσθῇ Θ. Λειτουργία. Εἶναι ἄσχετος ἐπίσης ἡ θυμίασις αὕτη πρός ἐκείνην, τήν ὁποίαν κάμνει ὁ ἀρχιερεύς εὐθύς μετά τήν εἴσοδον, εἰσερχόμενος τό πρῶτον εἰς τό ἅγιον Βῆμα διά τήν τέλεσιν τῆς Θ. Λειτουργίας.

6. Κύριε, ἐλέησον ἤ Ἀμήν;

Ἀκούομεν ἀπό τινων ἐτῶν πλείστους ψάλτας νά ἀποκρίνωνται διά τοῦ «Ἀμήν» ἀντί τοῦ «Κύριε, ἐλέησον» εἰς τό αἴτημα «Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον...». Δέν γνωρίζομεν ποῖος πρῶτος εἰσήγαγε τήν καινοτομίαν ταύτην, ἡ ὁποία σχεδόν ἐγενικεύθη· λέγομεν ὅμως μετά βεβαιότητος ὅτι οὐδέν ἔρεισμα ἔχει αὕτη εἰς τήν λειτουργικήν παράδοσιν, διότι ὑπ' οὐδενός λειτουργικοῦ βιβλίου, χειρογράφου ἤ ἐντύπου, μαρτυρεῖται. Τοὐναντίον ὅλαι αἱ λειτουργικαί φυλλάδες ὁρίζουν ὅτι εἰς ἑκάστην δέησιν τῶν Εἰρηνικῶν ὁ χορός ἀποκρίνεται διά τοῦ «Κύριε, ἐλέησον» καί μόνον εἰς τήν τελευταίαν «Τῆς Παναγίας, ἀχράντου...» διά τοῦ «Σοί, Κύριε». Τό αὐτό ὁρίζεται καί εἰς τά Πληρωτικά. Ἔτι σαφέστερον εἰς τό Ἱερατικόν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (Κων/πολις 1895), τό ὁποῖον ἐπανεξεδόθη ὑπό τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, εἰς τά Πληρωτικά τοῦ Ἑσπερινοῦ ὁρίζονται τά ἑξῆς:

Εἶτα αὖθις ὁ διάκονος.
Πληρώσωμεν τήν ἑσπερινήν δέησιν...
Ὁ χορός· Κύριε, ἐλέησον.
Καί αὖθις ὁ διάκονος.
Ἀντιλαβοῦ, σῶσον, ἐλέησον...
Ὁ χορός· Κύριε, ἐλέησον.

Εἶναι λοιπόν σαφέστατον ὅτι ἡ ὀρθή ἀπάντησις τοῦ λαοῦ εἰς τό «Ἀντιλαβοῦ, σῶσον...» εἶναι τό «Κύριε, ἐλέησον» καί ὄχι τό «Ἀμήν». Ἡ ἐσφαλμένη νέα συνήθεια ὀφείλεται πιθανώτατα εἰς τό διάφορον σχῆμα τῆς ἐν λόγῳ αἰτήσεως ἀπό τῶν

προηγουμένων. Ἐνῷ δηλ. αἱ προηγούμεναι εἶναι παρακελεύσεις τοῦ διακόνου πρός τόν λαόν, καταλήγουσαι στερεοτύπως εἰς τήν φράσιν «τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν», ἡ παροῦσα εἶναι δέησις ἀπευθυνομένη πρός τόν Θεόν. Ἀλλά διά τοῦτο ἀκριβῶς καί διότι ἐν αὐτῇ περιέχεται καί ἡ λ. «ἐλέησον», ἁρμόζει εἰς αὐτήν ἡ ἀπόκρισις «Κύριε, ἐλέησον», ὅπως ἀκριβῶς καί εἰς τάς δεήσεις τῆς ἐκτενοῦς, αἱ ὁποῖαι ἀπευθύνονται πρός τόν Θεόν: «Κύριε παντοκράτορ, ὁ Θεός τῶν πατέρων ἡμῶν... Ἐλέησον ἡμᾶς, ὁ Θεός...».

Ἀκούομεν ἐπίσης πολλούς ψάλτας νά ψάλλουν τριπλᾶ «Κύριε, ἐλέησον» εἰς τάς μετά τήν ἁγίαν ἀναφοράν δεήσεις «Πάντων τῶν ἁγίων μνημονεύσαντες...», καί μάλιστα ταυτοχρόνως μετά τοῦ ἀπαγγέλλοντος τάς δεήσεις διακόνου ἤ ἱερέως. Ἡ συνήθεια αὕτη εἶναι τελείως ἀπαράδεκτος, ἀφ᾽ ἑνός μέν διότι προσκρούει εἰς τάς σχετικάς διατάξεις τῶν Ἱερατικῶν, τά ὁποῖα ὁρίζουν ἁπλοῦν καί ὄχι τριπλοῦν «Κύριε, ἐλέησον» εἰς τάς δεήσεις ταύτας, ἀφ᾽ ἑτέρου δέ διότι διασπᾷ τήν προσοχήν τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος δέν δύναται νά παρακολουθῇ συγχρόνως καί τόν ἱερέα καί τόν ψάλτην. Ἄς μάθωμεν ἐπί τέλους πότε τό «Κύριε, ἐλέησον» λέγεται ἅπαξ, πότε τρίς κ.λ.π., διά νά μή ἐνθυμίζωμεν τόν ἁπλοϊκόν μπάρμπα-Δημητρόν τοῦ Παπαδιαμάντη, ὁ ὁποῖος «ἄν καί εἶχε γηράσει, δέν εἶχε μάθει ἀκόμα καλά τά τυπικά καί δέν ἤξευρεν ἀκριβῶς πότε κατά τήν λιτήν τό Κύριε ἐλέησον λέγεται τρίς καί πότε τεσσαρακοντάκις» (Ἀ. Παπαδιαμάντη, Ρεμβασμός τοῦ Δεκαπενταυγούστου).

7. Τά ἀντίφωνα τῆς Θ. Λειτουργίας

Εἰς τήν ἀρχήν τῆς Θ. Λειτουργίας ψάλλονται, ὡς γνωστόν, τρία ψαλμικά ἀντίφωνα μετ᾽ ἐφυμνίων. Τά ἀρχαῖα ἀντίφωνα διά τάς Κυριακάς ἦσαν τά ὡς ἀντίφωνα τῶν καθημερινῶν θεωρούμενα σήμερον «Ἀγαθόν τό ἐξομολογεῖσθαι...» ἐκ τῶν Ψαλμῶν α΄, β΄ καί δ΄ μετ᾽ ἐφυμνίων εἰς μέν τό α΄ «Ταῖς πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου...», εἰς δέ τό β΄ «Πρεσβείαις τῶν ἁγίων σου...», εἰς δέ τό γ΄ «Σῶσον ἡμᾶς, Υἱέ Θεοῦ...». Διά τόν λόγον τοῦτον τό σύνηθες εἰσοδικόν «Δεῦτε προσκυνήσωμεν...» ὡς συ-

νέχεια τοῦ γ´ ἀντιφώνου ἐπισφραγίζεται διά τοῦ «Σῶσον ἡμᾶς...». Διά τάς κυρίας δεσποτικάς ἑορτάς φαίνεται ὅτι ἀρκετά ἐνωρίς ὡρίσθησαν εἰδικά ἀντίφωνα, εἰς τά ὁποῖα τό «Σῶσον ἡμᾶς...» μετ' εἰδικοῦ δι' ἑκάστην ἑορτήν χαρακτηριστικοῦ μετεφέρθη εἰς τό β´ ἀντίφωνον, ἐνῷ εἰς τό γ´ ὡρίσθη ὡς ἐφύμνιον τό ἀπολυτίκιον τῆς οἰκείας ἑορτῆς.

Κατ' ἐπίδρασιν τοῦ μοναχικοῦ τυπικοῦ διά τάς Κυριακάς, τάς θεομητορικάς ἑορτάς καί τάς τῶν ἐπισήμων ἁγίων εἰσήχθησαν ἀντί τῶν ἀντιφώνων τά Τυπικά καί οἱ Μακαρισμοί, καί οὕτω τά ἀρχαῖα ἀντίφωνα ἐξετοπίσθησαν εἰς τάς καθημερινάς. Εἰς σχετικῶς νεωτέραν ἐποχήν κατηρτίσθησαν ἀντίφωνα καί διά τάς λοιπάς δεσποτικάς καί τάς θεομητορικάς ἑορτάς, ἐκτοπίσαντα μέ τήν σειράν των τά Τυπικά καί τούς Μακαρισμούς.

Ἤδη ὅμως ἀπό δεκαετιῶν, ἄν μή καί ἀπό αἰῶνος καί πλέον, ἡ ἐκτόπισις τῶν Τυπικῶν καί Μακαρισμῶν ἤρχισε νά ἐπεκτείνεται καί εἰς τάς Κυριακάς καί τάς μνήμας τῶν ἁγίων, ἀντ' αὐτῶν δέ ἐπεκράτησεν ἡ συνήθεια νά ψάλλωνται ἄνευ στίχων τά ἐφύμνια «Ταῖς πρεσβείαις...», «Σῶσον ἡμᾶς» καί τό ἀναστάσιμον ἀπολυτίκιον τῆς Κυριακῆς ἤ τό τοῦ ἁγίου. Τό ἄτοπον τῆς τοιαύτης συνηθείας κατανοήσασα ἡ Ἱ. Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὥρισεν ἀπό τινων δεκαετιῶν στίχους ἀντιφώνων διά μέν τό α´ καί β´ ἐκ τῶν Ψαλμῶν τῶν Τυπικῶν (ρβ´ καί ρμε´), διά δέ τό γ´ δύο στίχους κατ' ἐκλογήν: «Αὕτη ἡ ἡμέρα, ἥν ἐποίησεν ὁ Κύριος· ἀγαλλιασώμεθα καί εὐφρανθῶμεν ἐν αὐτῇ» (Ψαλμ. ριζ´ 24) καί «Αἰνεσάτωσαν αὐτόν οἱ οὐρανοί καί ἡ γῆ» (Ψαλμ. ξη´ 35) μετά τοῦ ἀναστασίμου ἀπολυτικίου· διά δέ τάς μνήμας τῶν ἁγίων ὥρισεν ὅπως λέγωνται εἰς τό γ´ ἀντίφωνον οἱ στίχοι τῶν ἀποστίχων τοῦ Ἑσπερινοῦ.

Ἡ ρύθμισις αὕτη εἶναι ἀναμφιβόλως ὀρθοτέρα τῆς ἄνευ στίχων ψαλμῳδίας τῶν ἐφυμνίων· ὀρθότερον ὅμως θά ἦτο νά ἐπαναφερθοῦν εἰς τάς Κυριακάς καί τάς μνήμας τῶν ἁγίων τά ἀρχαῖα ἀντίφωνα, διατηρουμένων τῶν ἐφυμνίων, ὡς ἔχουν ἐπικρατήσει σήμερον (α´ Ταῖς πρεσβείαις... β´ Σῶσον ἡμᾶς... γ´ τοῦ ἀπολυτικίου). Παρά ταῦτα δέν εὑρίσκομεν ἐντελῶς ἄστοχον καί τήν γενομένην ρύθμισιν.

Τό ἄτοπον ὅμως, τό ὁποῖον κυρίως θέλομεν νά ἐπισημάνωμεν ἐνταῦθα, εἶναι ἡ ἐπιμονή πολλῶν ψαλτῶν νά ψάλλουν μόνον τά ἐφύμνια ἄνευ στίχων. Τινές μάλιστα λέγουν ἅπαξ μόνον τό «Σῶσον ἡμᾶς...» καί εὐθύς «Δόξα... Καί νῦν... Ὁ μονογενής Υἱός...». Ἀντί γ΄ ἀντιφώνου ἔχει ἐπικρατήσει γενικῶς νά ψάλλεται ἅπαξ τό ἀπολυτίκιον, ἀκόμη καί ὅταν αὐτό εἶναι συντομώτατον. Τοῦ δέ «Δόξα,... Καί νῦν» τοῦ α΄ ἀντιφώνου ἡ κατάργησις ἔχει ἐπισημοποιηθῇ ἀπό αἰῶνος καί πλέον διά τοῦ ἰσχύοντος Τυπικοῦ τῆς Μ. Ἐκκλησίας, τό ὁποῖον εἰς οὐδεμιᾶς ἑορτῆς τά ἀντίφωνα ὁρίζει αὐτό.

Ἀλλ' εἶναι φανερόν ὅτι αἱ τοιαῦται συνήθειαι, πολύ ἀπέχουσαι ἀπό τῆς ἀρχαίας τάξεως τῆς θείας λατρείας, φθείρουν αὐτήν ὁλονέν καί περισσότερον, ἐκτοπίζουσαι καί τό ὀλίγον ἐναπομεῖναν ἐν αὐτῇ ψαλμικόν στοιχεῖον. Μή νομίζωμεν δέ ὅτι οὕτω κερδίζομεν χρόνον· ὁ χρόνος, ὅστις ἀπαιτεῖται διά τήν ψαλμῳδίαν πλήρων ἀντιφώνων εἶναι ἐλάχιστος. Τήν διάρκειαν τῆς Θ. Λειτουργίας δέν ἐπιμηκύνουν τά ἀντίφωνα, ἀλλ' ἡ εἰς βραδυτάτην χρονικήν ἀγωγήν ἀπαγγελία τῶν δεήσεων ὑπό τῶν λειτουργῶν καί ἡ εἰς ἐπίσης βραδεῖαν ἀγωγήν ψαλμῳδία τῶν «Κύριε, ἐλέησον», «Παράσχου, Κύριε» κ.λ.π. καί πρό παντός ἡ ψαλμῳδία ἀργῶν μουσικῶν μαθημάτων (Δύναμις, Χερουβικοῦ, Κοινωνικοῦ).

Δέν εἰσηγοῦμαι βεβαίως τήν ἐπαναφοράν τῶν Τυπικῶν καί τῶν Μακαρισμῶν, τῶν ὁποίων ἡ ψαλμῳδία πράγματι ἀπαιτεῖ ἱκανόν χρόνον. Θεωρῶ ὅμως ἀπαραιτήτους τάς ἑξῆς διορθώσεις:

α) Οὐδέποτε πρέπει νά ψάλλωνται ἀντίφωνα ἄνευ στίχων. Αἱ δεσποτικαί καί θεομητορικαί ἑορταί ἔχουν ἑκάστη τά εἰδικά ἀντίφωνα. Κατά τάς Κυριακάς ὁπωσδήποτε δέον νά λέγωνται εἴτε τά ἀρχαῖα ἀντίφωνα εἴτε τά ὑπό τῆς Ἱ. Συνόδου ὁρισθέντα, καταλλήλως συμπληρούμενα καί βελτιούμενα.

β) Τό α΄ ἀντίφωνον δέον νά ἀποτελῆται ἐκ τεσσάρων στίχων, μεθ' ἕκαστον δέ αὐτῶν νά ψάλλεται ὡς ἐφύμνιον τό «Ταῖς πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου...», νά ἐπισφραγίζεται δέ διά τοῦ «Δόξα... Καί νῦν...», μεθ' ὅ πάλιν νά ψάλλεται τό «Ταῖς πρεσβείαις...».

γ) Τό β´ ἀντίφωνον δέον νά ἀποτελῆται ἐπίσης ἐκ τεσσάρων στίχων μετ' ἐφυμνίου «Σῶσον ἡμᾶς, Υἱέ Θεοῦ...», νά ἐπισφραγίζεται δέ διά τοῦ «Δόξα... Καί νῦν... Ὁ μονογενής Υἱός...».

δ) Διά τό γ´ ἀντίφωνον ἀρκοῦν τρεῖς στίχοι, διότι τέταρτος στίχος εἶναι τό εἰσοδικόν, τό ὁποῖον κατά κανόνα προέρχεται ἐκ τοῦ αὐτοῦ Ψαλμοῦ, ἐξ οὗ καί οἱ στίχοι τοῦ ἀντιφώνου. Ἐπειδή δέ ἡ ἐπανάληψις ὁλοκλήρου τοῦ ἀπολυτικίου μεθ' ἕκαστον στίχον καί χρόνον ἱκανόν ἀπαιτεῖ καί κόρον προκαλεῖ, εἶναι δυνατόν νά ψάλλεται ὁλόκληρον μέν μετά τόν α´ στίχον καί τό εἰσοδικόν, μόνον δέ τό τέλος αὐτοῦ μετά τόν β´ καί τόν γ´ στίχον, ὅπως ἀκριβῶς γίνεται καί εἰς τά μεταξύ τῶν προφητειῶν τροπάρια τῶν Ἑσπερινῶν τῶν Χριστουγέννων καί τῶν Θεοφανείων. Π.χ. εἰς τόν α´ ἦχον τό ἀπολυτίκιον «Τοῦ λίθου σφραγισθέντος...» νά ψαλῇ ὁλόκληρον μετά τόν α´ στίχον, τό τέλος αὐτοῦ ἀπό τοῦ «Δόξα τῇ ἀναστάσει σου, Χριστέ», μετά τόν β´ καί γ´ καί πάλιν ὁλόκληρον μετά τό εἰσοδικόν.

ε) Δοξαστικόν τοῦ γ´ ἀντιφώνου εἶναι τό κοντάκιον. Τοῦτο δέν εἶναι σήμερον ἐμφανές, διότι ἔχει ἐπικρατήσει ἡ συνήθεια τῆς παρεμβολῆς πολλῶν ἀπολυτικίων μετά τήν εἴσοδον. Σαφῶς ὅμως καταφαίνεται τοῦτο εἰς τάς δεσποτικάς ἑορτάς, κατά τάς ὁποίας μετά τήν εἴσοδον ψάλλεται μόνον τό ἀπολυτίκιον καί τό κοντάκιον τῆς ἑορτῆς· εἰς δύο δέ ἐξ αὐτῶν (τά Θεοφάνεια καί τήν Πεντηκοστήν) ἔχει διατηρηθῆ εἰς τά οἰκεῖα λειτουργικά βιβλία τό «Δόξα... Καί νῦν...» πρό τοῦ κοντακίου. Ὀρθόν λοιπόν εἶναι νά λέγεται πάντοτε τό «Δόξα... Καί νῦν...» πρό τοῦ κοντακίου, ἔστω καί ἄν παρενεβλήθησαν ἄλλα ἀπολυτίκια.

8. Τά πρό τοῦ Ἀποστόλου «Πρόσχωμεν»

Τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Ἀποστόλου ἐν τῇ Θ. Λειτουργίᾳ (καί ἐν τῷ Ἑσπερινῷ, ὁσάκις λέγεται Ἀπόστολος, καθώς καί ἐν τῷ Ὄρθρῳ τοῦ Μ. Σαββάτου) προτάσσεται ψαλμικόν προκείμενον, εἰς τό ὁποῖον παρεμβάλλονται αἱ διακονικαί προτροπαί «Πρόσχωμεν. Σοφία. Πρόσχωμεν». Τό προκείμενον, ψαλλόμενον ἄλλοτε μετά στίχων, σήμερον ἀπαγγέλλεται κατά τό ὕφος τοῦ Ἀποστόλου, ἔχει δέ συσταλῆ εἰς δύο στίχους –ἀκριβέστερον

ἡμιστίχια, διότι οἱ στίχοι ἀπαγγέλλονται κεκολοβωμένοι– ἤτοι τό κυρίως προκείμενον καί τόν ἐναπομείναντα ἕνα στίχον· αἱ δέ διακονικαί προτροπαί ἐκφωνοῦνται γενικῶς σήμερον ὡς ἑξῆς: Τό πρῶτον «Πρόσχωμεν» μετά τό προκείμενον· τό «Σοφία» μετά τόν στίχον τοῦ προκειμένου, καί τό β΄ «Πρόσχωμεν» μετά τόν τίτλον τοῦ ἀναγνώσματος.

Ἡ συνήθεια αὕτη εἶναι ἐσφαλμένη ὡς πρός τό α΄ «Πρόσχωμεν», τό ὁποῖον ἐκφωνεῖται διά τό προκείμενον καί πρέπει νά λέγεται πρό αὐτοῦ. Παλαιότερον δηλ. πρό τοῦ προκειμένου ἀπηγγέλλετο ὁ τίτλος αὐτοῦ: «Προκείμενον, Ψαλμός τῷ Δαβίδ», ἤ, ὡς λέγομεν σήμερον κατά τήν Μ. Τεσσαρακοστήν: «Προκείμενον. Ἦχος... Ψαλμός...»· ὁ διάκονος παρήγγελλε: «Πρόσχωμεν», καί τότε ἐψάλλετο ἤ ἀπηγγέλλετο τό προκείμενον μετά τῶν στίχων ἤ τοῦ στίχου. Τήν ὀρθήν ταύτην τάξιν προβλέπει καί ἡ προτασσομένη τοῦ βιβλίου τοῦ Ἀποστόλου οἱονεί ὡς πρόλογος αὐτοῦ «Εἴδησις πρός τόν ἀναγνώστην τοῦ Ἀποστόλου», ὁρίζουσα τά ἑξῆς: «Καί ἀφοῦ ἔλθῃ ὁ ἀναγνώστης ἐν μέσῳ τῆς Ἐκκλησίας ἀσκεπής μετά τοῦ Ἀποστόλου, λέγει ὁ ἱερεύς· Πρόσχωμεν..., ὁ δέ ἀναγνώστης τά προκείμενα, ἤτοι τούς προφητικούς στίχους τούς πρό τοῦ Ἀποστόλου». Καί σήμερον δέ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει ὁ μέλλων ν' ἀναγνώσῃ τόν Ἀπόστολον ἐκφωνεῖ: «Προκείμενον τοῦ Ἀποστόλου». Ὁ διάκονος· «Πρόσχωμεν»· καί τότε ἀπαγγέλλεται τό προκείμενον.

Εἰς τούς ἐνοριακούς ναούς, μή ἀπαγγελλομένου τοῦ τίτλου τοῦ προκειμένου, δέον νά τηρῆται ἡ ἑξῆς ὀρθή τάξις:

Εὐθύς μετά τόν τρισάγιον ὕμνον:

Ὁ διάκονος (ἤ ὁ ἱερεύς)· Πρόσχωμεν.

Ὁ ἀναγνώστης· Τό προκείμενον καί τόν στίχον αὐτοῦ.

Ὁ διάκονος· Σοφία.

Ὁ ἀναγνώστης· Τόν τίτλον τοῦ ἀναγνώσματος.

Ὁ διάκονος· Πρόσχωμεν.

Ὁ ἀναγνώστης· Τήν περικοπήν.

Σημειωτέον ὅτι ἡ αὐτή τάξις ἐτηρεῖτο καί διά τό μεταξύ τοῦ Ἀποστόλου καί τοῦ Εὐαγγελίου ψαλλόμενον «Ἀλληλούια», τό ὁποῖον ἐπίσης ἐψάλλετο μετά στίχων, ἤτοι:

Ὁ ἀναγνώστης: Ἀλληλούια. Ψαλμός τῷ Δαβίδ. Ἤ Ἀλληλούια. Ἦχος... Ψαλμός...

῾Ο διάκονος· Πρόσχωμεν.

῾Ο ψάλτης ἔψαλλε τό ᾿Αλληλούια μετά τῶν στίχων, κατά δέ τήν ψαλμῳδίαν αὐτοῦ (καί ὄχι κατά τήν διάρκειαν τοῦ ᾿Αποστόλου) ὁ μέν διάκονος ἐθυμία, ὁ δέ ἱερεύς ἀνεγίνωσκε τήν πρό τοῦ Εὐαγγελίου εὐχήν καί ἀκολούθως παρέδιδεν εἰς τόν διάκονον τό Εὐαγγέλιον, οὗτος δέ μετέβαινεν εἰς τόν ἄμβωνα διά τήν ἀνάγνωσιν τῆς περικοπῆς. Μετά δέ τό τέλος τοῦ ᾿Αλληλουϊαρίου παρήγγελλεν ὁ ἱερεύς· «Σοφία· ὀρθοί· ἀκούσωμεν κ.λ.π.».

Εὐκταία θά ἦτο ἡ μερική τοὐλάχιστον ἀποκατάστασις τῶν προκειμένων καί ἀλληλουϊαρίων, ὥστε ταῦτα νά ψάλλωνται τρίς (τόσον τό προκείμενον, ὅσον καί τό ἀλληλουϊάριον) μετά δύο στίχων. Θά ἰσχυρισθοῦν βεβαίως τινές ὅτι τοῦτο θά αὐξήσῃ τήν διάρκειαν τῆς Θ. Λειτουργίας· ἀλλ᾿ ὁ ἀπαιτούμενος χρόνος εἶναι εὔκολον νά εὑρεθῇ, ἐάν καταργήσωμεν τά ἀργά Δύναμις, τά ὁποῖα σήμερον ἐλαχίστους, ἐκτός τῶν ψαλλόντων, ἱκανοποιοῦν.

9. ῾Η θέσις τοῦ κηρύγματος ἐν τῇ Θ. Λειτουργίᾳ

Τό κήρυγμα ἐν τῇ Θ. Λειτουργίᾳ ἐγίνετο ἀνέκαθεν καί μέχρι τῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος εἰς τήν φυσικήν καί λογικήν αὐτοῦ θέσιν, ἤτοι εὐθύς μετά τά ἀναγνώσματα. ῾Η τάξις αὕτη ἤρχισε νά διασαλεύεται ἀπό τινων δεκαετιῶν μέ τήν εἰσαγωγήν τῆς συνηθείας τῆς μεταθέσεως τοῦ κηρύγματος εἰς τήν ὥραν τοῦ κοινωνικοῦ. ῾Η συνήθεια αὕτη διεδόθη εἰς τοιαύτην ἔκτασιν, ὥστε σήμερον αὐτή νά εἶναι πλέον ὁ κανών, σπανίως δέ νά ἀκούωμεν τό κήρυγμα μετά τά ἀναγνώσματα.

Δύο κυρίως λόγους ἐπικαλοῦνται οἱ ὑπέρμαχοι τῆς συνηθείας αὐτῆς: α) τήν ἐξοικονόμησιν χρόνου, καί β) τήν βραδύτητα τῆς προσελεύσεως τῶν Χριστιανῶν εἰς τήν Θ. Λειτουργίαν.

῾Ο πρῶτος λόγος ἦτο ἀρκετά ἰσχυρός παλαιότερον, διότι κατά τήν Θ. Λειτουργίαν ἐψάλλοντο ἀργά μουσικά μαθήματα (χερουβικόν καί κοινωνικόν) καί διά τῆς μεταθέσεως τοῦ κηρύγματος ἐξῳκονομεῖτο πράγματι χρόνος· σήμερον ὅμως τά ἀρ-

γά μαθήματα ἔχουν περιορισθῆ σημαντικῶς, καί ὁ ἐξοικονομούμενος χρόνος εἶναι ἐλάχιστος, μηδενίζεται δέ καί αὐτός, ὅταν –ὡς συνήθως συμβαίνει– λειτουργός καί ὁμιλητής εἶναι τό αὐτό πρόσωπον.

῾Ο δεύτερος λόγος φαίνεται πειστικώτερος, δέν εἶναι ὅμως. Μεταθέτοντες τό κήρυγμα μεταθέτομεν συγχρόνως –κατά προτεσταντικήν νοοτροπίαν– καί τό κέντρον βάρους τῆς Θ. Λειτουργίας ἀπό τοῦ μυστηρίου εἰς τό κήρυγμα. Προσπαθοῦντες δέ νά προσφέρωμεν εἰς τούς καθυστερημένους τό κήρυγμα, τούς στεροῦμεν τό μυστήριον, τό ὁποῖον θά ἔχῃ ἤδη τελεσθῆ, ὅταν αὐτοί θά προσέλθουν. Καθυστερημένοι θά ὑπάρχουν πάντοτε˙ δέν εἶναι ὅμως ὀρθόν νά καταστρέφωμεν χάριν αὐτῶν τήν δομήν τῆς Θ. Λειτουργίας. Ἄλλωστε τό ἄτοπον τῆς καθυστερημένης προσελεύσεως εἶναι δυνατόν νά θεραπευθῆ –μερικῶς τοὐλάχιστον– διά σχετικῶν συστάσεων καί ἀνακοινώσεων, διά καταλλήλου ρυθμίσεως τῆς ὥρας ἐνάρξεως καί λήξεως τῆς Θ. Λειτουργίας καί πρό παντός διά τῆς βελτιώσεως τῆς ποιότητος τοῦ κηρύγματος, ὥστε τοῦτο νά ἑλκύῃ τό ἐνδιαφέρον καί τήν προσοχήν τῶν Χριστιανῶν.

Ἐκτός τῶν ἀνωτέρω ἡ κατά τήν ὥραν τοῦ κοινωνικοῦ ἐκφώνησις τοῦ κηρύγματος δημιουργεῖ σοβαρά προβλήματα τόσον εἰς τόν λειτουργόν, ὅστις εἶναι ἠναγκασμένος, μόλις κοινωνήσῃ, νά ἐξέλθῃ εἰς τήν ῾Ωραίαν Πύλην διά τό κήρυγμα, καί διά τούς ἐκκλησιαζομένους, οἱ ὁποῖοι ἑτοιμάζονται νά προσέλθουν εἰς τήν Θ. Κοινωνίαν. Οὐχί σπανίως δέ τό κήρυγμα διακόπτεται ἀπό τούς κλαυθμηρισμούς τῶν νηπίων, τά ὁποῖα τήν ὥραν ἐκείνην ὁδηγοῦνται ὑπό τῶν μητέρων εἰς τήν θ. κοινωνίαν.

Δι᾽ ὅλους τούς ἀνωτέρω λόγους εἶναι ἀνάγκη νά ἐπαναφερθῆ τό κήρυγμα εἰς τήν ἀρχαίαν κανονικήν του θέσιν, ὥστε οἱ μέν ἐκκλησιαζόμενοι, ἔχοντες πρόσφατον τήν ἀκρόασιν τῶν ἁγιογραφικῶν περικοπῶν, νά ἀκούσουν εὐθύς ἀμέσως καί τήν διά τοῦ κηρύγματος ἀνάπτυξίν των, ὁ δέ λειτουργός, ἀφοῦ ἱερουργήσῃ τό Εὐαγγέλιον, ἀπερίσπαστος πλέον νά προχωρήσῃ εἰς τήν τελεσιουργίαν τοῦ μυστηρίου.

10. Κοινωνικά «ἄλλα ἀντ' ἄλλων»

Κατά τήν ὥραν τῆς θ. κοινωνίας τῶν κληρικῶν ψάλλεται τό κοινωνικόν. Τοῦτο σήμερον εἶναι ψαλμικός στίχος ἤ καί ἡμιστίχιον ψαλλόμενον εἰς ἀργόν παπαδικόν μέλος, διά νά καλύψῃ τόν ἀπαιτούμενον διά τήν προσέλευσιν τῶν κληρικῶν εἰς τήν θ. κοινωνίαν χρόνον. Τό ἀρχαῖον κοινωνικόν ὅμως δέν ἦτο εἷς στίχος, ἀλλά Ψαλμός ὁλόκληρος, τοῦ ὁποίου οἱ στίχοι ἀπηγγέλλοντο ὑπό τοῦ ἀναγνώστου, εἷς δέ στίχος αὐτοῦ κατάλληλος διά τήν ἡμέραν ἤ τήν ἑορτήν ἐπανελαμβάνετο μεθ' ἕκαστον τῶν ἄλλων στίχων. Ἦτο δηλ. καί τό κοινωνικόν ἕν ἀντίφωνον μέ ἐφύμνιον τόν ἐπαναλαμβανόμενον στίχον. Ἡ ψαλμῳδία δέ τοῦ κοινωνικοῦ συνεχίζετο καί κατά τόν χρόνον τῆς προσελεύσεως τοῦ λαοῦ εἰς τήν θ. κοινωνίαν. Πάντα ταῦτα μαρτυροῦνται σαφέστατα ὑπό τῶν συγγραμμάτων τῶν μεγάλων πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ εἰσαγωγή καί ἐπικράτησις ἐντέχνων μουσικῶν μαθημάτων κατήργησε σύν τῷ χρόνῳ τούς στίχους τοῦ Ψαλμοῦ καί περιώρισε τό κοινωνικόν εἰς ἕνα στίχον, τό ἀρχικόν ἐφύμνιον αὐτοῦ, τό ὁποῖον, ὡς εἴπομεν, ψάλλεται εἰς ἀργόν παπαδικόν μέλος· ἡ δέ ἀραίωσις τῆς προσελεύσεως τοῦ λαοῦ εἰς τήν θ. κοινωνίαν περιώρισε τήν ψαλμῳδίαν τοῦ κοινωνικοῦ εἰς τόν χρόνον τῆς προσελεύσεως τῶν κληρικῶν.

Κατά τάς τελευταίας δεκαετίας ὅμως κατενοήθη ὅτι τά οὕτω ψαλλόμενα κοινωνικά δέν ἐξυπηρετοῦν τήν θείαν λατρείαν, διότι ὁ λαός δέν κατανοεῖ οὔτε τό γλωσσικόν περιεχόμενον αὐτῶν, ἀλλ' οὔτε καί τό μέλος αὐτῶν. Σήμερον τά ἀργά κοινωνικά ἔχουν σχεδόν καθ' ὁλοκληρίαν ἐγκαταλειφθῆ. Τί ψάλλεται ὅμως ἀντ' αὐτῶν; Οἱ ψάλται, ἐνεργοῦντες μέ μόνον κριτήριον τήν μουσικήν τέρψιν ἑαυτῶν καί τοῦ λαοῦ καί μή ἔχοντες ἱστορικήν καί λειτουργικήν παιδείαν, εἰσήγαγον ἀντί τῶν κοινωνικῶν τήν ψαλμῳδίαν πολυελέων ἤ ἄλλων Ψαλμῶν, τῶν ὁποίων ἡ θέσις εἶναι εἰς ἄλλας ἀκολουθίας. Οὕτως ἀκούομεν συχνότατα κατά τήν ὥραν τῆς θ. κοινωνίας τούς στίχους τοῦ ρλη´ Ψαλμοῦ «Ποῦ πορευθῶ ἀπό τοῦ πνεύματός σου...» ἤ τούς τοῦ η´ ψαλμοῦ «Κύριε, ὁ Κύριος ἡμῶν...» ἤ τόν πολυέλεον «Δοῦλοι Κύριον...» ἤ «Ἐπί τῶν ποταμῶν Βαβυλῶνος...». Ἐσχάτως δέ

ἀκούομεν νά ψάλλεται ἀντί κοινωνικοῦ ποίημα τοῦ ἁγίου Νεκταρίου πρός τήν Θεοτόκον!

Καιρός ὅμως νά ἀναζητήσωμεν ὀρθοτέρας λύσεις. Ἡ κατάργησις τῶν ἀργῶν κοινωνικῶν ἦτο ἀναγκαία καί ἐπιβεβλημένη, διότι μᾶς εἶχον ἀπομακρύνει ἀπό τήν ἀρχαίαν λιτήν καί σεμνήν πρᾶξιν· αἱ δοθεῖσαι ὅμως λύσεις εἶναι ἀπαράδεκτοι, διότι μᾶς ἀπομακρύνουν ἔτι περισσότερον ἀπ' αὐτῆς. Ἡ μόνη ὀρθή λύσις εἶναι ἡ ἐπάνοδος εἰς τήν ἀρχαίαν πρᾶξιν, ἡ πολλαπλῆ δηλ. ψαλμῳδία τοῦ δι' ἑκάστην ἡμέραν προβλεπομένου κοινωνικοῦ εἰς σύντομον μέλος, τό ὁποῖον νά ἐπιτρέπῃ νά διακρίνεται τό γλωσσικόν κείμενον αὐτοῦ, μέ τήν παρεμβολήν στίχων ἐκ τοῦ αὐτοῦ Ψαλμοῦ, καί ἡ συνέχισις τῆς ψαλμῳδίας τοῦ κοινωνικοῦ καί κατά τήν προσέλευσιν τοῦ λαοῦ, ἡ ὁποία εὐτυχῶς κατά τά τελευταῖα ἔτη ἔχει πυκνωθῆ σημαντικῶς· ἐάν δέ οἱ στίχοι τοῦ Ψαλμοῦ δέν ἐπαρκοῦν, τότε ἄς ψάλλωνται καί ἄλλοι Ψαλμοί κατάλληλοι, ὡς ὁ λγ΄ ἤ ὁ ρμδ΄, οἱ ὁποῖοι κατά τήν ἀρχαιότητα ἐψάλλοντο ὡς κοινωνικά.

Οἱ δέ φίλοι ψάλται ἄς μή βλέπουν τά πράγματα μόνον ἐξ ἐπόψεως μουσικῆς. Ἡ μουσική ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ εἶναι μέσον καί ὄχι σκοπός. Ὅταν ἡ σημασία της ὑπερτονίζεται, παύει νά ἐκπληρώνῃ τόν σκοπόν της, καί τότε οἱ ναοί, οἱ ὁποῖοι εἶναι χῶροι λατρείας καί μόνον, μετατρέπονται εἰς θέατρα καί ᾠδεῖα.

11. Ἀνεπιτυχεῖς συνδέσεις ἤ διαχωρισμοί

Κατά τήν ἀπαγγελίαν τῶν διακονικῶν προτροπῶν καί τῶν ἱερατικῶν εὐχῶν γίνονται συχνότατα ἄστοχοι καί ἀνεπιτυχεῖς συνδέσεις ἤ διαχωρισμοί λέξεων καί φράσεων. Θά ἐπισημάνωμεν τούς κυριωτέρους ἐξ αὐτῶν ὑποδεικνύοντες συγχρόνως τήν ὀρθήν ἐκφοράν τῶν φράσεων.

α) Τάς πρό τῆς ἀναγνώσεως τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου προτροπάς ἀπαγγέλλουν πολλοί ὡς μίαν φράσιν ἄνευ διακοπῆς. Οὕτω συνδέουν εἰς μίαν φράσιν τάς λέξεις «σοφία» καί «ὀρθοί», ἐνῷ μεταξύ αὐτῶν παρεμβάλλεται κόμμα ἤ ἄνω στιγμή. Ἄλλοι πάλιν συνδέουν τό «ὀρθοί» μετά τῆς ἀκολουθούσης φράσεως «ἀκούσωμεν τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου». Αἱ συνδέσεις αὗται καταστρέφουν τήν ἔννοιαν τῶν παραγγελμάτων τούτων. Ἐνταῦθα

ἔχομεν τρία διακεκριμένα παραγγέλματα, τά ὁποῖα πρέπει νά ἀπαγγέλλωνται κεχωρισμένως ἀπ᾽ ἀλλήλων, ὅπως ἐπίσης κεχωρισμένως πρέπει ν᾽ ἀπαγγέλλεται καί ἡ ἀκολουθοῦσα εὐλογία, ἤτοι: «Σοφία· – ὀρθοί· – ἀκούσωμεν τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου. – Εἰρήνη πᾶσι».

β) Παρομοία ἄστοχος σύνδεσις γίνεται καί εἰς τήν ἀκολουθοῦσαν ἀπαγγελίαν τοῦ τίτλου τοῦ εὐαγγελικοῦ ἀναγνώσματος, εἰς τόν ὁποῖον πολλοί ἐπισυνάπτουν ἄνευ διακοπῆς τό παράγγελμα «Πρόσχωμεν». Ἐνίοτε μάλιστα παρατηροῦμεν νά γίνεται διακοπή μετά τήν λ. «Εὐαγγελίου», ἤτοι: «Ἐκ τοῦ κατά Ματθαῖον ἁγίου Εὐαγγελίου – τό ἀνάγνωσμα πρόσχωμεν». Ἡ ἄστοχος διαίρεσις τῆς φράσεως εἶναι προφανής. Ἡ ὀρθή ἐκφορά εἶναι: «Ἐκ τοῦ κατά Ματθαῖον ἁγίου Εὐαγγελίου τό ἀνάγνωσμα. – Πρόσχωμεν». Ὅπως δηλ. γίνεται, ὅταν, ὑπάρχοντος διακόνου, τόν μέν τίτλον τοῦ ἀναγνώσματος ἐκφωνεῖ αὐτός, τό δέ «Πρόσχωμεν» ὁ ἱερεύς ἤ ἄλλος διάκονος.

γ) Εἰς τήν μετά τό Σύμβολον τῆς πίστεως προτροπήν «Στῶμεν καλῶς...» πολλοί συνάπτουν τήν φράσιν «τήν ἁγίαν ἀναφοράν» μετά τοῦ προτασσομένου παραγγέλματος «Πρόσχωμεν», ἀποκόπτοντες αὐτήν ἀπό τῆς ἐπακολουθούσης φράσεως «ἐν εἰρήνῃ προσφέρειν», μετά τῆς ὁποίας πρέπει νά συνεκφωνῆται, διότι εἶναι ἀντικείμενον τοῦ «προσφέρειν» καί ὄχι τοῦ «Πρόσχωμεν». Ἡ ἀπαγγελία λοιπόν δέον νά γίνεται ὡς ἑξῆς: «Στῶμεν καλῶς· στῶμεν μετά φόβου· –πρόσχωμεν– τήν ἁγίαν ἀναφοράν ἐν εἰρήνῃ προσφέρειν».

δ) Εἰς τήν μετά τήν ἁγίαν ἀναφοράν διακονικήν προτροπήν «Ὅπως ὁ φιλάνθρωπος Θεός...» ἀκούομεν ἐνίοτε νά συνάπτεται ἡ φράσις «εἰς ὀσμήν εὐωδίας πνευματικῆς» πρός τήν ἐπακολουθοῦσαν «ἀντικαταπέμψῃ ἡμῖν...», ἐνῷ ἡ ἔννοια ἀπαιτεῖ νά συνδεθῇ μετά τῆς προηγουμένης, ἤτοι: «Ὅπως ὁ φιλάνθρωπος Θεός ἡμῶν, – ὁ προσδεξάμενος αὐτά εἰς τό ἅγιον καί ὑπερουράνιον καί νοερόν αὐτοῦ θυσιαστήριον εἰς ὀσμήν εὐωδίας πνευματικῆς, – ἀντικαταπέμψῃ ἡμῖν...».

ε) Εἰς τήν κατακλείουσαν τάς ὡς ἄνω δεήσεις προτροπήν «Τήν ἑνότητα τῆς πίστεως...» συνάπτεται ἀστόχως ἡ μετοχή «αἰτησάμενοι» πρός τήν ἀκολουθοῦσαν φράσιν «ἑαυτούς καί ἀλλήλους...». Ἡ ὀρθή ἐκφορά εἶναι: «Τήν ἑνότητα τῆς πίστεως

καί τήν κοινωνίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος αἰτησάμενοι, – ἑαυτούς καί ἀλλήλους...». Τό αὐτό σφάλμα ἐπαναλαμβάνεται καί εἰς τήν μετά τήν θ. κοινωνίαν προτροπήν «Τήν ἡμέραν πᾶσαν... αἰτησάμενοι, ἑαυτούς καί ἀλλήλους...». Καί ἐδῶ ἡ ἔννοια ἀπαιτεῖ τήν σύνδεσιν τῆς μετοχῆς «αἰτησάμενοι» μετά τῶν προηγουμένων «Τήν ἡμέραν πᾶσαν...» καί ὄχι μετά τοῦ «ἑαυτούς καί ἀλλήλους...».

στ) Εἰς τάς αὐτάς μετά τήν θ. κοινωνίαν προτροπάς πολλοί συνάπτουν τό ἐναρκτήριον παράγγελμα «Ὀρθοί» μετά τοῦ ἐπακολουθοῦντος «Μεταλαβόντες τῶν θείων...», ὡς νά λέγουν: Ἀφοῦ μετελάβομεν ὄρθιοι τῶν ἁγίων μυστηρίων, ἄς εὐχαριστήσωμεν τόν Κύριον. Εἶναι λοιπόν ἀπαραίτητος μικρά διακοπή μετά τήν λ. «Ὀρθοί».

ζ) Ἄστοχος διαίρεσις φράσεων γίνεται συχνότατα καί κατά τήν ἀπαγγελίαν τοῦ Συμβόλου τῆς πίστεως. Ἀκούομεν δηλ. πολλάκις τόν ἀπαγγέλλοντα νά λέγῃ: «Θεόν ἀληθινόν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ γεννηθέντα – οὐ ποιηθέντα – ὁμοούσιον τῷ Πατρί...»· ἤ τό ἀκόμη χειρότερον: «οὐ ποιηθέντα ὁμοούσιον τῷ Πατρί», τό ὁποῖον ὁδηγεῖ εἰς τήν κακοδοξίαν τοῦ Ἀρείου. Ἡ ὀρθή ἐκφορά εἶναι: «Θεόν ἀληθινόν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ, – γεννηθέντα, – οὐ ποιηθέντα, – ὁμοούσιον τῷ Πατρί...». Τό «γεννηθέντα» δηλ. δέν συνάπτεται πρός τό «ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ» ἀλλ' ἀντιτίθεται πρός τό «οὐ ποιηθέντα». Ἀμφότεραι αἱ μετοχαί εἶναι αὐτοτελεῖς καί δέον νά ἀπαγγέλλωνται κεχωρισμένως ἑκάστη καί ἀπό τῶν προηγουμένων καί ἀπό τῶν ἑπομένων.

η) Τέλος ἄς σημειώσωμεν ὅτι καί εἰς τόν ἐπινίκιον ὕμνον «Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος...» γίνεται ἄστοχος χωρισμός τῆς φράσεως «πλήρης ὁ οὐρανός – καί ἡ γῆ τῆς δόξης σου». Ἡ γενική «τῆς δόξης σου» δέν ἀναφέρεται εἰς τήν γῆν, ἀλλ' εἰς τό «πλήρης»· ἤτοι: οὐρανός καί γῆ εἶναι γεμᾶτα ἀπό τήν δόξαν τοῦ Θεοῦ. Ἡ μελῳδία λοιπόν τοῦ ὕμνου πρέπει νά εἶναι τοιαύτη, ὥστε ἡ φράσις νά μή διχοτομῆται ἀλλά νά ψάλλεται ὁλόκληρος ἄνευ διακοπῆς.

12. Ἡ ἀπόλυσις τῶν ἱερῶν ἀκολουθιῶν

Πᾶσα ἀκολουθία κατακλείεται, ὡς γνωστόν, διά τῆς εὐχῆς

τῆς ἀπολύσεως. Ὑπάρχουν δέ δύο τύποι ἀπολύσεως: ἡ μεγάλη καί ἡ μικρά. Καί ἡ μέν μεγάλη λέγεται εἰς τόν Ἑσπερινόν, τόν Ὄρθρον καί τήν Θ. Λειτουργίαν, ἡ δέ μικρά εἰς τό Μεσονυκτικόν, τάς Ὥρας καί τό Μικρόν Ἀπόδειπνον, καθώς καί εἰς τόν Μικρόν Ἑσπερινόν, ὅταν πρόκηται νά τελεσθῇ ἀγρυπνία. Ἴδιον τύπον ἀπολύσεως ἔχει τό Μέγα Ἀπόδειπνον.

Ἡ μεγάλη ἀπόλυσις ἔχει οὕτω:

«Χριστός ὁ ἀληθινός Θεός ἡμῶν ταῖς πρεσβείαις τῆς παναχράντου αὐτοῦ Μητρός, δυνάμει τοῦ τιμίου καί ζωοποιοῦ Σταυροῦ, προστασίαις τῶν τιμίων ἐπουρανίων δυνάμεων Ἀσωμάτων, ἱκεσίαις τοῦ τιμίου καί ἐνδόξου προφήτου, Προδρόμου καί Βαπτιστοῦ Ἰωάννου, τῶν ἁγίων ἐνδόξων καί πανευφήμων Ἀποστόλων, τῶν ἁγίων ἐνδόξων καί καλλινίκων μαρτύρων, τῶν ὁσίων καί θεοφόρων πατέρων ἡμῶν, τοῦ ἁγίου (τοῦ ναοῦ), τῶν ἁγίων καί δικαίων θεοπατόρων Ἰωακείμ καί Ἄννης, τοῦ ἁγίου (τῆς ἡμέρας), οὗ καί τήν μνήμην ἐπιτελοῦμεν, καί πάντων τῶν ἁγίων ἐλεήσαι καί σώσαι ἡμᾶς ὡς ἀγαθός καί φιλάνθρωπος».

Ἡ δέ μικρά ἔχει οὕτω:

«Χριστός ὁ ἀληθινός Θεός ἡμῶν ταῖς πρεσβείαις τῆς παναχράντου αὐτοῦ Μητρός, τῶν ἁγίων ἐνδόξων καί πανευφήμων Ἀποστόλων, τοῦ ἁγίου (τοῦ ναοῦ), τοῦ ἁγίου (τῆς ἡμέρας), οὗ καί τήν μνήμην ἐπιτελοῦμεν, καί πάντων τῶν ἁγίων ἐλεήσαι καί σώσαι ἡμᾶς ὡς ἀγαθός καί φιλάνθρωπος».

Κατά τάς Κυριακάς ἡ ἀπόλυσις ἄρχεται διά τοῦ «Ὁ ἀναστάς ἐκ νεκρῶν Χριστός...», τό ὁποῖον λέγεται καί καθ' ὅλην τήν πασχάλιον περίοδον. Ἴδιον χαρακτηριστικόν ἐνάρξεως τῆς ἀπολύσεως ἔχουν ἐπίσης ὅλαι αἱ δεσποτικαί ἑορταί, λέγεται δέ τοῦτο καί καθ' ὅλας τάς μεθεόρτους ἡμέρας μέχρι καί τῆς ἀποδόσεως. Κατά δέ τάς μεθεόρτους Κυριακάς ἡ ἀπόλυσις ἄρχεται διά τοῦ χαρακτηριστικοῦ τῆς προηγηθείσης ἑορτῆς, εἰς τό ὁποῖον προστίθεται ἡ φράσις «καί ἀναστάς ἐκ νεκρῶν». Τό αὐτό γίνεται καί εἰς τάς ἀπολύσεις τοῦ Βαπτίσματος καί τοῦ Γάμου, ὅταν τά μυστήρια ταῦτα τελοῦνται ἐν Κυριακῇ.

Τά ἀνωτέρῳ, ὡς καί ἄλλαι τινές λεπτομέρειαι, εἶναι πασίγνωστα. Παρεθέσαμεν ὅμως αὐτά, διά νά ἐπισημάνωμεν ἄτοπά τινα, τά ὁποῖα εἴτε ἐξ ἀγνοίας ἤ ἀπροσεξίας εἴτε ἐξ ἀκαίρου εὐλαβείας παρεισφρέουν εἰς τήν ἀπόλυσιν. Αἱ ἀκολουθοῦσαι

παρατηρήσεις ἰσχύουν ἐν πολλοῖς καί διά τάς εὐχάς «Δέσποτα πολυέλεε...» καί «Σῶσον, ὁ Θεός, τόν λαόν σου...», εἰς τάς ὁποίας ἐπίσης μνημονεύονται ὀνόματα ἤ κατηγορίαι ἁγίων.

α) Πολλοί ἱερεῖς προσθέτουν εἰς τάς καθιερωμένας κατηγορίας ἁγίων πλεῖστα ἄλλα ὀνόματα ἁγίων. Ὅσον καί ἄν τοῦτο γίνεται ἐξ εὐλαβείας καί τιμῆς πρός τούς ἁγίους, οὐδένα σκοπόν ἐξυπηρετεῖ, ἀλλ' ἀντιθέτως μεταβάλλει τήν ἀπόλυσιν εἰς σχοινοτενές ἁγιολόγιον καί διασπᾷ τήν ἑνότητα τοῦ νοήματος αὐτῆς, τό ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς τήν ἀρχήν καί τό τέλος τῆς εὐχῆς, ἤτοι: «Χριστός ὁ ἀληθινός Θεός ἡμῶν ἐλεήσαι καί σώσαι ἡμᾶς ὡς ἀγαθός καί φιλάνθρωπος». Ἄλλωστε πάντες οἱ ἅγιοι μνημονεύωνται περιληπτικῶς διά τῆς φράσεως «καί πάντων τῶν ἁγίων». Ἄς ἀρκούμεθα λοιπόν εἰς τόν ἀρχαιοπρεπέστερον συνοπτικόν τύπον, προσθέτοντες εἰς αὐτόν μόνον τόν ἅγιον τοῦ ναοῦ καί τόν ἅγιον τῆς ἡμέρας, εἰς δέ τήν ἀπόλυσιν τῆς Προσκομιδῆς καί τῆς Θ. Λειτουργίας καί τόν ἅγιον πατέρα, ἐπ' ὀνόματι τοῦ ὁποίου φέρεται ἡ τελουμένη Θ. Λειτουργία. Ἡ μνημόνευσις ὅμως τοῦ συντάκτου τῆς Θ. Λειτουργίας εἰς τήν ἀπόλυσιν τοῦ Ὄρθρου δέν ἔχει θέσιν, διότι, ὡς ἤδη εἴπομεν, ἡ ἀκολουθία τοῦ Ὄρθρου εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπό τῆς Θ. Λειτουργίας.

β) Εἰς τήν θέσιν τοῦ ἁγίου τῆς ἡμέρας πολλοί μνημονεύουν ὅλους τούς ἁγίους τούς ἀναγραφομένους εἰς τό ἐν τέλει τοῦ Ἱερατικοῦ Μηνολόγιον. Τό ὀρθόν εἶναι νά μνημονεύωνται μόνον οἱ ἔχοντες ἀκολουθίαν ἅγιοι καί ἐφ' ὅσον ψάλλεται ἡ ἀκολουθία αὐτῶν. Δέν θά μνημονεύσωμεν λ.χ. ἐν ταῖς Κυριακαῖς τοῦ Τριῳδίου ἤ τοῦ Πεντηκοσταρίου τόν ἅγιον τῆς ἡμέρας, ὅταν ἡ ἀκολουθία αὐτοῦ παραλείπεται. Τό Τυπικόν μάλιστα τῆς Μ. Ἐκκλησίας (Προθεωρία § 16) ὁρίζει νά μνημονεύεται ὁ ἅγιος τῆς ἡμέρας μόνον ἐάν ἔχῃ δοξαστικόν· φρονοῦμεν ὅμως ὅτι τοῦτο ἰσχύει μόνον διά τάς Κυριακάς, ἐνῷ κατά τάς καθημερινάς πρέπει νά μνημονεύωνται οἱ ἅγιοι, τῶν ὁποίων ψάλλεται ἡ ἀκολουθία.

γ) Ἀκούεται ἐνίοτε —σπανίως εὐτυχῶς— ἡ μνημόνευσις τῆς ἀγομένης δεσποτικῆς ἤ θεομητορικῆς ἑορτῆς εἰς τήν θέσιν τοῦ ἁγίου τῆς ἡμέρας. Ἀλλ' ἡ ἑορτή δέν εἶναι πρόσωπον,

ὥστε νά ἐπικαλούμεθα τάς πρός τόν Θεόν πρεσβείας αὐτῆς. Εἶναι δέ καί ἐντελῶς περιττή ἡ τοιαύτη μνεία, ἀφοῦ ἡ ἔναρξις τῆς ἀπολύσεως κατά τάς δεσποτικάς ἑορτάς γίνεται δι' ἰδίου χαρακτηριστικοῦ. Ὡς πρός τάς ἑορτάς δέ τῆς Θεοτόκου, τοῦ τιμίου Σταυροῦ καί τοῦ Προδρόμου, διά τάς ὁποίας δέν ὑπάρχει ἴδιον χαρακτηριστικόν, ἡ μνεία τῆς ἑορτῆς δέον νά γίνεται εἰς τό οἰκεῖον σημεῖον τῆς ἀπολύσεως. Π.χ. «Χριστός ὁ ἀληθινός Θεός ἡμῶν ταῖς πρεσβείαις τῆς παναχράντου αὐτοῦ Μητρός, ἧς τήν κοίμησιν ἑορτάζομεν, δυνάμει τοῦ τιμίου...».

δ) Συνηθέστατον γραμματικόν σφάλμα εἶναι ἡ προσθήκη τῆς ἀντωνυμίας «σοῦ» εἰς τήν φράσιν «καί πάντων τῶν ἁγίων». Ἡ προσθήκη αὕτη γίνεται προφανῶς κατ' ἀναλογίαν πρός τάς εὐχάς «Δέσποτα πολυέλεε...» καί «Σῶσον, ὁ Θεός, τόν λαόν σου...». Ἀλλ' ἐκεῖναι εἶναι συντεταγμέναι εἰς β΄ πρόσωπον καί ἑπομένως ὀρθῶς ἔχει ἡ φράσις «καί πάντων σου τῶν ἁγίων». Ἡ ἀπόλυσις ὅμως εἶναι συντεταγμένη εἰς γ΄ πρόσωπον καί διά τοῦτο ἡ προσθήκη ἀντωνυμίας β΄ προσώπου ἀποτελεῖ συντακτικήν ἀνακολουθίαν.

ε) Συνηθεστάτη τέλος, σχεδόν καθολική, εἶναι ἡ εἰς τό τέλος τῆς ἀπολύσεως προσθήκη τῆς φράσεως «καί ἐλεήμων Θεός», ἥτις καί περιττή τυγχάνει καί δέν μαρτυρεῖται ὑπό τῶν παλαιοτέρων χειρογράφων καί ἐκδόσεων, οὔτε λέγεται ἐν Ἁγίῳ Ὄρει σήμερον. Ὅπως ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ καθηγητής κ. Ἰ. Φουντούλης, «πιστότης στή λειτουργική παράδοσι δέ σημαίνει μόνο τό νά μήν ἀφαιροῦμε ἀπό τά λειτουργικά κείμενα ὅ,τι δέν μᾶς ἀρέσει,.... ἀλλά καί νά μή προσθέτωμε σ' αὐτά ὅ,τι μᾶς ἀρέσει, καταστρέφοντας πολλές φορές τήν ἁρμονία τῶν κειμένων μέ ἄσκοπες προσθῆκες» (Ἰ. Φουντούλη, Ἀπαντήσεις εἰς λειτουργικάς ἀπορίας. τ. Γ΄ Θεσσαλονίκη 1976, σ. 63).

Ἀρχιμ. Εὐθυμίου Ἐλευθεριάδου
Δρος τῆς Θεολογίας

Τό καταπέτασμα

Ὁ Χριστόκλητος, ὁ ἀντικειμενικός Ἀρχιτελώνης Λευΐς[1], ὁ Ἅγιος Ἀπόστολος καί Εὐαγγελιστής Ματθαῖος[2], ἐκ Καπερναούμ τῆς Γαλιλαίας[3] διακρίνεται διά τήν βαθεῖαν πίστιν του. Πιστεύει ἀπολύτως εἰς τήν Μεσσιανικότητα καί Θεότητα τοῦ Διδασκάλου του Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὑπό τοῦ Ὁποίου καί μετωνομάσθη, ἀπό Λευΐ, εἰς Ματθαῖον. Δέν παραλείπει, διά τοῦτο, νά σημειώσῃ ὅλα ἐκεῖνα τά ἐξωτερικά καί ἔκτακτα σημεῖα, τά ἀποδεικνύοντα, ὅτι: Ὁ Ἰησοῦς, ὁ υἱός τῆς Παρθένου τοῦ Ἡσαΐου[4], εἶναι ὁ Χριστός τῶν προφητῶν τοῦ Ἰσραήλ, ἤτοι ὁ θεοεπάγγελτος[5], ὁ προσδοκώμενος Θεός Κύριος[6] ὁ «τοῦ Θεοῦ τοῦ Ζῶντος»[7] «Υἱός ὁ ἀγαπητός», ἤτοι Μονογενής[8], ὁ ἀποσταλείς ὑπό τοῦ Θεοῦ Πατρός «τοῦ ἐν οὐρανοῖς»[9]. Ὁ θεόπνευστος Ματθαῖος σημειώνει, ἔτι, καί ὑπογραμμίζει τό προφητόφθεγκτον τῆς Μητρός τοῦ Κυρίου «Μητροπαρθένου» Μαρίας[10] Μυστήριον: «Τοῦ δέ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ γέννησις οὕτως ἦν. Μνηστευθείσης γάρ τῆς Μητρός αὐτοῦ Μαρίας τῷ Ἰωσήφ, πρίν ἤ συνελθεῖν αὐτούς, εὑρέθη, ἐν γαστρί ἔχουσα, ἐκ Πνεύματος Ἁγίου»[11]. Ἀποκαλύπτει τήν ἀγγελοφάνειαν, τῷ ταραχθέντι Μνήστορι Ἰωσήφ, ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῆς ἐγκυμοσύνης τῆς ἀλόχου Μνηστῆς αὐτοῦ Μαριάμ, ἵνα βεβαιώσῃ τόν ἀμφιταλαντευόμενον Ἰωσήφ, περί τῆς, ἀνάνδρου καί ἐκ μόνου τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, Συλλήψεως καί Ἐγκυμοσύνης τῆς κυοφορούσης τόν θεοεπάγγελτον Μεσσίαν Ἰησοῦν[12] Σωτῆρα, τόν Θεάνθρωπον Ἐμμανουήλ[13] καί τρέψῃ, εἰς τήν πρός Αἴγυπτον φυγήν, πρός διάσωσιν τοῦ Θείου Παιδίου[14].

Ἀποκαλύπτει τήν ἔκτακτον ἐμφάνισιν καί τροχιάν τοῦ ὑ-

περφυοῦς ᾿Αστέρος, τοῦ ὁδηγήσαντος τούς, σοφούς τῆς ᾿Ανατολῆς ῾Ηγεμόνας, Μάγους, εἰς δωροφορίαν καί προσκύνησιν τοῦ νεοτεχθέντος «Βασιλέως τῶν ᾿Ιουδαίων, ἐν Βηθλεέμ»[15].

᾿Αποκαλύπτει δέ καί τήν νέαν ἀγγελοφάνειαν, εἰς τόν Δίκαιον Δαβιδίδην, τόν προφητικόν Μνήστορα ᾿Ιωσήφ, διά τήν ἐπάνοδον, ἐκ γῆς Αἰγύπτου, εἰς γῆν ᾿Ισραήλ[16].

᾿Αποκαλύπτει τήν προφητικήν παρουσίαν τοῦ «μείζονος τῶν Προφητῶν ᾿Ιωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ»[17], ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ ᾿Ιορδάνου, τήν διακήρυξιν αὐτοῦ, περί τοῦ ὅτι ὁ ᾿Ιησοῦς ἐστιν, ὁ προσδοκώμενος Θεάνθρωπος Μεσσίας[18] καθώς καί τήν διακήρυξιν τοῦ ᾿Επουρανίου Πατρός, περί τοῦ βαπτισθέντος ᾿Ιησοῦ «Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα»[19]. Μέ τήν τεσσαρακονθήμερον νηστείαν τοῦ ᾿Ιησοῦ καί τήν τελικήν νίκην, κατά τούς τρεῖς πειρασμούς τοῦ Διαβόλου, ὅστις κατῃσχυμμένος «ἀφίησιν αὐτόν»[20], ὁ ᾿Απόστολος καί Εὐαγγελιστής Ματθαῖος προβάλλει ἐμπράκτους ἀποδείξεις τῆς Θεότητος τοῦ Μεσσίου ᾿Ιησοῦ, τόν ῾Οποῖον νικήσαντα τούς πειρασμούς τῆς ἁμαρτίας καί τόν Διάβολον, προσῆλθον οἱ ῎Αγγελοι τοῦ Θεοῦ «καί διηκόνουν αὐτῷ»[21]. Τό πρωτάκουστον κήρυγμα καί τά πρωτοφανῆ θαύματα τοῦ ᾿Ιησοῦ, τά ὑπό τοῦ ᾿Αποστόλου καί Εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου ἀποκαλυπτόμενα, ἀποκορυφοῦνται εἰς τήν διακήρυξιν τοῦ Κυρίου ᾿Ιησοῦ, ὅτι, ἡ ἔλευσίς Του, εἰς τόν κόσμον καί τό κοσμοσωτήριον ῎Εργον Του, εἶναι ἡ ἀπόφασις, ἡ βούλησις, ἡ εὐδοκία τοῦ Θεοῦ Πατρός: «Ναί, ὁ Πατήρ, ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν Σου»[22]: Νά γνωρίσουν, δηλονότι, οἱ ἄνθρωποι, ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ᾿Ιησοῦ Χριστοῦ, τόν ἀληθινόν Θεόν καί τήν Τριαδικήν Θεότητα τοῦ Μόνου Ζῶντος καί ᾿Αληθινοῦ Θεοῦ: «Πάντα μοι παρεδόθη ὑπό τοῦ Πατρός μου· καί οὐδείς ἐπιγινώσκει τόν Υἱόν, εἰ μή ὁ Πατήρ, οὐδέ τόν Πατέρα τις ἐπιγινώσκει, εἰ μή ὁ Υἱός καί ᾧ ἐάν βούληται ὁ Υἱός ἀποκαλύψαι»[23].

Καί, διά νά λάβουν, περαιτέρω, οἱ ἄνθρωποι ἐπίγνωσιν, περί τοῦ ᾿Ιησοῦ, ὅτι εἶναι ὁ θεοεπάγγελτος καί προφητόφθεγκτος, Θεός Κύριος[24], Μεσσίας Σωτήρ, καί, δι᾿ Αὐτοῦ, ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ Πατρός, ἥ, τά πάντα διέπουσα, Θεία Πρόνοια ἐξωκονόμησε, πρό τῶν συνταρακτικῶν ἀποδεικτικῶν σημείων τῆς ᾿Αναστάσεως, τῆς ᾿Αναλήψεως καί τῆς Πεντηκοστῆς[25],

ταῦτα: κατά τάς ὑστάτας στιγμάς τῆς κοσμολυτρωτικῆς Θυσίας τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐπί τοῦ Σταυροῦ τοῦ Γολγοθᾶ, «ὅπου Θεός ἦν, ἐν Χριστῷ, κόσμον καταλλάσσων ἑαυτῷ»[26]: Ἀπό τῆς 12ης μεσημβρινῆς τῆς Μ. Παρασκευῆς, μέχρι τῆς 3ης μεταμεσημβρινῆς «σκότος ἐγένετο ἐπί πᾶσαν τήν γῆν, ἕως ὥρας ἐνάτης. Περί δέ τήν ἐνάτην ὥραν, ἀνεβόησεν ὁ Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ, λέγων Ἠλί Ἠλί, λαμά σαβαχθανί, τοῦτ' ἔστι, Θεέ μου Θεέ μου, ἵνα τί με ἐγκατέλιπες;... Ὁ δέ Ἰησοῦς πάλιν κράξας φωνῇ μεγάλῃ ἀφῆκε τό πνεῦμα. Καί ἰδού, τό Καταπέτασμα τοῦ Ναοῦ ἐσχίσθη εἰς δύο ἀπό ἄνωθεν, ἕως κάτω καί ἡ γῆ ἐσείσθη καί αἱ πέτραι ἐσχίσθησαν»[27]. Τό Παραπέτασμα, πού ἐχώριζεν, εἰς τόν Ναόν, τά Ἅγια, ἀπό τά Ἅγια τῶν Ἁγίων, ἐσχίσθη εἰς τά δύο ἀπό ἐπάνω, ἕως κάτω καί ἡ γῆ ἐσείσθη καί αἱ πέτραι, εἰς τήν περιφέρειαν τῆς Ἱερουσαλήμ, ἐσχίσθησαν, ἐξ αἰτίας τοῦ σεισμοῦ...

Ὁ Ἀπ. Παῦλος δογματίζει, ὅτι ἅπασαι αἱ τυπικαί μωσαϊκαί λατρεῖαι τοῦ Ἑβραϊκοῦ Ναοῦ ἦσαν σκιώδεις προεικονίσεις καί προσυμβολισμοί τῆς Σκηνῆς τῆς Ἐπουρανίου τῆς Ἀληθινῆς[28], «ὅπου πρόδρομος, ὑπέρ ἡμῶν, εἰσῆλθεν Ἰησοῦς»[29], ἀπαρτίσας τήν ὑπέρ ἡμῶν λειτουργίαν, τήν ἐξιλαστήριον, δηλονότι, ἐπί τοῦ Σταυροῦ Θυσίαν καί ἀναστάς, ἐκ νεκρῶν, καί ἀνελθών ἔνσωμος (ἐνηνθρωπισμένος), εἰς τά ἐπουράνια Ἅγια, ὡς ὁ Ἄκρος ἡμῶν Ἀρχιερεύς καί Ἀρχηγός καί Τελειωτής τῆς Πίστεως ἡμῶν[30], καί Κεφαλή τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν[31] καί προσθέτει: «Ἐν τῷ σχισθέντι τούτῳ Καταπετάσματι, ἐναπέθηκεν ὁ Χριστός τήν ἡμετέραν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας ἡμῶν «εἰσερχομένην εἰς τό ἐσώτερον τοῦ καταπετάσματος». Ταύτην «ὡς ἄγκυραν ἔχομεν τῆς ψυχῆς ἀσφαλῆ τε καί βεβαίαν»[32]. Αὕτη, ἡ βεβαία ἐλπίς, τῆς, διά τῆς Θυσίας τοῦ Χριστοῦ σωτηρίας ἡμῶν, μᾶς ἀσφαλίζει ἀπό τούς πνευματικούς κινδύνους. Αὕτη εἶναι βεβαία καί ἀμετακίνητος, καί εἰσέρχεται εἰς τόν οὐρανόν, τόν ὁποῖον εἰκονίζει ὁ ἱερός τόπος τῆς σκηνῆς καί τοῦ ναοῦ, ὅπου ἐξετείνετο, πάρα μέσα, ἀπό τό Καταπέτασμα καί ἐλέγετο Ἅγια τῶν Ἁγίων. Ἐκεῖ, εἰς τόν οὐρανόν, πρόδρομος, χάριν ἡμῶν, διά νά μᾶς ἀνοίξῃ τόν δρόμον καί μᾶς ἑτοιμάσῃ τόπον, ἐμβῆκεν ὁ Ἰησοῦς, ὁ Ὁποῖος ἀνεδείχθη Ἀρχιερεύς, ὄχι προσωρινός, ἀλλά αἰώνιος, «κατά τήν τάξιν Μελχισεδέκ» (Ἑβρ. 6, 19-20).

Εἰς τήν χριστιανικήν Ἐκκλησίαν, καί διαρκούσης, ἔτι, τῆς Ἀποστολικῆς Ἐποχῆς, ἔχομεν Λατρείαν καί Θυσιαστήριον, τό ὁποῖον προκαθώρισεν αὐτός ὁ Δομήτωρ τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν, Κύριος Ἰησοῦς Χριστός[33]. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῖ ὁ ὀργανωτής τῆς Πρώτης Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, Ἀπόστολος Παῦλος (Ἐπίσκοπος, Πρεσβύτεροι, Διάκονοι), ἀποκλείων τοῦ Θυσιαστηρίου τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, τούς Ἰουδαίους, τούς μή βεβαπτισμένους: «Ἡμεῖς οἱ Χριστιανοί, ἔχομεν Τράπεζαν καί Θυσιαστήριον, εἰς τό ὁποῖον μετέχομεν τῆς Σταυρικῆς Θυσίας τοῦ Χριστοῦ καί, ἀπό τό ὁποῖον, δέν ἔχουν δικαίωμα νά φάγουν οὐδέ οἱ ἱερεῖς καί ἀρχιερεῖς πού λατρεύουν καί ὑπηρετοῦν εἰς τήν Σκηνήν τοῦ Μαρτυρίου»[34]. Μαρτυρεῖ δέ τοῦτο, ὡς πάγιον καθεστώς, ὡς συνείδησιν καί πρᾶξιν τῆς πρωτογενοῦς Ἐκκλησίας, ὁ Θεοφόρος Ἐπίσκοπος τῆς Ἀντιοχείας τῆς Συρίας, Ἅγ. Ἱερομάρτυς Ἰγνάτιος[35]: «Ὅπου ὁ Ἐπίσκοπος, ἐκεῖ καί τό Θυσιαστήριον»[36].

Ἡ πρωτόγονος Χριστιανική Ἐκκλησία, εἰς τό ὄνομα θυσιαστήριον τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Θρησκείας προσέδωκε διάφορον ἔννοιαν καί σημασίαν, ἀμέσως σχετιζομένην, πρός τήν κατάργησιν τῶν αἱματηρῶν θυσιῶν. Λίαν ἐνωρίς, Θυσιαστήριον, ἐν τῷ Χριστιανικῷ Ναῷ, ἐθεώρουν τήν Ἁγίαν Τράπεζαν, ἐπί τῆς ὁποίας ἐτελεῖτο, ὡς καί σήμερον, ἡ Θεία Εὐχαριστία, Ἱερουργία καί Θυσία Ἀναίμακτος.

Ἤδη ὁ Ἐπίσκοπος Κύρου Θεοδώρητος[37], μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι, πρό τοῦ 4ου αἰῶνος, «Καταπέτασμα» ὠνόμαζον τό πολυτελές ὕφασμα, μέ τό ὁποῖον, ἀρχαιόθεν, διεκοσμεῖτο, ἤδη, πρό τοῦ Μ. Κωνσταντίνου (276-337), τό Θυσιαστήριον, ἤτοι, ἡ Ἁγία Τράπεζα τῶν Χριστιανικῶν ναῶν[38]. Ὁ ρηθείς Θεοδώρητος Κύρου ἐξιστορῶν τάς δωρεάς τοῦ Μ. Κων/νου, πρός τήν Ἐκκλησίαν τῆς Αἰλίας= Ἰερουσαλήμ, ἀναφέρει, ὅτι τό Θυσιαστήριον αὐτῆς, «διεκοσμεῖτο βασιλικοῖς παραπετάσμασι»[39]. Ἐπίσης, Παῦλος ὁ Σιλεντιάριος[40], βυζαντινός Ποιητής τοῦ 6ου αἰῶνος, ὁ γράψας, εἰς ἰαμβικούς στίχους, τήν «Ἔκφρασιν= Περιγραφήν - τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας =τῆς Ἁγίας Σοφίας» πολύτιμον, διά τήν Ἱστορίαν τῆς Παλαιοχριστιανικῆς - Βυζαντινῆς Τέχνης, ὁμιλεῖ περί «Καλυπτρῶν τοῦ Θυσιαστηρίου τῆς Ἁγ. Σοφίας Κων/πόλεως. Ὁ Θεοφάνης, ἐπίσης, ὁ Βυζαντινός

῾Ομολογητής (1817) καί Χρονογράφος, τοῦ ὁποίου ἡ Χρονογραφία ἄρχεται, ἀπό τοῦ Διοκλητιανοῦ καί φθάνει, μέχρι Μιχαήλ τοῦ Β΄, μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι ὁ Μιχαήλ Α΄, ὁ Ραγκαβές, Αὐτοκράτωρ Κων/πόλεως, τῷ 811 «προσήγαγε πολυτελῆ κόσμον τῷ ῾Αγίῳ Θυσιαστηρίῳ ἐν... τετράβηλοις, ἐκ χρυσοῦ καί πορφύρας, λαμπρῶς καθυφασμένους»[41]. Τά «καταπετάσματα», λοιπόν, καί παραπετάσματα ἐκαλοῦντο καί «τετράβηλοι», ὡς, ἐκ τῶν τεσσάρων βήλων, ἀναλόγων πρός τάς τέσσαρας πλευράς τῆς ῾Αγ. Τραπέζης συναποτελούμενα, ὡς καί καλύπτραι. Ταῦτα ἦσαν κεκοσμημένα πολλάκις, δι᾽ ἐνυφασμένων εἰκόνων, ὡς ἦσαν τά «τετράβηλα» τῆς ῾Αγ. Σοφίας Κων/πόλεως. ᾽Εξηγεῖ δέ ὁ προρρηθείς Σιλεντιάριος Παῦλος, ὅτι, ἐπί τῆς προσόψεως αὐτῶν, παριστάνετο ἡ σεμνή μορφή τοῦ Χριστοῦ, οὐχί, διά γλυφίδος, γεγλυμμένη, ἤ, διά ραφίδος, κεκεντημένη, ἀλλ᾽ ἐπ᾽ αὐτοῦ τοῦ ἱστοῦ, συνυφασμένη, διά τῆς εὐφυοῦς συναρμογῆς τῶν πολυχρώμων νημάτων. Τά «τετράβηλα» ἤ καταπετάσματα ἐκρέμαντο, ἀπό τοῦ κιβωρίου (κουβουκλίου τῆς ῾Αγ. Τραπέζης). ῾Ο λειτουργικός σκοπός αὐτῶν ἦτο, νά κατακαλύπτουν, καταπίπτοντας τόν ἱερουργοῦντα, κατά τήν μετουσίωσιν τῶν Τιμίων Δώρων. Ταῦτα, βραδύτερον, κατηργήθησαν καί ἀντικατεστάθησαν, σύν τῷ χρόνῳ, διά τοῦ καλύμματος τῶν ἱ. Δισκοποτήρων, ὅπερ ὠνομάσθη ᾽Αήρ.

Τήν βαθμιαίαν ταύτην μεταβολήν ὑποδηλοῖ ἡ ἱστορική μαρτυρία: «Τό καταπέτασμα ἤτουν ὁ ᾽Αήρ ἐστι καί λέγεται, ἀντί τοῦ λίθου...», ἡ ἀποδιδομένη εἰς τόν ῞Αγιον Γερμανόν Α΄ Πατριάρχην Κων/πόλεως (715-729)[42].

Τό μεταγενέστερον, λοιπόν, κάλυμμα τῶν Δισκοποτήρων, ᾽Αήρ, ἀντικατέστησε τό ἀρχαῖον «καταπέτασμα», διότι, ὁ εἰσαχθείς ᾽Αήρ, ἐξεπλήρου, σχεδόν, τό ἔργον τοῦ, ἀπό τοῦ κιβωρίου, ἄλλοτε τῆς ῾Αγ. Τραπέζης, κρεμαμένου «τετραβήλου».

῾Οσάκις, λοιπόν, παρακολουθῶμεν τήν τέλεσιν τῆς «φρικτῆς ἱερουργίας τῆς Θείας Εὐχαριστίας», μέ κεκλεισμένην, πάντοτε, τήν ῾Ωραίαν Πύλην, διά τοῦ καταπετάσματος, ἔχοντος ὀρθόν τόν, Μέγαν ᾽Αρχιερέα, Κύριον ᾽Ιησοῦν Χριστόν, ἤ βλέπωμεν νά σείουν οἱ ῾Ιερεῖς, ὕπερθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ προεξάρχοντος ᾽Αρχιερέως τόν ᾽Αέρα, μυσταγωγούμεθα. Τήν ἱερωτάτην στιγμήν, καθ᾽ ἥν ὁ ᾽Αρχιερεύς, ἐκπρόσωπος τοῦ, μόνου ῎Ακρου

᾿Αρχιερέως, Θεανθρώπου Χριστοῦ, ἐνηγκαλισμένος τά ἱερά Δισκοπότηρα, πρίν ἤ ἐπικαλεσθῇ τήν ἐπιφοίτησιν τοῦ Παναγίου Πνεύματος, πρός καθαγιασμόν καί μεταβολήν καί μετουσίωσιν τῶν τιμίων Δώρων, μεταρσιούμεθα. Διαλογιζόμεθα, ἐν λατρευτικῇ διαθέσει, τό «Καταπέτασμα», τό σχισθέν, κατά τήν ἐκπνοήν τοῦ αὐτοθυσιασθέντος, δι᾿ ἡμᾶς τούς ἀνθρώπους, καί διά τήν ἡμετέραν σωτηρίαν, Ἄκρου ᾿Αρχιερέως ἡμῶν, Κυρίου ᾿Ιησοῦ Χριστοῦ καί ἐνδομύχως ὁμολογοῦμεν: Ὁ Χριστός, διά τοῦ «καταπετάσματος» τῆς, ἐπί τοῦ Σταυροῦ τοῦ Γολγοθᾶ, σφαγιασθείσης «Σαρκός Αὐτοῦ, ἐνεκαίνισεν ἡμῖν ὁδόν ζῶσαν»[43]. Καί, ἀναφωνοῦντες, ὡς οἱ πρῶτοι Χριστιανοί «Πιστεύομεν καί ὁμολογοῦμεν», προσερχόμεθα, «μετά φόβου Θεοῦ, πίστεως καί ἀγάπης», εἰς τό Ποτήριον τῆς ζωῆς καί σωτηρίας, ψιθυρίζοντες πεποιθότως, μετά τοῦ ᾿Αποστόλου καί Εὐαγγελιστοῦ ᾿Ιωάννου: «Τό Αἷμα ᾿Ιησοῦ Χριστοῦ, τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, καθαρίζει ἡμᾶς, ἀπό πάσης ἁμαρτίας»[44]. ᾿Αμήν.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΑΙ

1. *Μάρκ.* 2,14. *Λουκ.* 5,27.
2. 1-66 μ.Χ.
3. *Ματθ.* 9,9-13.
4. *Ἡσ.* 7,14. *Ματθ.* 1,18-23.
5. *Γέν.* 3,13-16. *Ἡσ.* 7,14. *Ματθ.* 1,23. *Ματθ.* 1,1,16. 2,4.
6. *Ψαλμ.* 117,27. *Ματθ.*
7. *Ματθ.* 16,16.
8. *Ματθ.* 3,17.
9. *Ματθ.* 16,17.
10. *Ματθ.* 1,18. *Ματθ.* 2,11.
11. *Ματθ.* 1,18.
12. *Γέν.* 3,13-16.
13. *Ματθ.* 1,18-23.
14. *Ματθ.* 2,13.
15. *Ματθ.* 2,1-12.
16. *Ματθ.* 2,20-23.
17. *Ματθ.* 11,7-13.
18. *Ματθ.* 3,1-13.
19. *Ματθ.* 4,17.
20. *Ματθ.* 4.17.
21. *Ματθ.* 4,11.
22. *Ματθ.* 11,26.
23. *Ματθ.* 11,27.
24. *Ψαλμ.* 117,27.
25. *Ἰω.* 12,37-50.
26. *Β΄ Κορ.* 5,18-19.
27. *Ματθ.* 27, 45-51.
28. *Ἑβρ.* 8,2.
29. *Ἑβρ.* 6,20.
30. *Ἑβρ.* 12,2.
31. *Ἐφεσ.* 5,29. *Κολ.* 1,18.
32. *Ἑβρ.* 6,18.

33. *Ματθ.* 5,23.

34. *Ἑβρ.* 13,10.

35. 24-112 μ.Χ.

36. Ἰγν. *Τραλλ.* 7,2. Ἐφεσ. V,2. *Φιλαδελφ.* IV.

37. 378-458.

38. Κ. Καλλινίκου, «Ὁ Χριστιανικὸς Ναός», Ἀλεξάνδρεια, 1921, σελ. 202-205.

39. *Ἐκκλ. Ἱστορ.* Α΄ 29 *PG.* 82-988.

40. «Ἔκφρασις» Στιχ. 785-805 *PG.* 86, 11, 2148-2150. Γ. Σωτηρίου «*Βυζαντ. Ἀρχαιολ.*» Ἀθῆναι 1942, σελ. 183 ἑξ. Σ.Ντίλ, «*Ἐγχειρίδ. Βυζαντ. Τέχν.*» σελ. 601-798.

41. *Χρονογραφία. PG* 108, 893. Ο.Μ. Ντάλτον «Βυζάντιον», ἐν Δ.Ν. Μωραΐτου, *Τέχνη καὶ Ἀρχαιολογία*, σελ. 577-602.

42. 715-729. *PG.* 98,400.

43. *Ἑβρ.* 10,20.

44. *Α΄ Ἰωάννου* 1,7.

Ἰωάννη Μούρτζιου, Δρ.Θ.
Ἐπιστ. Συνεργάτη Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.

Ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ καί ὁ προφήτης τῆς Βαιθήλ Ἔκκληση γιά ὑπακοή καί ἑνότητα
(Σχόλια στό Α΄ Βασ. 13)

Ἡ διήγηση τοῦ Α΄ Βασ. 13[1], ἴσως «ἡ πιό ἐκφραστική, πλούσια καί περιεκτική ἱστορία τῆς Π. Διαθήκης»[2] καί συγχρόνως περίπλοκη, μέ ἔντονες ἀντιθέσεις, ἀπασχόλησε τήν ἔρευνα ἀρκετές δεκαετίες καί δόθηκαν πολλές ἑρμηνείες γι᾽ αὐτήν. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ ἀνθρώπου τοῦ θεοῦ (᾽is ha᾽elohim), ὁ ὁποῖος ἦλθε ἀπό τό βασίλειο τοῦ Ἰούδα στή Βαιθήλ καί προφήτευσε τήν καταστροφή τοῦ θυσιαστηρίου τῆς πόλης, ἡ ἀντιπαράθεσή του μέ ἕναν ἀνώνυμο ντόπιο προφήτη, ὁ ὁποῖος τόν παραπλάνησε καί ὁ θάνατος τοῦ ἀνθρώπου τοῦ Θεοῦ, ἐπειδή παράκουσε τίς ἐντολές τοῦ Θεοῦ, ἀποτελοῦν τή βασική πλοκή τῆς διήγησης. Στήν παροῦσα μελέτη θά διερευνήσουμε τήν προφητική παράδοση τοῦ Α΄ Βασ. 13 στά πλαίσια τοῦ εὐρύτερου δευτερονομιστικοῦ πλαισίου. Θά ἐξετάσουμε ἐπίσης τά φιλολογικά προβλήματα τοῦ κειμένου, τά ἰδιαίτερα ἐκφραστικά στοιχεῖα του, τό σκοπό τῆς συγγραφῆς του, τά κριτήρια ἀξιο-

1. Ἡ ὀνομασία τῶν Βιβλίων καί ἡ ἀρίθμηση τῶν χωρίων τῆς Π.Δ. γίνεται κατά τό ΜΤ κείμενο. Ὅπου ὑπάρχει διαφορά μεταξύ αὐτοῦ καί τοῦ κειμένου τῶν Ο΄, τό δεύτερο τίθεται μέσα σέ παρένθεση. Γιά τά ὀνόματα, τά τοπωνύμια κ.λ.π. ἀκολουθοῦμε τό κείμενο τῶν Ο΄.

2. K. Barth, *Exegese von 1. Könige 13*, BST 10, Neukirchen 1955, 54.

λόγησης τῆς ἀληθινῆς προφητείας ἀλλά καί τήν ταυτότητα τοῦ ἀνθρώπου τοῦ Θεοῦ[3].

3. Στή συνέχεια θά δηλώνεται ὡς ἄ.θ. Ὁ ὅρος ἄ.θ. ἀπαντᾶ 76 φορές στήν Π.Δ., ἀπό τίς ὁποῖες 55 φορές στά βιβλία τῶν Βασιλειῶν. Εἰδικότερα ἐπικεντρώνεται στίς παραδόσεις γιά τούς προφῆτες Ἠλία καί Ἐλισαῖο. Ἡ ὀνομασία ἄ.θ. «δέν εἶναι τεχνικός ὅρος μίας ορισμένης προφητικῆς δράσης, ἀλλά δηλώνει τήν ἰδιαίτερη σχέση μέ τό Θεό, πού ὅμως διαρκεῖ διά βίου καί ὄχι μόνο κατά τή στιγμή τῆς προφητικῆς ἔμπνευσης». Γιά πρώτη φορά ἀποδίδεται στό Σαμουήλ (Α΄ Σαμ. 9,6.7.8.10), πρᾶγμα πού δείχνει ὅτι οἱ ἄ.θ. ὑπῆρχαν πρίν ἀπό τόν 11ο αἰ. Χρησιμοποιεῖται ὅμως καί γιά τό Μωυσῆ (Δευτ. 31,1 Ἰ.Ναυῆ 14,6. Α΄ Χρον. 23,14. Β΄ Χρον. 30,16), τό Δαυΐδ (Β΄ Χρον. 8,14. Νεεμ. 12,24.36 [Ο΄ Β΄ Ἔσδρ. 22,24.36], τόν Ἠλία (Α΄ Βασ. 17,18.24. Β΄ Βασ. 1,9-13), τόν Ἐλισαῖο (Β΄ Βασ. 4,7-13,19), τό Σαμαία (Α΄ Βασ. 12,22. Β΄ Χρον. 11,2), τόν Ἰγδαλία [Ο΄ Γοδολίας] (Ἰερ. 35 [Ο΄ 42], 4. Β΄ Χρον. 25,7.9) καί γιά προφήτη, ὁ ὁποῖος ἦλθε πρός τόν προφήτη Ἠλία (Α΄ Σαμ. 2,27). Οἱ ἄ.θ. ἀνήκουν στήν ἀρχαιότερη μορφή προφητείας τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ, στήν προφητεία τῆς «μεταβατικῆς περιόδου», πού ἐκτείνεται πιθανῶς ἀπό τό 1000 ἕως τό 800 π.Χ. Σέ ὁρισμένες περιπτώσεις (Α΄ Σαμ. 3,20.9,6.18.19. Α΄ Βασ. 19,16. Β΄ Βασ. 5,8 6,12. 9,1) ὁ ἄ.θ. ταυτίζεται μέ τόν «προφήτη» ἤ τόν «βλέποντα» καί ἔχει τά ἴδια χαρακτηριστικά μ᾽ αὐτούς. Ὁ ὅρος προῆλθε πιθανῶς ἀπό προφητικούς κύκλους στούς ὁποίους εἶχαν ἐπιβιώσει προφητικές παραδόσεις μέ κυρίαρχα πρόσωπα τούς ἄ.θ. Οἱ τελευταῖοι ἐμφανίζονται καί δροῦν συνήθως στό βόρειο βασίλειο καί ζοῦν μεμονωμένα μακριά ἀπό τά ἱερά καί τή βασιλική αὐλή. Ἐμφανίζονται αἰφνίδια καί προφητεύουν εἴτε αὐτόκλητοι εἴτε ὕστερα ἀπό σχετική πρόσκληση. Ἀπαιτοῦν τήν ἀποκλειστική λατρεία τοῦ Γιαχβέ καί ψέγουν ἐκείνους τούς βασιλεῖς, οἱ ὁποῖοι ἐκτρέπονται ἀπό τό δρόμο τοῦ Γιαχβέ καί ἀπό τίς λατρευτικές παραδόσεις τοῦ Ἰσραήλ. Πρβλ. J. Kuhlewein, 'is Mann, *ThHAT,* τ. 1, στ. 136. Ἰ. Παναγόπουλου, «Ἡ ἀρχέγονη Ἰσραηλιτική προφητεία», *Τιμητικό Ἀφιέρωμα στό Μ.Α.Σιώτη, ΕΕΘΣΑ* 27(1986), 274. Ν. Ὀλυμπίου, *Τό Βαμά ὡς χῶρος λατρείας στό ἀρχαῖο Ἰσραήλ. Φιλολογικο-κριτική μελέτη,* Ἀθῆναι 1991, 351. Κατά τόν Προκόπιο Γαζαῖο, *«Εἰς τήν τρίτην τῶν Βασιλειῶν»,* PG 87,1164 καί Θεοδώρητο Κύρου, *«Εἰς τήν τρίτην τῶν Βασιλειῶν»,* PG 80,713, *«Ἄνθρωποι μέντοι Θεοῦ οὐ πᾶς προφήτης ὠνόμασται, ἀλλ᾽ οἱ τελείαν τήν ἀρετήν κεκτημένην...».*

Σύμφωνα μέ τό βιβλικό κείμενο ὁ Ἰεροβοάμ Α΄, ἀφοῦ κατασκεύασε δύο χρυσούς μόσχους στή Βαιθήλ καί τή Δάν, ἔκτισε ἱερά στά «ὑψηλά», ἐγκατέστησε ἐκεῖ ἱερεῖς καί πρόσφερε θυμίαμα στό θυσιαστήριο τῆς Βαιθήλ (Α΄ Βασ. 12,28-32)[4]. Τότε ἀκριβῶς ἐμφανίστηκε, κατ' ἐντολή τοῦ Θεοῦ, ὁ ἄ.θ. προερχόμενος ἀπό τό βασίλειο τοῦ Ἰούδα, ὁ ὁποῖος προανήγγειλε τήν καταστροφή τοῦ θυσιαστηρίου ἀπό τό βασιλιά Ἰωσία. Τό θυσιαστήριο «θά σχιστεῖ» καί ἡ στάχτη ἀπό τά ἀνθρώπινα ὀστᾶ πού βρίσκεται πάνω σ' αὐτό «θά χυθεῖ ἔξω» (13,1-3)[5]. Ὅταν ὁ ὀργισμένος Ἰεροβοάμ διέταξε τή σύλληψη τοῦ ἄ.θ., τό χέρι του ἀμέσως «ἐξηράνθη»[6] καί τό θυσιαστήριο σχίστηκε· στήν

4. Οἱ στίχοι αὐτοί μᾶς δίνουν πληροφορίες γιά τόν τόπο καί χρόνο τῆς σχετικῆς διήγησης πού ἀκολουθεῖ. Ὁ Ἰεροβοάμ Α΄ γιορτάζει στή Βαιθήλ, πιθανῶς τή Σκηνοπηγία (;) ἤ μία γιορτή καθαγιασμοῦ τοῦ νέου θυσιαστηρίου καί τοῦ εἰδώλου τοῦ μόσχου. Γιά τίς ἐνέργειες τοῦ Ἰεροβοάμ καί εἰδικότερα γιά τή θρησκευτική του πολιτική βλ. J. Debus, *Die Sünde Jerobeams. Studien zur Darstellung Jerobeams und der Geschichte des Nordreichs in der deuteronomistischen Geschichtsschreibung,* FRLANT 93, 1967. W.I.Toews, *Monarchy and Religious Institution in Israel under Jerobeam I,* Διδ. Διατρ., Atlanta/Georgia 1993.

5. Ὅπως στό θάνατο τοῦ Χριστοῦ τό παραπέτασμα τοῦ ναοῦ σκίστηκε στά δύο, ἔτσι καί στή διήγησή μας τό θυσιαστήριο ἔσπασε, σημάδι τοῦ θυμοῦ καί τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ.

6. Αὐτό τό «σημεῖο» εἶναι μία συμβολική ἐνέργεια πού σκοπό ἔχει νά ἐνισχύσει τό λόγο τοῦ Κυρίου καί παράλληλα μέ τή δυναμική του νά θέσει σέ «κίνηση» τόν προφητικό λόγο. Τό «σημεῖο» τοῦ Α΄ Βασ. 13 μᾶς θυμίζει ἕνα παρόμοιο πού μᾶς παραδίδεται στήν παράδοση γιά τό Μωυσῆ, ὅπου τό χέρι τοῦ Μωυσῆ λευκό σάν τό χιόνι ἐπανέρχεται στή φυσιολογική του κατάσταση (Ἔξ. 4,6 ἑξ.). Πρβλ. ἀκόμη τό γεγονός μέ τόν προφήτη Ἐλισαῖο, ὁ ὁποῖος τιμωρεῖ τά παιδιά πού τόν περιπαίζουν καί τόν χλευάζουν (Β΄ Βασ. 2,23) καί τό ἀνάλογο μέ τό θάνατο τῶν στρατιωτῶν, οἱ ὁποῖοι ἤθελαν νά συλλάβουν τόν προφήτη Ἠλία, μέ φωτιά ἀπό τόν οὐρανό (Β΄ Βασ. 1,9 ἑξ.), ὅπου φαίνεται ἡ ἐπέμβαση τοῦ Θεοῦ γιά νά προστατεύσει τόν ἀπεσταλμένο του. Βλ. ἐπίσης G. Fohrer, *Die symbolischen Handlungen der Propheten,* Zürich-Stuttgart 1968, ὁ ὁποῖος μέσῳ τῆς συγκριτικῆς ἀνθρωπολογίας, ἀναζήτησε τίς μαγικές ρίζες τοῦ προφητικοῦ σημείου καί τή διαδικασία μετάβασης ἀπό τό μαγικό στό θρησκευτικό.

παράκληση τοῦ βασιλιᾶ γιά ἴαση[7] ὁ ἄ.θ. ἀνταποκρίθηκε καί ἀφοῦ ζήτησε τή χάρη τοῦ Γιαχβέ, τόν θεράπευσε (4-6)[8]. Στή συνέχεια ὁ Ἰεροβοάμ προσκάλεσε στόν οἶκο του τόν ἄ.θ. γιά νά δροσιστεῖ καί νά τόν ἀνταμείψει. Ἡ πρόσκληση ἀπερρίφθη μέ τό αἰτιολογικό ὅτι ὁ Θεός τοῦ ἔδωσε ἐντολή νά μή φάγει ψωμί ἤ νά πιεῖ νερό στή Βαιθήλ, κατά τήν ἐπιστροφή του δέ γιά τόν Ἰούδα νά χρησιμοποιήσει διαφορετικό δρόμο ἀπ' ἐκεῖνο πού πῆρε ἐρχόμενος γιά τή Βαιθήλ (7-10).

Τῶν γεγονότων πού διαδραματίστηκαν καί τῆς προφητείας κατά τοῦ θυσιαστηρίου τῆς Βαιθήλ ἔλαβε γνώση ἕνας ἡλικιωμένος προφήτης[9] τῆς Βαιθήλ, ὁ ὁποῖος ἀναζήτησε τόν ἄ.θ. Τόν

7. Ἡ φράση «παρακάλεσε τό Γιαχβέ, τό Θεό σου» (στ. 6), ἔχει τήν ἔννοια «γαλήνεψε, κάνε νά μαλακώσει τό πρόσωπο τοῦ Γιαχβέ». Σ' αὐτή τή φράση κρύβεται πιθανῶς μία ἀντίληψη εὐρέως διαδεδομένη στήν ἱστορία τῶν Θρησκειῶν καί ἡ ὁποία ἴσως ἐπέδρασε στόν Ἰσραήλ. Σύμφωνα μ' αὐτήν γιά νά ἐπιτύχει κάποιος κάτι ἀπό τή θεότητα χάϊδευε τό εἴδωλό της, γιά νά τήν ἐξευμενίσει· ὅταν ὅμως δέν πετύχαινε αὐτό πού ἤθελε, χτυποῦσε τό εἴδωλο. J. Fichtner (K.D. Fricke), *Das erste Buch von der Königen*, BAT 12/1, Stuttgart 1964, 206. Βλ. ἀκόμη K.-B. Bernhardt, *Gott und Bild. Ein Beitrag zur Begründung und Deutung des Bilderverbotes im Alten Testament, ThAr 2*, Berlin 1956.

8. Εὐθύς ἐξαρχῆς φανερώνεται ἡ ὑπεροχή τοῦ ἄ.θ. ἀπέναντι στό βασιλιά σέ δύο σημεῖα: ὁ βασιλιάς ὄχι μόνο δέν μπορεῖ νά κάνει κακό στόν ἄ.θ., ἀλλά ἔχει τήν ἀνάγκη τῆς μεσολάβησής του γιά νά θεραπευτεῖ. Παράλληλα τονίζεται ἡ δύναμη τοῦ Θεοῦ καί κατ' ἐπέκταση τοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ ἄ.θ. E. Würthwein, *Das erste Buch der Könige*, Kapitel 1-16, ATD 11,1, Göttingen und Zürich 1985², 170.

9. Στή διήγησή μας ἀποκαλεῖται nabi, στό στ. 18 ὅμως αὐτοαποκαλεῖται ἄ.θ. καί λέγει ὅτι δέχεται μέ ἀκρόαση τό θεῖο λόγο. Εἶναι πιθανό ὅτι «ἐδῶ ὁ ὅρος "προφήτης" εἶναι συνώνυμος μέ τόν ὅρο "ἄνθρωπος τοῦ θεοῦ", πρᾶγμα πού φανερώνει ὅτι τότε δέν γινόταν διάκριση ἀνάμεσα στίς δύο αὐτές προφητικές μορφές» ἤ ἔχουμε διαφορετικούς χαρακτηρισμούς τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ Θεοῦ ἤ μία ἔννοια μέ περιορισμένο τοπικό χαρακτήρα, πού διασώθηκε σέ ὁρισμένες παραδόσεις. Ὁ nabi εἶναι ὁ ἀρχηγός μίας προφητικῆς ὁμάδας, «τῶν ἐκστατικῶν», ὁ ὁποῖος περιστοιχιζόταν ἀπό μαθητές-προφῆτες, τούς

βρῆκε κάτω ἀπό μία βελανιδιά στό δρόμο τῆς ἐπιστροφῆς γιά τόν Ἰούδα καί ἀφοῦ βεβαιώθηκε γιά τήν ταυτότητά του, τόν κάλεσε σέ γεῦμα[10], γιά νά πάρει ὅμως τήν ἴδια ἀπάντηση πού προτύτερα εἶχε δώσει στόν Ἰεροβοάμ (11-17). Ὁ προφήτης ἐπικαλέστηκε τό γεγονός ὅτι καί αὐτός ἦταν προφήτης, ὅπως καί ὁ ἄ.θ. καί ὅτι ἄγγελος Κυρίου μέ ἐντολή τοῦ Θεοῦ τόν διέταξε νά φέρει πίσω στή Βαιθήλ τόν ἄ.θ. γιά νά γευματίσει. Αὐτό τό ψέμα ἦταν πειστικό καί ἔτσι ὁ ἄ.θ. ἐπέστρεψε στή Βαιθήλ καί παρακάθησε στό γεῦμα (18-19). Λόγῳ τῆς ἀνυπακοῆς του ὁ ἄ.θ. τιμωρεῖται καί σκοτώνεται[11] ἀπό λιοντάρι, τό

«υἱούς» (στ. 11), οἱ ὁποῖοι τόν ἀποκαλοῦσαν «πατέρα» (στ. 11.12). Ζοῦσαν κοντά σέ ἱερά, ἐν «χορῷ», σέ κοινότητα. Αὐτοῦ τοῦ εἴδους τόν προφητισμό τόν ἀπαντοῦμε γιά πρώτη φορά στίς παραδόσεις γιά τό Σαμουήλ καί τό Σαούλ (Α´ Σαμ. 9,1-10,16. 19,18 ἑξ.). Οἱ ἐκστατικοί, ὅταν προφητεύουν, βρίσκονται σέ ἔκσταση, ἀποβάλλουν τά ροῦχα τους, πέφτουν γυμνοί στό ἔδαφος καί ὁμιλοῦν ἀνάρθρως, μέ συνοδεία χοροῦ καί ἀσμάτων. Βλ. Ἰ. Παναγόπουλου, «Ἡ ἀρχέγονη...», 249. J. Fichtner (K.D. Fricke), *Könige...* 207. Ν. Ὀλυμπίου, *Τό Βαμά...*, 351. Ὁ M. Klopfenstein, «1 Könige 13», *Parrhesia, K. Barth zum 80. Geburtstag,* Zürich 1966, 658,ὁρμώμενος ἀπό τήν ὑπόθεση ὅτι ὁ nabi ἦταν ἐπίσημος προφήτης στήν ὑπηρεσία τοῦ Ἰεροβοάμ, ὑποστήριξε ὅτι ἡ συγκρητιστική λατρεία τῆς Βαιθήλ καί τοῦ Ἰεροβοάμ ἦταν μία νόμιμη μορφή τῆς λατρείας τοῦ Γιαχβέ.

10. Τό κοινό γεῦμα ἔχει τήν ἔννοια τῆς εἰρήνης, κοινωνίας, σωτηρίας, τῆς ἕνωσης καί τῆς κοινῆς μοίρας τῶν δύο προφητικῶν μορφῶν. Βλ. A.Jepsen, «Gottesmann und Prophet. Anmerkungen zum kapitel I. Könige 13», *Probleme biblischer Theologie, G. von Rad zum 70. Geburtstag,* München 1971, 174.

11. Κατά τόν Θεοδώρητο Κύρου (PG, 80, 713), *«Μηνύει δέ τοῦ προφήτου τό πάθος τῶν νεκρῶν τήν ἀνάστασιν. Ὁ γάρ περιόντα μέν ἐκδεδωκώς τῷ θηρίῳ, τελευτήσαντα δέ ἀξιώσας τιμῆς, καί τιμήσας οὐ τήν ψυχήν, ἀλλά τό σῶμα μόνον, δῆλον ὡς οὐ περιόψεται διαλυθέν καί φθαρέν, ἀλλ' ἀναστήσει, καί τῇ ψυχῇ τό ὄργανον ἀποδώσει, δι' οὗ τόν ποιητήν τεθεράπευκεν»*. Παρόμοια καί ὁ Προκόπιος Γαζαῖος (PG 87,1164). Οἱ ἴδιοι Πατέρες αἰτιολογοῦν τή σκληρή τιμωρία ὡς ἑξῆς: «Οὐ γάρ ἔδει τόν τῆς θείας ἀκηκοότα φωνῆς ἀνθρωπίνῃ πιστεῦσαι τἀναντία λεγούσῃ, ἀλλ' ἀναμεῖναι τόν προστεταχότα λῦσαι ὅπερ γενέσθαι προσέταξεν».

ὁποῖο ὅμως ἀφήνει ἀνέπαφο τόν ὄνο πάνω στόν ὁποῖο καθόταν ὁ ἄ.θ. πηγαίνοντας πρός τόν Ἰούδα. Ὁ γέρος προφήτης μάζεψε τό κουφάρι τοῦ ἄ.θ., τό ἔθαψε στό δικό του τάφο καί θρήνησε[12]. Παράλληλα παρακάλεσε τούς γιούς του νά τόν θάψουν δίπλα στόν ἄ.θ., γιατί ἡ προφητεία κατά τοῦ θυσιαστηρίου τῆς Βαιθήλ καί τῶν ἄλλων ἱερῶν σίγουρα θά ἐπληρωνόταν (20-32)[13].

12. Ὁ θρῆνος ἐκφράζεται μέ τήν κραυγή «Ἀλλοίμονο ἀδελφέ μου!» (βλ. Ἰερ.22,18. Ἀμ.5,16), πού στή διήγησή μας προσδίδει ἄλλη διάσταση στήν κοινή ταφή. Ὁ ἄ.θ. καί ὁ προφήτης εἶναι ἀδέλφια, ταυτίζονται καί ἔτσι θάβονται μαζί.

13. Τό Sitz im Leben τοῦ Α΄ Βασ. 13 καί κατ' ἐπέκταση ἡ χρονολόγησή του ἀπασχόλησε τούς ἐρευνητές, χωρίς ὅμως νά δοθεῖ λύση στό πρόβλημα. Μία ἄποψη δέχεται ὅτι ὁ βασικός πυρήνας τοῦ Α΄ Βασ. 13 προερχόταν ἀπό μία τοπική παράδοση τῆς Βαιθήλ, «κυκλοφοροῦσε» ἀρχικά σέ προφητικούς κύκλους τοῦ βορείου βασιλείου (Ἰσραήλ), γράφτηκε γύρω στό 722 καί ἀπηχοῦσε ἀπόψεις καί θέσεις τοῦ βορρᾶ σέ σχέση μέ τόν προφητισμό, τούς προφῆτες [M. Noth, *Könige. 1 Könige 1-16, BKAT IX/1, Neukirchen-Vluyn 1983*[2], 294. J.L. Crenshaw, *Prophetic Conflict. Its Effect Upon Israelite Religio*, BZAW 124, Berlin 1971, 43. J. Gray, *I and II Kings...*, 320 κ.ἄ.] καί ἰδιαίτερα σχετιζόταν μέ τήν παράδοση γιά τόν Ἀμώς [A.H.J. Gunneweg, «Die prophetenlegende I Reg 13 - Missdeutung, Umdeutung, Bedeutung», *Prophet und Prophetenbuch, FS O. Kaiser*, BZAW 185 (1989),81]. Ἡ πιό διαδεδομένη θεωρία εἶναι ὅτι τό Α΄ Βασ. 13 συντάχθηκε κατά τή διάρκεια τῆς θρησκευτικῆς μεταρρύθμισης τοῦ βασιλιᾶ Ἰωσία [E. Würthwein, «Die Erzählung vom Gottesmann aus Juda in Bethel: Zur Komposition von 1 Kön 13», *Wort und Geschichte, FS K. Elliger zum 70. Geburtstag*, AOAT 10 (1973) 184. J.A. Montgomery-H.S. Gehman, *A Critical and Exegetical Commentary on the Books of the Kings*, ICC, Edinburgh 1951, 41. 261. A. Sanda, *Die Bücher der Könige*, EHAT 9, Münster 1911, 359 κ.ἄ.] καί σκοπό ἔχει τή νομιμοποίηση τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Ἰωσία στό θυσιαστήριο τῆς Βαιθήλ [H.-J. Kraus, *Gottesdienst in Israel, Grundriss einer Geschichte des alttestamentlichen Gottesdienstes*, München, 1962[2], 179]. Τέλος, ἄλλοι ἐρευνητές χρονολογοῦν τή διήγηση μεταιχμαλωσιακά [A. Jepsen, *Die Quellen des Königsbuches*, Halle 1956[2], 104. κ.ἄ.]. Ἐπιχειρήματα γι' αὐτή τή θέση εἶναι ἡ ἀνωνυμία τοῦ ἄ.θ. καί τοῦ nabi, ἡ ἀναφορά ἑνός

Τά φιλολογικά προβλήματα τοῦ κειμένου, ἡ δομή καί ἡ σύνθεσή του, ἀπασχόλησαν ἀπό πολύ νωρίς τούς ἐρευνητές. Ἐνδεικτικά ἀναφέρουμε τίς ἀπόψεις ὁρισμένων ἐρευνητῶν, πού ἐκφράζουν τή γενική προβληματική. Ὁ R. Kittel[14] παρατήρησε ὅτι «ἡ διήγηση δέν εἶναι ἑνιαῖα καί σ' αὐτήν ἔχουν εἰσχωρήσει διάφορα στοιχεῖα, τά ὁποῖα ὅμως εἶναι δύσκολο μέ ἀκρίβεια νά διαχωρίσουμε». Ὁ J. Gray τάχθηκε ἀρχικά ὑπέρ τῆς ἑνότητας τοῦ κειμένου[15], ἀργότερα ὅμως τήν ἀμφισβήτησε, λόγῳ κυρίως τῶν διαφορετικῶν θεμάτων καί στοιχείων πού περιλαμβάνει[16]. Ἀντίθετα ὁ M. Klopfenstein[17] ὑποστήριξε τήν ἀρχική ἑνότητα τῆς διήγησης, ἰδιαίτερα τήν ἐσωτερική ὁμοιογένεια τῶν δύο μερῶν (1-10 καί 11-32), ἄν καί ὁ ἴδιος[18] ὁμιλεῖ γιά «σύνθετες παραδόσεις», «εἴδη» καί «κατηγορίες». Ὁ M. Noth[19] θεώρησε ἑνιαῖα τή διήγηση καί ἔκανε λόγο γιά ἕναν αὐτόνομο μῦθο. Ἀργότερα ὁ ἴδιος[20] ὑπέθεσε ὅτι ἡ διήγηση θά πρέπει νά ἀποτελοῦσε τμῆμα τῆς παράδοσης γιά τόν Ἰεροβοάμ (Α΄ Βασ. 12,1-32). Ὁ A. Jepsen[21] εἶδε στό Α΄ Βασ. 13,1-32α + Β΄ Βασ.

ἀγγέλου (καί ὄχι τοῦ ἀγγέλου τοῦ Κυρίου) ὡς τοῦ «μεσάζοντα» τοῦ λόγου τοῦ Κυρίου, ἡ διδακτική τάση τῆς διήγησης (Tendenz), τά «μαγικά» περιστατικά, ἡ φολκλορική «συμπεριφορά» τοῦ λιονταριοῦ, ἡ ἀναφορά στίς πόλεις τῆς Σαμάρειας. Ἄν θεωρήσουμε ὡς πλέον πιθανή τήν ἐποχή τοῦ Ἰωσία ἤ τή μεταγενέστερη, ὡς ἐποχή τελικῆς σύνθεσης τοῦ Α΄ Βασ. 13, δέν μποροῦμε νά πιθανολογήσουμε γιά τήν ἡλικία τῆς διήγησης. Τό βέβαιο εἶναι ὅτι μία παλαιά προϋπάρχουσα διήγηση, μετά ἀπό μία μακρά πορεία ἀναθεωρήσεων, ἔδωσε τό βιβλικό κείμενο, πού ἐξετάζουμε σήμερα.

14. *Die Bücher der Könige,*, HKAT 1,5, Göttingen 1900, 113.

15. *I & II Kings,* OTL, London 1964, 293 ἑξ.

16. *I & II Kings: A Commentary,* OTL, London 1970.

17. «I Könige 13...», 652.

18. Ὅ.π. 651.

19. M. Noth, *Überlieferungsgeschichtliche Studien: Die Sammelnden und Bearbeitenden Geschichtsweke im Alten Testament,* Tübingen 1957², 81. Βλ. ἀκόμη I. Plein, «Erwägungen zur Überlieferung von I Reg 11: 26-14:20», *ZAW* 78 (1966), 8-24.

20. *Könige,* IX/1, Neukirchen-Vluyn 1983², 293.

21. «Gottesmann und Prophet...», 172. Βλ. ἀκόμη A. Jepsen, *Die Quellen...,* 76. 95 ἑξ.

23,16-18 μία ἑνιαῖα διήγηση πού στρέφεται κατά τῆς ἐπαναλειτουργίας τοῦ θυσιαστηρίου τῆς Βαιθήλ. Κατά τόν E. Würthwein[22] τό Α΄ Βασ. 13 εἶναι μία σύνθετη διήγηση, ἀποτελούμενη ἀπό διάφορα στρώματα παραδόσεων. Τό ἀρχαιότερο στρῶμα περιλάμβανε δύο ἀνεξάρτητες μεμονωμένες διηγήσεις: α) τήν παράδοση γιά τόν ἄ.θ. β) τήν παράδοση γιά τόν ἄ.θ. καί τόν προφήτη τῆς Βαιθήλ. Σέ κάποιο δεύτερο στάδιο συνενώθηκαν οἱ δύο διηγήσεις μέ τούς στίχους 7-9α (16-18) καί σέ κάποιο τρίτο μεταγενέστερο στάδιο εἴχαμε μία δευτερονομιστική ἐπέμβαση καί ἐπεξεργασία (στ. 16-18α. 20-22.26αβb). Τέλος σέ ἕνα τελευταῖο στάδιο «τοποθετήθηκε» ἡ ἀπειλή κατά τῆς Βαιθήλ. Ὁ W.E. Lemke[23] θεώρησε τή διήγηση ὡς μία φιλολογική ἑνότητα, ἔχουσα ἄμεση σχέση μέ τή δευτερονομιστική ἱστορία καί θεολογία, λόγῳ βασικά τῆς ὁμοιομορφίας τῆς γλώσσας. Ἀποδίδει τούς στιχ. 12,31-33.13,2.9β-10.21.32-33 στό δευτερονομιστή συγγραφέα. Ἀνάλογη εἶναι καί ἡ θέση τοῦ J.T.Walsh[24], ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὅτι τό Α΄ Βασ. 13 θά πρέπει νά ἐξεταστεῖ ὡς δύο ἀνεξάρτητες διηγήσεις (1-10 καί 11-34), στό πλαίσιο ὅμως τῆς διήγησης γιά τόν Ἰεροβοάμ (Α΄ Βασ. 11-14) καί στό εὐρύτερο πλαίσιο τῆς δευτερονομιστικῆς ἱστορίας τῶν δύο βασιλείων.

Ἀλλά καί ὁ σκοπός συγγραφῆς καί ἡ θεολογική σημασία τοῦ Α΄ Βασ. 13 ἀπασχόλησε ἔντονα τούς ἐρευνητές καί διατυπώθηκαν ποικίλες καί ἐνδιαφέρουσες ἀπόψεις. Ὁ M. Gressmann[25] ἔδωσε στή διήγηση τοῦ Α΄ Βασ. 13 τόν τίτλο «ὁ ἀνυ-

22. «Die Erzählung vom Gottesmann...», 187.

23. «The Way of Obedience: I Kings 13 and the Structure of the Deuteronomistic History», *Magnalia Dei / The Mighty Acts of God, FS G. Ernest Whright,* Garden City / N.Y. 1976, 306.317.

24. «The Contexts of 1 Kings XIII», *VT* 39 (1989), 355-370. Γι' αὐτή τήν ἰδιαίτερη φιλολογική τεχνική, σύμφωνα μέ τήν ὁποία κάθε τμῆμα τοῦ κειμένου τῆς Π.Δ. ἀνήκει σ' ἕνα εὐρύτερο πλαίσιο, ἀπό τό ὁποῖο διαφοροποιεῖται ἤ ἔχει στενή σχέση καί ἑπομένως ἔτσι πρέπει νά ἐξετάζεται βλ. R.C. Culley, «Analyse alttestamentlicher Erzählungen. Erträge der jungsten Methoden», *BN* 6 (1978), 27-39.

25. *Die älteste Geschichtsschreiben und Prophetie Israels (von Samuel bis Amos und Hosea),* SAT II, τ. 1, Göttingen 1921², 247.

πάκουος ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ καί τό ὑπάκουο ζῶο τοῦ Θεοῦ» καί παράλληλα διαμόρφωσε τό πλαίσο γύρω ἀπό τό ὁποῖο κινήθηκε ἡ μετέπειτα ἔρευνα. Ἡ ὑπακοή εἶναι τό κεντρικό μοτίβο τῆς διήγησης, τήν ὁποία θεωρεῖ «κατώτερη ἀπό θρησκευτική καί ἠθική πλευρά» καί «...δίνει μία εἰκόνα πνευματικῆς ὀπισθοδρόμησης». Κλασική κατέστη ἡ ἑρμηνεία τοῦ K. Barth[26], ὁ ὁποῖος μίλησε γιά «θεία ἐκλογή» καί «ἀπόρριψη», δύο πόλους πού διατρέχουν ὅλη τή διήγηση. Ὑπάρχει μία χαρακτηριστική «ἀντιστροφή ρόλων» ἀνάμεσα στόν ἄ.θ. καί τόν προφήτη —ὁ ἐκλεκτός τοῦ Θεοῦ ἀντικαθιστᾶ τόν ἀπορριφθέντα καί ὁ ἀπορριφθείς ὑποκαθιστᾶ τόν ἐκλεκτό— καί ὀξεῖες ἀντιθέσεις, πλαίσιο πού στοχεύει νά τονίσει ὅτι «ὁ ἀληθινός Ἰσραήλ πρέπει νά συνδιαλαγεῖ μέ τόν ψεύτικο Ἰσραήλ, ἐπειδή δέν εἶναι ἀμέτοχος στήν ἐνοχή τοῦ τελευταίου». Στήν ἴδια γραμμή κινήθηκε καί ὁ K. Klopfenstein[27], ὁ ὁποῖος διατήρησε, ἐλαφρά τροποποιημένο, τό πλαίσιο τοῦ K. Barth καί μίλησε γιά μία «ἐκπληκτική ἀντιστροφή ρόλων» πού ἔχουμε ὅμως μόνο στό στ. 20. Ὁ A. Jepsen[28] θεωρεῖ ὅτι ὁ σκοπός τῆς διήγησης εἶναι νά καταδικάσει τό θυσιαστήριο τῆς Βαιθήλ καί νά τονίσει τή Μονολατρεία καί τή Μονοθεΐα. Δίπλα στούς θεούς πού λατρεύονται στή Βαιθήλ, ὁ Γιαχβέ δέν ἔχει θέση. Ὁ E. Würthwein[29] διέκρινε στή διήγηση τήν ἀνυπακοή τοῦ ἄ.θ., ὁ θάνατος τοῦ ὁποίου κατανοεῖται ὡς τιμωρία. Ὁ A. Rofe[30] πρόβαλε τήν ἠθική πλευρά τῆς διήγησης. Ὁ ἄ.θ. εἶναι ὁ mal'ak τοῦ Θεοῦ καί ἡ συμπεριφορά του πρέπει νά εἶναι ἀνάλογη πρός αὐτή τήν ἰδιότητα. Ὁ M. Lemke[31] ὑποστήριξε ὅτι τό Α΄

26. «Exegese von 1. Könige 13»... Ἀντίθετα ὁ M. Noth, *Könige...*, 306 καί E.Würthwein, «Die Erzählung vom Gottesmann...», 189.

27. «1 Könige 13»..., 652 ἑξ.

28. «Gottesmann und Prophet...», 182.

29. «Die Erzählung...», 187.

30. *Classes in the Prophetic Stories: Didactic Legenda and Parable, Studies on Prophecy*, SVT 26, Leiden 1974².

31. «The Way of Obedience...», 317. Παρόμοια καί ὁ H.-D. Hoffmann, *Reform und Reformen. Untersuchungen zu einem Grundthema der deuteronomistischen Geschichtsschreibung*, AThANT 66, Zürich 1980, 261.

Βασ. 13 θά πρέπει νά ἐνταχθεῖ στό πλαίσιο «προφητεία-ἐκπλήρωση». Κατά τόν ἐρευνητή ἔχουμε ἐδῶ ἕνα ἀπό τά πιό σημαντικά παραδείγματα ἐκπλήρωσης τοῦ θείου λόγου, πού «ἀγκαλιάζει» ὅλη σχεδόν τήν ἱστορία τῶν δύο βασιλείων. Ἡ διήγηση καταδικάζει τή θρησκευτική πρακτική τοῦ βορείου βασιλείου καί ἐξαίρει τή σημασία τῆς ὑπακοῆς στό θεῖο θέλημα, στοιχεῖο ἄρρηκτα δεμένο μέ τή μοίρα τοῦ ἰδίου τοῦ ἔθνους. Κατά τόν U. Simon[32] ἔχουμε μία προφητική διήγηση πού ἐξυμνεῖ τήν προφητεία, τονίζοντας συγχρόνως τήν ὑπεροχή τοῦ λόγου τοῦ θεοῦ, πού εἶναι τό κεντρικό θέμα. Ὁ W. Gross[33] τονίζει τό πλαίσιο ὑπακοή-ἀνυπακοή καί ἀπορρίπτει τήν ψευδοπροφητεία ὡς τό βασικό θέμα τῆς διήγησης. Ἀντίθετα ὁ T.B.Dozeman[34] θεωρεῖ ὅτι τό κύριο θέμα τοῦ Α΄ Βασ. 13 εἶναι ἡ ἀληθινή καί ἡ ψευδής προφητεία, τά δέ κριτήρια γιά τόν καθορισμό τῆς ἀληθινῆς προφητείας εἶναι ἡ ἐκπλήρωση τῆς προφητείας, ἡ ἐπιβεβαίωση τοῦ προφητικοῦ λόγου, ἡ συμπεριφορά καί οἱ ἐνέργειες τοῦ προφήτη. Κατά τόν Ἰ. Παναγόπουλο[35] μέ τό ἐπεισόδιο αὐτό ἐξαίρεται ἡ σημασία τοῦ βασιλείου τοῦ Ἰούδα μέ κέντρο τήν ὀρθόδοξη λατρεία τῆς Ἰερουσαλήμ, πού εἶναι ὁ λατρευτικός ἀντίποδας τῆς Βαιθήλ, οἱ εἰδωλολατρικές πρακτικές τῆς ὁποίας δέν εἶναι ἀρεστές στό Γιαχβέ. Ὁ A.H.J. Gunneweg[36] χαρακτηρίζει τή διήγηση μέ τόν ἄ.θ. καί τόν προφήτη τῆς Βαιθήλ ὡς τό μαργαριτάρι τῆς ἑβραϊκῆς λογοτεχνίας, μία μαρτυρία γιά τήν ἑνότητα τοῦ Ἰσραήλ, πού εἶναι πρωτίστως μία πνευματική ἑνότητα, παρόλη τήν πολιτική καί λατρευτική διάσπασή του. Κατά τόν D.W.Van Winkle[37] ἡ διή-

32. «I Kings 13: A Prophetic Sign - Denial and Persistence» *HUCA* 47 (1976), 81-117.

33. «Lying Prophet and Disobedient Man of God in 1 Kings 13: Role Analysis as an Instrument of Theological Interpretation of an OT Narrative Text», *Semeia* 15(1979), 97-135.

34. «The Way of the Man of God from Judah: True and False Prophecy in the Pre-Deuteronomic Legend of 1 Kings 13», *CBQ* 44/3 (1982), 379-393.

35. «Ἀρχέγονη...», 272.

36. «Die Prophetenlegende I Reg 13...», 82 ἑξ.

37. «1 Kings XIII: True and False Prophecy», *VT* 29(1989), 32-43.

γηση προσφέρει ἕνα κριτήριο γιά τή διάκριση ἀληθινῆς καί ψευδῆς προφητείας. Αὐτό εἶναι ἡ συμμόρφωση τοῦ ἀληθινοῦ προφήτη στό θεῖο θέλημα καί ἡ ὑπακοή στό Νόμο. Τέλος ἡ P.T.Reis[38] ἔδωσε μία ἄλλη διάσταση στό θέμα, τελείως διαφορετική ἀπό τίς προηγούμενες. Ὁ ἄ.θ. ἐμφανίζεται νά συναλλάσσεται μέ τόν προφήτη τῆς Βαιθήλ, εἶναι ἐπιρρεπής στήν ἀνυπακοή, προτιμᾶ νά μείνει στή Βαιθήλ γιά νά ἀσκήσει τήν προφητική του ἰδιότητα καί ἀποστατεῖ λόγῳ τῆς ἄσχημης πολιτικῆς κατάστασης στόν Ἰούδα, γιά τήν ὁποία καί διαμαρτύρεται μέ τή στάση του.

Τό Α΄ Βασ. 13 εἶναι μία προφητική παράδοση, μέ μυθολογικά στοιχεῖα καί στοιχεῖα παραβολῆς. Εἶναι ἕνα Μιδράς, μέ σκοπό ἐποικοδομητικό καί διδακτικό. Διαρθρώνεται σέ δύο τμήματα: «Ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ καί τό ἱερό τῆς Βαιθήλ» (13,1-10) καί «Ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ καί ὁ προφήτης τῆς Βαιθήλ» (13,11-32). Τό πρῶτο τμῆμα (1-10), μέ κύριο θέμα τήν ἐκρίζωση τῆς εἰδωλολατρικῆς λατρείας στή Βαιθήλ, ἀκολουθεῖ ἕνα σχῆμα συμμετρικό, μέ δομή χιαστί, φιλολογική τεχνική πού ἀποτυπώνεται σχηματικά ὡς ἑξῆς:

α. Εἰσαγωγή (στ. 1)
  β. Προφητεία (στ. 2)
    γ1. Παρενθετική σημείωση: τό σημεῖο (στ. 3)
    γ2. Ἡ ἀντίδραση τοῦ βασιλιᾶ καί ἡ τιμωρία (στ. 4)
    γ1. Παρενθετική σημείωση: ἡ ἐκπλήρωση (στ. 5)
    γ2. Ἡ ἀντίδραση τοῦ βασιλιᾶ καί ἡ ἴαση (στ. 6)
  β. Πρόσκληση καί προφητεία (στ. 7-9)
α. Συμπέρασμα (στ. 10)

Στό δεύτερο τμῆμα (11-32) ἡ διήγηση ξεδιπλώνεται σέ παράλληλες ἀντιστοιχίες (στ. 11-24 μέ 25-32), μέ σαφή ἰσορροπία καί συμμετρία, πού σκοπό ἔχουν, ὅπως καί στό πρῶτο τμῆμα, νά διευκολύνουν τήν ἐξέταση τῶν συγγενικῶν σχέσεων ἀνάμεσα στίς διάφορες σκηνές. Τό ἐνδιαφέρον της ἐπικεντρώνεται στόν προφήτη τῆς Βαιθήλ, στήν ἀντιθετική σχέση τοῦ δικοῦ

38. «Vindicating God: Another Look at 1 Kings XIII», *VT* 44(1994), 376-386.

του πεπρωμένου καί ἐκείνου τοῦ ἄ.θ. καί ἀποτυπώνεται σχηματικά ὡς ἑξῆς:

στχ.11 α. Ὁ προφήτης τῆς Βαιθήλ πληροφορεῖται γιά τόν ἄ.θ. (στχ. 25).
στχ.12 β. Ἀντιδρᾶ σ' αὐτές τίς πληροφορίες (στχ. 26).
στχ.13 γ. Στέλνει τούς «υἱούς» του νά σελλώσουν τόν ὄνο (στχ. 27).
στχ.14-17 δ. Ταξιδεύει καί βρίσκει τόν ἄ.θ. (στχ. 28).
στχ.20-22 ε. Φέρνει πίσω τόν ἄ.θ. καί τόν τιμᾶ (στχ. 29-30).
στχ.23-24 στ. Ἐκπληρώνεται ὁ λόγος τοῦ ἄ.θ. (στχ.31-32).

Ὑπάρχουν θέματα, ἐκφράσεις καί στοιχεῖα, λογοτεχνικά σχήματα καί εἰδικό λεξιλόγιο, πού διατρέχουν ὅλη τή διήγηση, τή συνέχουν καί παράλληλα δημιουργοῦν τό πλαίσιο, πού θά ἐξυπηρετήσει τό σκοπό τῆς διήγησης. Αὐτά εἶναι λ.χ. ὁ «λόγος τοῦ Γιαχβέ» (bidbar Yhwh στχ. 1, 2α, 9, 17, 18, 32). Ἡ ἔκφραση ἀναφέρεται στήν προφητεία κατά τοῦ θυσιαστηρίου καί στήν ἀπαγόρευση τοῦ φαγητοῦ καί τοῦ ποτοῦ, μέ στόχο νά τονιστεῖ ἡ σημασία τῆς ὑπακοῆς στό λόγο καί τίς ἐντολές τοῦ Γιαχβέ. Οἱ δύο προφητικοί λόγοι, πού ἀρχίζουν μέ τήν τυποποιημένη ἔκφραση «ἔτσι λέγει ὁ Γιαχβέ» (Koh ‘amar Yhwh στχ. 2,3,21), ἡ διπλή πρόσκληση σέ γεῦμα (στχ. 7,15), τό ἐπαναλαμβανόμενο ἰδιότυπο σχῆμα ἐπιστροφῆς – τροφῆς – ποτοῦ, πού διατρέχει σχεδόν ὅλη τή διήγηση (στχ. 8,9,16,17,18,19,22)[39]. Ἀκόμη ἡ λέξη «δρόμος»[40] (derek στχ.

39. Στό στ. 8 ὁ ἄ.θ. ἀπαντώντας στόν Ἰεροβοάμ λέγει ὅτι ἀκόμη καί ἄν μοῦ δώσεις τό μισό σου σπίτι, (Α) δέν θά ἔρθω μαζί σου [πάω-ἐπιστρέφω], (Β) δέν θά φάω ψωμί [τροφή], (Γ) δέν θά πιῶ νερό [ποτό]. Στό στ. 9 δικαιολογεῖ τήν ἀπόφασή του, ἐπειδή σ' αὐτόν τέτοια ἐντολή δόθηκε ἀπό τό Γιαχβέ, δηλαδή (Β) νά μή φάει ψωμί [τροφή], (Γ) νά μή πιεῖ νερό [ποτό] καί (Α) νά μή ἐπιστρέψει ἀπό τό δρόμο ἀπό τόν ὁποῖο ἦλθε στή Βαιθήλ [πάω-ἐπιστρέφω]. Αὐτό τό σχῆμα ξαναεμφανίζεται στό στ. 22, στήν προφητεία τοῦ nabi γιά τόν ἄ.θ. Ἐρευνητές ἑρμήνευσαν τήν ἀπαγόρευση τροφῆς καί ποτοῦ ὡς ἔκφραση ὁλικῆς ἀποξένωσης ἀπό τό βδελυρό αὐτό τόπο καί ὡς ἀπόδειξη ὁποιασδήποτε ἀνάμειξης τοῦ ἄ.θ. Βλ. A. Sanda, *Die Bücher der Könige,* Münster 1911, 352. A. Jepsen, «Gottesmann...», 174. M. Klopfenstein, «I Könige 13..., 656. Ἡ P.T.Reis, «Vindicating God...»,377,

9,10,12,17,24,25,26,28), τά ρήματα «ἐπιστρέφω» (sub στχ. 7,9,10,16,17,18,19,20,22,23,26,29 – λέξη κλειδί πού ὑπάρχει καί στά δύο μέρη τῆς διήγησης) καί «βρίσκω» (matsa στχ.

θεώρησε τό στ. 8 ὡς τό στάδιο μίας ἀπό κοινοῦ ἐπιθυμητῆς συνδιαλλαγῆς ἀνάμεσα στό ἄ.θ. καί στόν Ἰεροβοάμ. Ὁ τελευταῖος προσφέρει μία ἀνταμοιβή καί ὁ ἄ.θ. προτείνει τό ποσό τῆς ἀνταμοιβῆς. Γιά τό μισό βασίλειο τοῦ Ἰεροβοάμ θά παραβιάσει τήν ἐντολή τοῦ Θεοῦ καί θά προσφέρει τίς ὑπηρεσίες του στή Βαιθήλ. Ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ὁ ἄ.θ. ἐκφράζει τήν πρότασή του εἶναι τυπικός τοῦ στίλ «ὄχι σημαίνει ναί», πού ἀπαντᾶ ἀρκετές φορές στήν Π.Δ., ἰδίως σέ ἐμπορικές συναλλαγές. Οἱ ὅροι μίας συμφωνίας σχηματοποιοῦνται ἀρνητικά, ἔτσι ὥστε κάθε συμβαλλόμενο μέρος νά μπορεῖ νά ἀποσυρθεῖ χωρίς νά χάσει τήν ἀξιοπρέπεια καί τό κῦρος του. Τό πιό παραπάνω σχῆμα εἶναι χαρακτηριστικό στήν περίπτωση τοῦ Ἀβραάμ, ὁ ὁποῖος ἐπιθυμεῖ νά ἀγοράσει ἕνα χωράφι (Γεν. 23,4-16), τοῦ Δαβίδ, ὁ ὁποῖος θέλει νά ἀγοράσει τό ἁλώνι τοῦ Ὀρνά, γιά νά κτίσει θυσιαστήριο (Β΄ Σαμ. 24,21-24) καί τοῦ Βαλαάμ στίς διαπραγματεύσεις του μέ τό βασιλιά τῆς Μωάβ Βαλάκ (Ἀρ. 22,18).

40. Ἡ λέξη «δρόμος» ὡς ἔννοια ἀπαντᾶ καί σ' ἄλλες περιπτώσεις. Στό δεύτερο λόγο του ὁ Μωυσῆς προτρέπει τό λαό Ἰσραήλ νά ἀναγορεύσει βασιλιά ἐκλεκτό τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ὅμως «δέν θά πρέπει νά ἔχει πολλούς ἵππους, οὔτε ὁ λαός του νά ἔχει σχέση μέ τούς Αἰγυπτίους, γιά νά προμηθευτοῦν ἵππους, διότι ὁ θεός ἐπιθυμεῖ νά μήν ἐπιστρέψουν δι' ἐκείνης τῆς ὁδοῦ» (Δευτ. 17,16). Στό Ἠσ. 37,34, στά γεγονότα τά σχετικά μέ τήν πολιορκία τῆς Ἰερουσαλήμ ἀπό τούς Ἀσσυρίους, ὁ Κύριος λέγει ὅτι ὁ Σενναχηρίμ «διά τῆς ὁδοῦ διά τῆς ὁποίας ἦλθε, διά τῆς ἰδίας θά ἐπιστρέψει...» (βλ. καί Β΄ Βασ. 19,33). Ὁ θεός ἐπίσης προστάζει τούς μάγους ἀπό τήν Ἀνατολή «νά μήν ξαναγυρίσουν στόν Ἡρώδη καί νά φύγουν γιά τήν πατρίδα τους ἀπό ἄλλο δρόμο» (Μτ. 2,12). Κατά τόν H.Gressmann (*Die älteste*..., 247) ἡ ἐντολή τοῦ Θεοῦ, ἡ σχετική μέ τό δρόμο, δύσκολα μπορεῖ κανείς νά τήν ἀποδώσει στό Θεό καί μᾶλλον στηρίζεται σέ κάποια λαϊκή πρόληψη. Ὁ T.B. Dozeman («The Way of the Man...», 387), θεωρεῖ ὅτι «ὁ συνδυασμός «δρόμος - ἐπιστροφή» φαίνεται νά εἶναι σκόπιμος... καί ἡ συχνή ἐπανάληψη τοῦ «δρόμου» εἶναι ἕνα φιλολογικό τέχνασμα μέ σκοπό νά προετοιμάσει τόν ἀναγνώστη γιά ἕνα θέμα πού γίνεται κεντρικό στήν ὑπόλοιπη διήγηση». Στήν εὐρύτερη δευτερονομιστική ἱστοριογραφία καί θεολογία τό ρῆμα «ἐπιστρέφω» ἔχει τήν

14,24,28). Τά λογοτεχνικά σχήματα, οἱ συχνές ἐπαναλήψεις, τά ἐπιλεγμένα ρήματα καί οἱ χαρακτηριστικές λέξεις, ἐπιβεβαιώνουν τήν ἄποψή μας ὅτι τό Α΄ Βασ. 13 εἶναι ἕνα πολύ καλά ὀργανωμένο κείμενο, προσεκτικά δομημένο, μέ ἕνα ἰδιαίτερο στίλ, πού ἐξυπηρετεῖ ἄριστα τούς διδακτικούς σκοπούς του καί προβάλλει τήν κεντρική διήκουσα ἔννοια τῆς ὑπακοῆς στό λόγο τοῦ Θεοῦ.

Ἀρκετά σημεῖα τῆς διήγησης τοῦ Α΄ Βασ. 13, ὅπως ἡ ἀνωνυμία τοῦ ἄ.θ., τό κίνητρο τοῦ γέροντα nabi, ἡ ἀπουσία τοῦ στοιχείου τῆς μετάνοιας, ὁ ρόλος τοῦ λιονταριοῦ, οἱ τέσσερις ὀξεῖες ἀντιθέσεις, θά πρέπει νά τύχουν ἰδιαίτερης προσοχῆς καί ἀνάλυσης.

Γιά τήν ταυτότητα τοῦ ἄ.θ. ἔγιναν πολλές ὑποθέσεις. Ἔτσι θεωρήθηκε ὅτι εἶναι ὁ Ἀδδώ (Β Χρον. 13,22), ὁ Ἰάδων (Ἰουδ. Ἀρχ. VIII,235), ὁ Ἀχιά ὁ Σηλωνίτης, ὁ Σαμαίας, ὁ Σοφονίας[41]. Ἡ ἔρευνα ἐπικεντρώθηκε κυρίως στόν προφήτη Ἀμώς, ἡ παράδοση γιά τόν ὁποῖο ἔχει ἀρκετά κοινά στοιχεῖα μέ τήν ἀντίστοιχη γιά τόν ἄ.θ. Ἀξιοπρόσεκτα εἶναι τά κοινά στοιχεῖα τῶν δύο παραδόσεων καί τά ὁποῖα εἶναι: 1. Καί οἱ δύο προφητικές μορφές εἶναι ἀπό τόν Ἰούδα, ἔρχονται στή Βαιθήλ κατ' ἐντολή τοῦ Θεοῦ καί προφητεύουν τήν καταστροφή τοῦ θυσιαστηρίου. 2. Καί οἱ δύο ἔρχονται σέ σύγκρουση μέ τόν Ἰεροβοάμ (Ἀμ. 7,10-13). 3. Ὁ «ἄρτος» (Ἀμ. 7,12) καί τό «λιοντάρι» (Ἀμ. 3,4.8) παίζουν ρόλο καί στίς δύο παραδόσεις. 4. Καί οἱ δύο προφητεύουν τήν καταστροφή τοῦ θυσιαστηρίου καί τοῦ ἱεροῦ τῆς Βαιθήλ (Ἀμ. 3,13-15). 5. Καί οἱ δύο παραδόσεις ἐνδιαφέρονται νά διαφοροποιήσουν τόν ἄ.θ. ἀπό τούς ἄλλους nebi'im στό Α΄ Βασ. 13 ὁρίζοντας τόν Ἰουδαῖο προφήτη ὡς ἄ.θ. πρός διάκριση μέ τό nabi τῆς Βαιθήλ καί στό Ἀμ. 7,14

ἔννοια τῆς μετάνοιας καί τῆς ἐπιστροφῆς στόν ὀρθό δρόμο τοῦ Γιαχβέ. H.W.Wolff, «Das Kerygma des deuteronomistischen Geschichtswerks», *Gesammelte Studien zum Alten Testament, ThBü 22(1973)*, 308-324.

41. Περισσότερα γι' αὐτές τίς ὑποθέσεις βλ. J.S. Alexander, «A Note on the Identity of the «Man of God» of I Kgs. XIII in Gesta Coll. Carthag. 3. 258», *JThS* 28 (1977), 110.

ἑξ. μέ τόν ἰσχυρισμό τοῦ Ἀμώς ὅτι ὁ ἴδιος δέν ἀνῆκε στούς neb'im, στούς προφητικούς ὁμίλους. 6. Ἡ ἀναφορά στά πτώματα τοῦ Ἀμ. 8,3 πιθανῶς ὑπονοεῖ τό πτῶμα τοῦ ἄ.θ.[42] Ἀλλά ὑπάρχουν καί ὁρισμένες διαφορές ἀνάμεσα στίς δύο παραδόσεις, πού δέν πρέπει νά παραβλεφθοῦν. Οἱ προφητείες τοῦ Ἀμώς προέρχονται ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ἰεροβοάμ Β΄, ὁ ἄμεσος ἀντίπαλος τοῦ Ἀμώς στή Βαιθήλ δέν ἦταν ὁ Ἰεροβοάμ ἀλλά ὁ ἱερέας Ἀμασίας, τό Α΄ Βασ. 13 ὁμιλεῖ γιά ἄμεση καταστροφή τοῦ θυσιαστηρίου, ἐνῶ κάτι τέτοιο δέν ἀναφέρεται στόν Ἀμώς καί δέν ὑπάρχει κάποια ἀντιστοιχία στήν παράδοση γιά τόν Ἀμώς σχετικά μέ τό θαυμαστό γεγονός τοῦ ἀκινητοποιημένου χεριοῦ τοῦ βασιλιᾶ[43]. Παρά τίς ὅποιες διαφορές καί τίς ὁμοιότητες, οἱ ὁποῖες εἶναι γενικές καί διάσπαρτες καί ὄχι ἐξ ἴσου σημαντικές, στίς δύο παραδόσεις, θά πρέπει νά συμφωνήσουμε μέ τούς περισσότερους ἑρμηνευτές, οἱ ὁποῖοι δέν δέχονται ἤ ἀμφισβητοῦν τή θέση ὅτι οἱ ρίζες τῆς διήγησης τοῦ Α΄ Βασ. 13 βρίσκονται στήν παράδοση γιά τόν Ἀμώς. Ἐξάλλου ὁ Ἀμώς δέν ἦταν ὁ μόνος πού καταφέρθηκε κατά τῆς Βαιθήλ, οὔτε αὐτό ἦταν τό ἀποκλειστικό «προνόμιο» τοῦ Ἰούδα, ὅπως δείχνει καί τό παράδειγμα τοῦ προφήτη Ὠσηέ[44].

Τό κίνητρο τοῦ nabi εἶναι ἀκόμη πιό πολύπλοκο. Ἡ παράξενη συμπεριφορά τοῦ nabi, τό ψέμα καί ἡ προσποίησή του,

42. Πρβλ. J.L. Crenshaw, *Prophetic Conflict...*, 42, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὅτι εἶναι πολύ πιθανό πίσω ἀπό τόν ἄ.θ. τοῦ Α΄ Βασ. 13 νά βρίσκεται ὁ Ἀμώς. Ἀντίθετα οἱ A. Jepsen, «Gottesmann...», 180, K. Koch, «Das Profetenschweigen des deuteronomistischen Geschichtswerks», *Die Botschaft und die Boten, FS H.W. Wolff,* Neukirchen-Vluyn 1981, 172 καί M. Noth, «Jerusalem und das Nordreich», *Gesammelte Studien zum Alten Testament II, ThBü 39,* München 1969, 137. Βλ. ἀκόμη O. Eissfeldt, *Amos und Jona in volkstumlicher Überlieferung,* Kleine Schriften 4, 1968, 145 ἑξ. H.W. Wolff, *Dodekapropheton, Joel und Amos,* BKAT XIV/2, Neukirchen 1969, 135 ἑξ. H.W. Wolff, «Das Ende des Heiligtums in Bethel», *Archaeologie und Altes Testament, FS K. Galling,* Tübingen 1970, 292 ἑξ.

43. Βλ. W.E. Lemke, «The Way of Obedience...», 316.

44. Βλ. Ὠσ. 4,15-17. 8,4-6.11. 10,1-8. 13,1-3.

ἑρμηνεύτηκαν μέ διαφόρους τρόπους[45]. Εἶναι ἡ πρόσκλησή του σέ γεῦμα ἁπλά μία ἔκφραση φιλοξενίας ἤ μία ἐθιμοτυπία[46]; Ἤ ὁ nabi προσπαθεῖ νά προστατευθεῖ ἀπό τά ἐπακόλουθα τῆς ἀπειλῆς κατά τῆς Βαιθήλ πλησιάζοντας τόν ἄ.θ.[47]; Θέλει νά ἐπιβεβαιώσει τή γνησιότητα τῆς ἀποστολῆς τοῦ ἄ.θ.[48]; Προσπαθοῦσε νά ὑποστηρίξει τά συμφέροντα τοῦ βασιλιᾶ ἀποδυναμώνοντας τήν ἀπειλή κατά τῆς Βαιθήλ καί αὐξάνοντας τό δικό του κῦρος καί τήν κοινωνική του θέση[49]; Λειτουργοῦσε ἐπίσημα στό βωμό τῆς Βαιθήλ; Ἄν ναί γιατί δέν συμμετεῖχε στίς ἑορταστικές ἐκδηλώσεις ὑπό τόν Ἰεροβοάμ; Τόν ἐμπόδισε ἡ ἡλικία του[50]; Πίσω ἀπό τίς ἐνέργειες τοῦ προφήτη τῆς Βαιθήλ κρύβονται πολιτικά – λατρευτικά συμφέροντα. Ὁ προφήτης σκοπό εἶχε νά μή διακοπεῖ ἡ σχέση Βαιθήλ – Ἰερουσαλήμ, νά μήν γίνει τετελεσμένο γεγονός ὁ ἀφορισμός τῆς βορειοϊσραηλιτικῆς λατρείας ἀπό τόν ἄ.θ., ἀλλά ἀντίθετα νά ἀναγνωριστεῖ αὐτή ἡ λατρεία ὡς νόμιμη καί ἰσάξια μέ τήν ἱεροσολυμιτική, τή γνήσια καί ὀρθόδοξη λατρεία τοῦ Γιαχβέ. Παράλληλα ὁ ἄ.θ. θά παρεῖχε «ὑπηρεσίες» στά συμφέροντα τῆς Βαιθήλ μέσῳ τῆς συγκατάθεσής του γιά κοινό δεῖπνο, τό ὁποῖο, σ' αὐτή τήν περίπτωση, θά ἦταν ἔκφραση συμβιβασμοῦ, ἀνεκτικότητας καί ἀναγνώρισης τῆς ἀμοιβαίας ἰσότητας σέ λατρευτικό ἐπίπεδο[51].

Ἔχουμε τή γνώμη ὅτι καμιά ἀπό τίς προτεινόμενες ἑρμηνείες δέν μπορεῖ νά στηριχτεῖ στό βιβλικό κείμενο καί προκαλοῦν περισσότερα προβλήματα στήν ὀρθή κατανόηση τοῦ κειμένου. Ὁ nabi δέν εἶναι τό κεντρικό πρόσωπο στή διήγηση.

45. Κατά τόν Προκόπιο Γαζαῖο (PG 87, 1164) ὁ προφήτης τῆς Βαιθήλ ἐπιθυμεῖ «...μεταλαβεῖν τῆς εὐλογίας».

46. H. Gressmann, *Die älteste...*, 248.

47. J. Robinson, *The First Book of Kings,* Cambridge Commentary on the Neu English Bible, Cambridge 1972, 161.

48. J. Gray, *I & II Kings,* 322.

49. A. Jepsen, «Gottesmann...», 178. M. Noth, *Könige...*, 300.

50. M. Klopfenstein, «1. Könige 13»..., 657.

51. M. Klopfenstein, *Die Lüge nach dem Alten Testament. Ihr Begriff, ihre Bedeutung und ihre Beurteilung,* Zürich 1964, 282.

Τό κίνητρο τοῦ nabi δέν παίζει ρόλο, εἶναι ἕνα «ἀμβλύ» μοτίβο (stumpfes Motiv)[52] πού λειτουργεῖ ἀσύνδετα πρός τίς βασικές κατευθύνσεις τῆς διήγησης. Ἄν προσπαθήσουμε νά ἀποδώσουμε ὑποθετικές προθέσεις καί κίνητρα στούς δρῶντες, τότε ὑπάρχει ὁ κίνδυνος νά φθάσουμε σέ ἀδιέξοδο, στήν προσπάθειά μας νά ἑρμηνεύσουμε τό κείμενο. Ἐξάλλου, ἐάν ὁ συγγραφέας θεωροῦσε ἀποφασιστικῆς σημασίας τά κίνητρα θά μποροῦσε νά τά ἀναφέρει ἐμφανῶς. Τό κείμενο τό Α΄ Βασ. 13 πρέπει νά ἑρμηνευτεῖ μέ βάση τή δομή τοῦ ρόλου τῶν πρωταγωνιστῶν[53]. Ὁ προφήτης τῆς Βαιθήλ εἶναι τό μέσο, ὁ φορέας τοῦ λόγου τοῦ Γιαχβέ, μετά τήν ἀποτυχία τοῦ ἄ.θ., ρόλος πού ἐξυπηρετεῖ τίς διδακτικές ἀνάγκες τῆς προφητικῆς διήγησης.

Ἡ πλήρης ἀπουσία τοῦ στοιχείου τῆς μετάνοιας θά πρέπει νά θεωρηθεῖ καταρχήν ὡς ἕνα σημεῖο ἀρνητικό. Ἴσως θά πρέπει νά ἐξηγηθεῖ ὡς συνέπεια τῆς ἐπικέντρωσης σέ ἕνα θέμα, τό ὁποῖο ἀφήνει λίγο χῶρο γιά μετάνοια, ἔτσι ὥστε νά ἐκπληρωθεῖ ἡ προφητεία καί ἡ καταστροφή τοῦ θυσιαστηρίου τῆς Βαιθήλ. Ἡ διήγησή μας ἔχει ὡς κεντρικό θέμα τήν ὑπακοή στόν ἀμετάκλητο λόγο τοῦ Κυρίου, ἡ δέ παρακοή του συνιστᾶ ἀπείθεια μέ ἀποτέλεσμα νά μήν ὑπάρχει πλέον ἡ παραμικρή δυνατότητα μετάνοιας. Ἔτσι βλέπουμε ὅτι παρά τή μεταστροφή τοῦ Σαούλ («...ἁμάρτησα, γιατί παρέβην τήν ἐντολή καί τούς λόγους τοῦ Κυρίου...», Α΄ Σαμ. 15,24 ἑξ.) καί τήν πρόθεσή του γιά μετάνοια, ὁ Θεός τοῦ ἀφαιρεῖ τή βασιλεία. Ἀκόμη ἡ ἑπταήμερη μετάνοια καί ταπείνωση τοῦ Δαβίδ δέν ἔφεραν ἀποτέλεσμα καί τό νεογέννητο τέκνο του πέθανε (Β΄ Σαμ. 12,13 ἑξ. πρβλ. καί Α΄ Βασ. 21,27-28).

Ἕνα ἀπό τά πιό ἐντυπωσιακά στοιχεῖα τῆς διήγησης εἶναι ὁ ρόλος τοῦ λιονταριοῦ[54] καί ἡ σχέση του μέ τό Θεό[55]. Εἰπώ-

52. Τό μοτίβο αὐτό εἶναι χαρακτηριστικό στά παραμύθια καί στούς λαϊκούς μύθους. Βλ. περισσότερα M. Luthi, *Das europäische Volksmärchen. Form und Wesen,* Münich 1974, 58.

53. Πρβλ. W. Gross, «Lying Prophet...», 122 F.L. Hossfeld - I. Meyer, *Prophet gegen Prophet,* BibB 9, Fribourg 1973, 25.

54. Βλ. ἐπίσης τή διήγηση τοῦ Α΄ Βασ. 20,35-36, ἡ ὁποία παρουσιάζει κοινά χαρακτηριστικά στοιχεῖα μέ τό Α΄ Βασ. 13. Ἔχουμε τήν

θηκαν πολλά γι' αὐτό τό λιοντάρι, γιά τά ὁποῖα τό κείμενο δέν ἀναφέρει ἀπολύτως τίποτα. Ἔτσι ὀνομάζεται μαζί μέ τόν ὄνο «εὐσεβές»[56], «γενναῖο λιοντάρι», τό ὁποῖο ἀντίθετα πρός τά ζωϊκά ἔνστικτά του δέν κατασπάραξε τό πτῶμα καί τόν ὄνο καί μ' αὐτόν τόν τρόπο εἶναι πιό πιστό στή θεϊκή ἐντολή ἀπ' ὅ,τι ἦταν ὁ ἄ.θ.[57]. Ὀνομάζεται ἀκόμη «ὑπάκουο ζῶο τοῦ Θεοῦ»[58]

ἐμφάνιση δύο προφητῶν, τό κεντρικό θέμα τῶν δύο διηγήσεων εἶναι ἡ ὑπακοή στό λόγο τοῦ Θεοῦ καί ὁ ἀνυπάκουος προφήτης σκοτώνεται ἀπό τό λιοντάρι. Πιθανῶς ἐδῶ ἔχουμε τήν ἐπίδραση καί τόν ἀπόηχο μίας κοινῆς προφητικῆς παράδοσης. Περισσότερα βλ. W. E. Lemke, «The Way of Obedience...», 314. Ἀκόμη στό Β΄ Βασ. 17,25-26 οἱ ἐθνικοί πού ἐγκαταστάθηκαν στή Σαμάρεια, σκοτώνονται ἀπό τά λιοντάρια, γεγονός πού ἑρμηνεύεται ὡς τιμωρία τοῦ Θεοῦ, ἐπειδή αὐτοί δέν γνώριζαν καί ἑπομένως δέν τηροῦσαν τό νόμο τοῦ Θεοῦ τῆς χώρας πού ἐγκαταστάθηκαν. Κατά τόν H. Gungel, *Das Märchen im A.T., Religionsgeschichtliche Volksbücher für die deutsche christliche Gegenwart*, 2 Reihe: Die Religion des A.T., 23-26 Heft, Tübingen 1917, 32. τά διάφορα ζῶα ἐμφανίζονται στούς μύθους καί στίς λαϊκές παραδόσεις νά ἀντιλαμβάνονται τόν ὑπερφυσικό κόσμο, πολύ περισσότερο ἀπ' ὅτι ὁ ἄνθρωπος καί ἔτσι μποροῦν νά δέχονται τό μήνυμα τῆς θεότητας. Βλ. ἐπίσης Γεν. 49,9. Ἀμ. 3,8. Δαν. 6.

55. Ἡ στενή σχέση τοῦ λιονταριοῦ μέ τό Θεό, φαίνεται στήν Π.Δ. ἰδιαίτερα στίς παραστάσεις λιονταριῶν στό θρόνο τοῦ Σολομώντα (Β΄ Χρ. 9,18 ἑξ.), στό Ναό (Α΄ Βασ. 7,29. Ἰεζ. 41,19), στίς προφητικές παραδόσεις, ὅπου τό λιοντάρι συμβολίζει τή δύναμη τοῦ θεϊκοῦ λόγου (Ἀμ. 1,2. Ἱερ. 25 (Ο΄ 32), 30. Ἰωήλ 4,16), τή θεϊκή δικαστική ἐξουσία (Ὠσ. 5,14. 13,7 ἑξ.) καί τή θεϊκή σωτηρία (Ἠσ. 31,4). Ὁ ρόλος τοῦ λιονταριοῦ στόν κόσμο τοῦ λαϊκοῦ μύθου καί τοῦ παραμυθιοῦ εἶναι πολύ διαδεδομένος στήν ἀρχαιότητα, κυρίως στά ἑλληνικά καί ἰνδικά παραμύθια καί υἱοθετήθηκε πιθανῶς ἀπό τούς Αἰγυπτίους. Στήν Αἴγυπτο τό λιοντάρι ἦταν ὁ φύλακας τῆς θεότητας καί τό σύμβολο τοῦ ἐπίγειου βασιλιᾶ. Βασιλιάς καί λιοντάρι ταυτίζονται. Περισσότερα βλ. E. Brunner - Traut, «Altägyptische Tiergeschichte und Fabel. Gestalt und Strahlkraft», *Saeculum* 10 (1959), 173 ἑξ.

56. B. Duhm, *Israels Propheten*, Tübingen, 1922², 407.

57. H. Gunkel, *Das Märchen...*, 33.

58. H. Gressmann, *Die älteste...*, 243.

πού ἀντικατοπτρίζει τήν εἰκόνα ἑνός ἀναποφάσιστου θεοῦ[59]. Τό βασικό στοιχεῖο στή διήγηση δέν εἶναι οἱ «ἰδιότητες» τοῦ λιονταριοῦ ἀλλά ἡ λειτουργία καί ὁ ρόλος του στήν ἐξέλιξη τῶν γεγονότων. Στήν πρώτη λειτουργία του τό λιοντάρι σκότωσε τόν ἄ.θ. (στχ. 24.26) καί αὐτό θεολογικά σημαίνει ὅτι ὁ Γιαχβέ ἐγκατέλειψε τόν ἄ.θ. Ἔτσι τό λιοντάρι ἐδῶ λειτουργεῖ ὡς τό ὄργανο τῆς κρίσης τοῦ Γιαχβέ. Στή δεύτερη λειτουργία του τό λιοντάρι παραμένει δίπλα στό πτῶμα τοῦ ἄ.θ. χωρίς νά τό κατασπαράξει καί ἐπιπλέον δέν πειράζει τόν ὄνο (στχ. 24.28). Ὁ Γιαχβέ ἐπεμβαίνει, κρίνει, ἀλλά πάντα ἀφήνει ἕνα ὑπόλοιπο (κατάλοιπο)[60]. Τό βέβαιο εἶναι ὅτι ὁ ρόλος τοῦ λιονταριοῦ στό Α΄ Βασ. 13 δέν εἶναι διακοσμητικός, ἀλλά αὐτός προσδίδει στήν ὅλη διήγηση μία ἰδιαίτερη χροιά. Εἶναι τό λιοντάρι τό σύμβολο-φύλακας τοῦ θυσιαστηρίου τῆς Βαιθήλ, μέ μεταφορική ἔννοια ὁ φύλακας τῆς ὀρθῆς λατρευτικῆς πράξης. Εἶναι τό λιοντάρι «ὁ Κύριος ὁ ὁποῖος βρυχᾶται ἀπό τή Σιών» (Ἀμ. 1,2).

Πέντε ὀξεῖες καί σαφεῖς ἀντιθέσεις παρατηροῦνται στή διήγηση τοῦ Α΄ Βασ. 13. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ καί ὁ Ἰεροβοάμ. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ καί ὁ προφήτης τῆς Βαιθήλ. Ὁ Ἰούδας καί ὁ Ἰσραήλ. Ὁ Ἰωσίας καί ὁ Ἰεροβοάμ. Ὁ Θεός καί ὁ ἄνθρωπος. Ἡ εἰρωνία καί τό ἀξιοσημείωτο στή διήγηση εἶναι ὅτι ὁ καθένας ἀπαιτεῖ τό μερίδιό του καί κανείς δέν μπορεῖ νά γυρίσει τήν πλάτη του στόν ἄλλο καί νά ἀδιαφορήσει. Ὁ ἀληθινός Ἰσραήλ πρέπει νά συνδιαλαγεῖ μέ τόν ψευδῆ Ἰσραήλ, ἐπειδή δέν εἶναι ἀνεύθυνος γιά τήν κατάσταση στήν ὁποία αὐτός περιῆλθε. Παρά τίς ἀντιθέσεις, τούς ἑνώνει ἡ κοινή μοῖρα καί τό πεπρωμένο τους, πού εἶναι ἡ μοῖρα τοῦ ἰδίου τοῦ ἔθνους[61].

***

59. G. Quell, *Wahre und falsche Propheten. Versuch einer Interpretation,* BFChTh 46 (1952), 69.
60. M. Klopfenstein, «1. Könige 13»..., 661.
61. J.L. Crenshaw, *Prophetic Conflict...*, 45.

Τό Α΄ Βασ. 13, μία μοναδική σέ περιεχόμενο προφητική διήγηση – ὁ πυρήνας της θά πρέπει νά ἀναζητηθεῖ σέ παραδόσεις προφητικῶν κύκλων τοῦ βορείου βασιλείου καί ὁ ὁποῖος ἀργότερα διαμορφώθηκε ἀπό δευτερονομιστικούς κύκλους σέ σχῆμα καί πλαίσιο ἀνάλογο μέ τούς σκοπούς τους (Ἐκλογή - Διαθήκη / προφητεία - ἐκπλήρωση / ὀρθοπραξία, ἑνότητα στή λατρεία καί τήν πίστη / ὑπακοή στό θεῖο θέλημα) – πού ἐξυμνεῖ τήν προφητεία, χωρίς νά ἀποφεύγει τήν αὐστηρή κριτική τοῦ προφήτη καί τονίζει τήν ὑπεροχή τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ἐπάνω στούς πιστούς καί τό θρίαμβό του ἐπάνω στούς ἐχθρούς. Συγχρόνως παρέχει ἕνα διαχρονικό μήνυμα μέ πρόθεση νά προκαλέσει σεβασμό στίς παρεμβάσεις τοῦ Θεοῦ στήν ἱστορία καί τήν ἀνθρώπινη ζωή.

Τό Α΄ Βασ. 13 ἀσχολεῖται μέ τό ἐρώτημα πῶς θά πρέπει νά λατρεύεται ὁ Γιαχβέ. Ἡ ἀπάντηση εἶναι ὄχι ὅπως στή Βαιθήλ ἀλλά ὅπως στήν Ἰερουσαλήμ. Χωρίς νά τονίζεται ἰδιαίτερα στό βιβλικό κείμενο ἡ ἀντιπαράθεση Βαιθήλ-Ἰερουσαλήμ, συγκρητισμοῦ-μονοθεϊσμοῦ εἶναι σαφής. Ἡ βεβήλωση τοῦ θυσιαστηρίου τῆς Βαιθήλ ἀπό τόν Ἰωσία θέλει νά δείξει ὅτι ὁ Γιαχβέ πρέπει νά λατρεύεται ὄχι δίπλα σέ ἄλλους θεούς στή Βαιθήλ ἀλλά μόνο στήν Ἰερουσαλήμ. Γιά τόν ἄ.θ. ὁ Ναός τῆς Ἰερουσαλήμ εἶναι ὁ νόμιμος τόπος λατρείας, ὁ τόπος πού ἐξέλεξε ὁ Γιαχβέ καί γι' αὐτό ἡ Βαιθήλ πρέπει νά ἀποδοκιμαστεῖ καί νά ἀπορριφθεῖ.

Τό Α΄ Βασ. 13 προτείνει ἕνα βασικό κριτήριο γιά τήν ἀξιολόγηση τῆς ἀληθινῆς προφητείας. Αὐτό εἶναι ἡ συμφωνία τοῦ προφητικοῦ μηνύματος μέ τίς ἐντολές τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἄ.θ. θά ἔπρεπε νά ἀναγνωρίσει ὅτι τά λόγια τοῦ γέρου προφήτη ἦταν ψεύτικα[62], ἐπειδή ἀκριβῶς τόν ἐνθάρρυναν νά παραβιάσει τίς

62. Προξενεῖ ἐντύπωση ὅτι ἐνῶ γίνεται λόγος γιά τή γνησιότητα τοῦ προφητικοῦ λόγου κατά ἕνα τρόπο σκληρό καί μονοσήμαντο, ἀπό τήν ἄλλη ὑπάρχει μία ἔκδηλη συμπάθεια πρός τόν ἄ.θ., ὁ ὁποῖος ὑπέκυψε στόν πειρασμό. Ὁ ἄ.θ. εἶναι μία τραγική περίπτωση. Ἐνῶ δείχνει τήν ἀπαιτούμενη ὑπακοή, ἀποτυγχάνει στή διάκριση τοῦ ἀληθινοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ καί κάτι τέτοιο ἀποτελεῖ μία ἐπικίνδυνη κρίση τῆς προφητικῆς κλήσης. Βλ. G. Quell, *Wahre und falsche...*, 68.

ἐντολές τοῦ Θεοῦ. Ἔτσι θά πρέπει καί ὁ λαός Ἰσραήλ νά ἀναγνωρίζει τά μηνύματα τῶν ψευδοπροφητῶν, τά ὁποῖα εἶναι ἀντίθετα στό Νόμο καί τίς ἐντολές τοῦ Θεοῦ καί ὁδηγοῦν στήν ἀνυπακοή. Τό κριτήριο αὐτό ἀνταποκρίνεται καί στή δευτερονομιστική ἀντίληψη, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὁ ρόλος τοῦ προφήτη ἦταν νά διατηρήσει τό Νόμο, νά πορευθεῖ σύμφωνα μ' αὐτόν καί νά κρατήσει τό λαό μακριά ἀπό τούς ψευδοπροφῆτες μέ παράλληλη μετάνοια καί ὑπακοή στό Νόμο (Δευτ. 13). Ὁ Θεός βρίσκεται στό πλευρό τῶν ἀπεσταλμένων του, οἱ ὁποῖοι δείχνουν ὑπακοή, ἐνῶ τιμωρεῖ αὐτούς οἱ ὁποῖοι δείχνουν ἀνυπακοή ἀπέναντί του. Εἶναι δύσκολη ὑπόθεση νά βρίσκεσαι στήν ὑπηρεσία τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος γνωρίζει τόν κίνδυνο «νά κηρύττεις τούς ἄλλους καί νά κριθεῖς ὁ ἴδιος ἀκατάλληλος» (Α΄ Κορ. 9,27). Τό μήνυμα αὐτό ἐξαίρεται στή διήγηση τοῦ Α΄ Βασ.13 καί ἰσχύει τόσο γιά τόν ἄ.θ. ἀπό τόν Ἰούδα ἀλλά καί γιά κάθε χριστιανό σέ κάθε ἐποχή.

Τό Α΄ Βασ. 13 μέσα ἀπό τίς ἀντιθετικές σκηνές θέλει νά προβάλλει τό βαθύ πνευματικό σύνδεσμο τοῦ λαοῦ Ἰσραήλ (κοινή τράπεζα - κοινός τάφος), τόν κοινό δρόμο πού ὀφείλουν νά πορευθοῦν τά δύο βασίλεια μέ μετάνοια (δρόμος-ἐπιστροφή) καί ὑπακοή στίς ἐντολές τοῦ Θεοῦ. Παρά τήν πολιτική διάσπαση διατηρεῖται ἡ πνευματική ἐπαφή τοῦ ἀνθρώπου τοῦ Θεοῦ (βασίλειο τοῦ Ἰούδα) μέ τό γέρο προφήτη (βασίλειο τοῦ Ἰσραήλ). Ἔχουμε μία πνευματική κοινότητα, ἡ ὁποία πρέπει νά παραμείνει ἀδιατάρακτη. Ὅπως ὁ ἄ.θ. καί ὁ προφήτης τῆς Βαιθήλ ἐτάφησαν στόν ἴδιο τάφο καί ἀργότερα, μέ τήν ἐκπλήρωση τῆς προφητείας κατά τοῦ θυσιαστηρίου τῆς Βαιθήλ, τά ὀστᾶ τοῦ προφήτη ἔμειναν ἀνέγγιχτα (Β΄ Βασ. 23,18), ἔτσι καί ἡ πορεία τοῦ λαοῦ Ἰσραήλ πρέπει νά παραμείνει κοινή στήν ἱστορική πορεία της.

Ἠλία Σουντζίδη
Θεολόγου

Ἡ ἔννοια τοῦ «ὑπέρ πολλῶν» *(Μρκ. 14,24)*

α. Τό Κείμενο

Τό κείμενο ὅπως παρουσιάζεται στούς τρεῖς συνοπτικούς ἔχει ὡς ἑξῆς:

Ματθ. 6,28 «Τοῦτο γάρ ἐστιν τό αἷμά μου τῆς διαθήκης τό περί πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν».

Ματθ. 14,24 «Τοῦτό ἐστιν τό αἷμά μου τῆς διαθήκης τό ἐκχυνόμενον ὑπέρ πολλῶν».

Λκ. 22,20 «Τοῦτο τό ποτήριον ἡ καινή διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου τό ὑπέρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον».

β. Ἡ συνάφεια τοῦ κειμένου

Τά λόγια αὐτά τοῦ Χριστοῦ ἐντάσσονται στίς περικοπές ἐκεῖνες πού ἀναφέρονται στόν Μυστικό Δεῖπνο καί ἀποτελοῦν εὐχαριστιακές ἀναφορές καθώς καί τά ἱδρυτικά καί συστατικά ἐκεῖνα λόγια τοῦ Μυστηρίου τῆς Θείας Εὐχαριστίας.

Ἔτσι ἐνόψει τῆς γιορτῆς τοῦ Πάσχα, λαμβάνει χώρα ὁ Μυστικός Δεῖπνος ὅπου ἔχουμε καί τήν παράδοση ἀπό τόν Χριστό πρός τούς Ἀποστόλους τῆς Θ.Ε. καί ἀκολουθεῖ ἀμέσως μετά ἡ πορεία πρός τό Πάθος.

γ. Ἑρμηνευτικές παρατηρήσεις

Ἀρχικά θά πρέπει ν' ἀναφερθεῖ ὅτι στήν παροῦσα μελέτη χρησιμοποιοῦμε ὡς βάση γιά τήν ἑρμηνευτική διαδικασία τό

κείμενο τοῦ εὐαγ. Μάρκου ἐπειδή ὅπως ἔχει ἀποδειχτεῖ ἐπιστημονικά ἀποτελεῖ τό ἀρχαιότερο εὐαγγέλιο ἀναφορικά πρός τούς δύο ἄλλους συνοπτικούς πού χρησιμοποίησαν ὡς πηγή τους τό εὐαγγέλιο αὐτό.

Εἶναι δυνατόν στόν ἀναγνώστη τοῦ χωρίου αὐτοῦ νά δημιουργηθοῦν ὁρισμένα ἐρωτήματα ὅπως: Τό «ὑπέρ πολλῶν ἐκχυνόμενον» Αἷμα τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἄραγε μόνο γιά πολλούς τῶν ἀνθρώπων (γεν. διαιρετική) ἤ ὑπονοεῖται κάτι ἄλλο πίσω ἀπό τόν ἐμπρόθετο αὐτό προσδιορισμό; Καί πῶς ἐξάλλου μπορεῖ νά συνυπάρχει ταυτόχρονα ἡ οἰκουμενικότητα τοῦ Χριστιανισμοῦ ἡ ὁποία δέν γνωρίζει σύνορα καί ὑπέρκειται ἐθνικῶν φυλετικῶν, κοινωνικῶν καί ποικίλων ἄλλων διαφορῶν, μέ τόν φαινομενικά, περιοριστικό χαρακτήρα τῆς φράσης αὐτῆς, μέ τήν ὁποία συνδέεται ἄρρηκτα καί ἀναπόσπαστα ἡ σωτηρία κάθε ἀνθρώπου; Ποιά θέση ἔχουν τέτοιες «ἀντιφάσεις» μέσα στήν Α.Γ. ἀφοῦ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀκριβής καί ἀψευδής;

Πρῶτα ἀπ' ὅλα εἶναι χρήσιμο νά δοῦμε τί δηλώνει ὁ ἐμπρόθετος «ὑπέρ» καθώς καί ὁ «περί». Σύμφωνα μέ τό συντακτικό τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσας ἡ πρόθεση ὑπέρ+γενική δηλώνει τήν χάρη, κάτι δηλ. πού γίνεται γιά χάρη κάποιου, πρός ὄφελός του. Ἡ πρόθεση περί+γεν. δηλώνει ἐκτός τῶν ἄλλων καί τήν ἀναφορά.

Ἀκόμη «ἡ ὑπέρ δύναται νά χρησιμοποιηθῇ καί εἰς τήν ἔννοιαν τῆς ἀντί, εἰς δήλωσιν δηλ. ἐννοίας ἀντιπροσωπευτικῆς. Οὐχί ὅμως τόσον κατηγορηματικῶς καί ἀναγκαίως, ὅσον ἐκφράζει αὐτήν ἡ ἀντί»[1].

Τό Αἷμα τοῦ Χριστοῦ χύνεται ὅπως εἴδαμε γιά χάρη «πολλῶν» καί «ὑμῶν» σύμφωνα μέ τό κείμενο τῆς Κ.Δ. καί ὄχι «ὑπέρ πάντων». Τί προκύπτει ὅμως ἄν δεχθοῦμε τήν κυριολεκτική καί κατά γράμμα ἑρμηνεία αὐτή;

α) Ὁδηγούμαστε σέ μεγάλη βλασφημία ἐπειδή ἀκριβῶς εἶναι σάν ν' ἀποδεχόμαστε καί νά θεωροῦμε ὅτι ὁ Θεός κάνει διακρίσεις, πρᾶγμα πού ρητά καί κατηγορηματικά ἀποκλείεται μέσα ἀπό τήν ἴδια τήν Κ.Δ. ἀφοῦ «οὐκ ἔστιν προσωπολήπτης

1. Βλ. σχ.: Τρεμπέλα Π.Ν. *«Ὑπόμνημα εἰς τό κατά Μάρκον Εὐαγγέλιον»*, σελ. 270, ἐκδ. «Ὁ Σωτήρ» Ἀθῆναι 1983.

ὁ Θεός»[2] καί ἐπειδή «πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι καί εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν»[3].

β) Ἀφοῦ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἴμαστε πλασμένοι κατ' εἰκόνα καί καθ' ὁμοίωση Θεοῦ, εἴμαστε ταυτόχρονα δυνάμει «ἐν Χριστῷ» ἀδελφοί· κατά συνέπεια δεχόμενοι ὁποιαδήποτε περιοριστική ἔννοια τοῦ «ὑπέρ πολλῶν», ὁδηγούμαστε μέ μαθηματική ἀκρίβεια στόν ἀπόλυτο προορισμό πού ὑποστήριζε ὁ Καλβῖνος –ἐδῶ γίνεται ἐμφανής ὁ κίνδυνος πού ἐμφωλεύει ἀπό τήν κατά γράμμα ἑρμηνεία τῆς Α.Γ.– γιατί τό Αἷμα τοῦ Χριστοῦ πού χύθηκε πάνω στόν Τίμιο Σταυρό, ἡ πηγή τῆς Σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπινου γένους, θά ἦταν μόνο γιά κάποια μερίδα «πολλῶν», ἄρα καί ἡ σωτηρία δέν θά προσφερόταν ἀδιακρίτως σέ ὅλους, ἀλλά θά ἦταν προκαθορισμένη κατά κάποιο τρόπο.

γ) Ὁ Χριστιανισμός μ' αὐτά τά δεδομένα καί μ' αὐτές τίς προϋποθέσεις παύει νά ἔχει οἰκουμενικό χαρακτήρα, ἀφοῦ δέν θά ἀπευθυνόταν σέ πάντες ἀλλά σέ «πολλούς τῶν ἀνθρώπων» (γεν. διαιρ.), σέ μία μόνο κάστα ἀνθρώπων.

Μέ τήν ἄποψη ὅτι τό «ὑπέρ πολλῶν» ἔχει τήν ἔννοια τοῦ «ὑπέρ πάντων», συνηγοροῦν καί οἱ ἑρμηνεῖες τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας μας. Ὅπως χαρακτηριστικά ἀναφέρει ὁ Ἅγ. Θεοφύλακτος, «περί πολλῶν δέ εἶπεν ἐκχύνεσθαι ἀντί τοῦ περί πάντων καί οἱ πάντες γάρ πολλοί εἰσί»[4].

Ὁ Ζηγαβηνός συμφωνεῖ καί συμπληρώνει: «Ἐκεῖνο μέν τό αἷμα (ἐν. τῶν ἀμνῶν τῆς Π.Δ.) ὑπέρ τῶν Ἑβραίων ἐξεχεῖτο, τοῦτο δέ (ἐν. τοῦ Χριστοῦ) ὑπέρ πάντων ἀνθρώπων. Πολλούς γάρ τούς πάντας ἐνταῦθα καλεῖ· καί γάρ οἱ πάντες πολλοί. Ἤ πολλῶν εἶπεν πρός σύγκρισιν τοῦ τῶν Ἑβραίων ἔθνους· πλείους γάρ αὐτῶν οἱ ἐξ ἁπάντων ἐλευθερούμενοι καί σωζόμενοι, δι' οὕς Χριστός ἀπέθανε»[5].

2. Βλ. σχ.: *Πράξ.* 10,34.

3. Βλ. σχ.: *Α΄ Τιμόθ.* 2,4.

4. Βλ. σχ.: Ἀγγ. Θεφυλάκτου, *«Ἑρμηνεία εἰς τό κατά Μάρκον Εὐαγγέλιον»*, PG 123, 414.

5. Βλ. σχ.: Ζηγαβηνοῦ Εὐθ. *«Ἑρμηνεία τοῦ κατά Ματθαῖον Εὐαγγελίου»*, PG 129, 668.

῾Ο Henry πιστεύει πώς, «ἡ διά πάντας μέν ἐξεχύθη, ἀλλ᾽ οὐ πάντες τήν δι᾽ αὐτοῦ ἀπολύτρωσιν προσοικειοῦνται, ἀλλά πολλοί»[6].

«Περί πολλῶν σημαίνει ὅτι τόν θάνατον αὐτοῦ ὑπέστη ὁ Κύριος χάριν τῶν ἄλλων»[7]. Παρ᾽ ὅλα αὐτά σύμφωνα μέ τήν ἄποψη τοῦ κ. ᾽Ι. Καραβιδόπουλου «στό περί πολλῶν ἐκχυνόμενον» τοῦ στ. 24 πρέπει ν᾽ ἀναγνωρίσουμε τόν ἐξιλαστήριο καί σωτήριο χαρακτήρα τῆς θυσίας τοῦ πάσχοντος δούλου τοῦ Θεοῦ (Βλ. ῾Ησ. 53). ῾Ο Χριστός ὡς πάσχων δοῦλος, καθώς ὁδεύει πρός τόν σταυρό, ἑρμηνεύει τό θάνατό του ὡς συντελούμενο ὑπέρ τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ κόσμου εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν (Ματθ. 26,28) ἤ ὑπέρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς (᾽Ιωάν. 6,5)... Ἄς ὑπογραμμιστεῖ τέλος ὁ ἐνεστώς τῆς μετοχῆς ἐκχυνόμενον πού σημαίνει ὅτι ἡ θυσία τοῦ σταυροῦ ἀποτελεῖ πράξη συνεχῶς καί ἀναιμάκτως συντελούμενη στήν ᾽Εκκλησία»[8].

Θά πρέπει νά σημειωθεῖ ἐπίσης ὅτι στόν εὐαγ. Λουκᾶ βρίσκουμε τήν γραφή «ὑπέρ ἡμῶν» καί στό λειτουργικό κείμενο «ὑπέρ ὑμῶν καί πολλῶν ἐκχυνόμενον». Μόλις καί χρειάζεται νά εἰπωθεῖ ὅτι δέν ἀναφέρεται μόνο στούς ᾽Αποστόλους —πρωτίστως βέβαια σ᾽ αὐτούς ὄχι ὅμως κατ᾽ ἀποκλειστικό τρόπο— ἀλλά καί «ὑπέρ πάντων».

῾Ο κ. Π. Βασιλειάδης θεωρεῖ πώς «μέ τήν σωτηριολογική προσθήκη τό ἐκχυνόμενον ὑπέρ πολλῶν, μπορεῖ νά ἐπισκιάσει τόν ἐκκλησιολογικό χαρακτήρα τοῦ λογίου. Ἔτσι μπορεῖ νά ὁδηγηθεῖ κανείς στό συμπέρασμα ὅτι δέν εἶναι πλέον τό ποτήριο σύμβολο τῆς ἐσχατολογικῆς κοινωνίας τῆς Νέας Διαθήκης, στό ὁποῖο ἑστιάζεται ἡ λειτουργική πράξη, ἀλλά τό περιεχόμενό του, ὁ οἶνος»[9].

6. Βλ. σχ.: Τρεμπέλα Π.Ν., *«῾Υπόμνημα εἰς τό κατά Μάρκον Εὐαγγέλιον»*, σελ. 269, ἐκδ. «ὁ Σωτήρ», ᾽Αθῆναι 1983.

7. Βλ. σχ.: Τρεμπέλα Π.Ν., *«῾Υπόμνημα εἰς τό κατά Μάρκον Εὐαγγέλιον»*, σελ. 269-270, ἐκδ. «ὁ Σωτήρ», ᾽Αθήνα 1983.

8. Βλ. σχ.: Καραβιδόπουλου ᾽Ιω., *«Τό κατά Μάρκον Εὐαγγέλιο», σελ. 442, ἐκδ. «Πουρναράς» Θεσσαλονίκη 1993.*

9. Βλ. σχ.: Βασιλειάδη Π. «Lex Orandi, Μελέτες λειτουργικῆς Θεολογίας», σελ. 46-47, ἐκδ. «Παρατηρητής», Θεσ/νίκη 1994.

Τέλος ὡς κατακλείδα θά ἀναφερθοῦν δύο χωρία ἀπό τήν Κ.Δ. τά ὁποῖα δίνουν λύση στό πρόβλημα καί μέ σαφήνεια ἀπαντοῦν σέ ὅλα τά ἐρωτήματα πού τέθηκαν ἀρχικά καί ἀποδεικνύουν ὅτι τόσο τό «ὑπέρ πολλῶν» ὅσο καί τό «ὑπέρ ὑμῶν», ἔχουν τήν ἔννοια τοῦ «ὑπέρ πάντων». Τό πρῶτο χωρίο καί ἀτράνταχτο ἐπιχείρημα βρίσκεται στήν Α΄ Ἰωάν. 2,2 καί πού λέει πώς ὁ Χριστός εἶναι «ἱλασμός οὐ περί τῶν ἡμετέρων μόνο ἁμαρτιῶν ἀλλά καί περί ὅλου τοῦ κόσμου» καί τό δεύτερο στό Ἑβρ. 2,9 –συγκεκριμένα στό γ΄ ἡμιστ.– ὅπου ἀναφέρεται «...ὅπως χάριτι Θεοῦ ὑπέρ παντός γεύσηται θανάτου».

Τέλος βλέπουμε ὅτι ὅλες αὐτές οἱ «ἀντιφάσεις» εἶναι μόνο φαινομενικές καί ὅτι ἡ ἴδια ἡ Α.Γ. ἑρμηνεύει τόν ἑαυτό της.

δ. Θεολογική προσέγγιση στό παρόν

Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος ἀποπροσανατολίζεται διαρκῶς ὁλοένα καί περισσότερο καί ἀπομακρύνεται ἀπό τόν σκοπό γιά τόν ὁποῖο πλάστηκε. Τό ἀδιέξοδο στό ὁποῖο ἔφτασε εἶναι τραγικό· μόνη διέξοδος παραμένει ὁ Χριστός. Τό Αἷμα Του μέσο θεραπείας καί ἐπουλώσεως τῶν τραυμάτων πού προξενεῖ ἡ ἁμαρτία, βοηθάει τόν ἄνθρωπο νά ἀναδειχθεῖ σέ ἀληθινή ὑπόσταση κατακαίοντας τόν ρῦπο τῆς ἁμαρτίας. Ἔτσι μέσα στό «ὑπέρ πολλῶν» πρέπει νά δοῦμε καί τόν ἑαυτό μας ὑποδεχόμενοι τήν σωτήρια προσφορά τοῦ Θεοῦ καί ποθώντας τήν ἐπανάκτηση τῆς κοινωνίας μαζί Του, ἀφοῦ «ὁ τρώγων μου τήν σάρκα καί πίνων μου τό αἷμα ἐν ἐμοί μένει κἀγώ ἐν αὐτῷ»[10].

10. Βλ. σχ.: *Ἰωάν.* 6,56.

Α. ΠΗΓΕΣ

1. Novum Testamentum Graece, Nestle-Aland, ἔκδ. 26η, Stuttgart 1988.

2. Καινή Διαθήκη μετά συντόμου ἑρμηνείας ὑπό Π. Τρεμπέλα, ἐκδ. «ὁ Σωτήρ», Ἀθῆναι 1984.

3. Ἡ Καινή Διαθήκη «Τό πρωτότυπο κείμενο μέ μετάφραση στή δημοτική» τῶν τεσσάρων καθηγητῶν πανεπιστημίου, Ἀθήνα 1988.

4. Patrologia Graeca, J.-P. Migne.

Β. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

1. Ἀσωνίτη Ν. - Ἀναγνωστοπούλου Β., «Συντακτικό Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Γλώσσας».

2. Βασιλειάδη Π. «Lex Orandi, Μελέτες λειτουργικῆς Θεολογίας», ἐκδ. «Παρατηρητής» Θεσ/νίκη 1994.

3. Καραβιδόπουλου Ἰω. «Τό κατά Μάρκον Εὐαγγέλιο», ἔκδ. «Πουρναράς», Θεσ/νίκη 1993.

4. Μαντζαρίδης Γ. «Χριστιανική Ἠθική», ἔκδ. «Πουρναράς», Θεσ/νίκη 1995.

5. Τρεμπέλα Π.Ν. «Ὑπόμνημα εἰς τό κατά Μάρκον Εὐαγγέλιον», ἔκδ. «ὁ Σωτήρ», Ἀθῆναι 1983.

6. Ἡ Θεία Λειτουργία τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, ἔκδ. «Ὁ Ἀπόστολος Βαρνάβας».

Ἀναστασίου Γ. Μαρᾶ
Θεολόγου

Ἡ Πατερική Θεολογία στό σύγχρονο κόσμο[1]

Ἐξετάζοντας κανείς σήμερα τίς θέσεις τῶν σύγχρονων ὀρθοδόξων θεολόγων ὅπως αὐτές ἐκφράζονται, τόσο μέσα ἀπό μελέτες ὅσο καί ἀπό εἰσηγήσεις καί θέσεις στά πλαίσια συνεδρίων, θά διακρίνει τήν ἔντονη ἐπίδραση τῶν Ἑλλήνων, κυρίως, Πατέρων. Ἴσως τό φαινόμενο αὐτό νά θεωρηθεῖ φυσικό, ὅμως δέν εἶναι παρά μόνο μερικές δεκάδες χρόνια πού ἡ Ὀρθόδοξη Θεολογία ἔχει στραφεῖ πρός αὐτή τήν κατεύθυνση.

Μέχρι καί τόν περασμένο αἰώνα τό σύνολο σχεδόν τῶν Ἀνατολικῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν βρισκόταν κάτω ἀπό ἰσλαμική κατοχή, μέ συνέπεια τήν ἐνασχόλησή τους μέ τά ἄμεσα πρακτικά ποιμαντικά ζητήματα πού προέκυπταν ἀπό τίς ἰδιαίτερα δύσκολες συνθῆκες. Ἡ ἔλλειψη παιδείας ὁδήγησε στή σταδιακή ἀποξένωση ἀπό τίς πατερικές πηγές. Σέ ἕνα δεύτερο ἐπίπεδο ἡ σχολαστική διαμάχη μεταξύ Ρωμαιοκαθολικῶν καί προτεσταντῶν, πού ἐνέπλεξε τελικά καί τήν Ὀρθοδοξία, ἔδωσε στή θεολογία της ἕνα σχολαστικό τόνο, ξένο πρός τήν παραδοσιακή γραμμή της. Ἀκόμα καί οἱ θεολογικές Σχολές, πού ἀπό τά μέσα τοῦ περασμένου αἰώνα συστάθηκαν, ὀργανώθηκαν πάνω σέ σχολαστικά πρότυπα.

Ἡ ἀναστροφή τῆς παραπάνω κατάστασης ἀρχίζει μόλις στά 1939, στά πλαίσια τοῦ Α΄ Συνεδρίου Ὀρθόδοξης Θεολο-

1. Τό θέμα αὐτό ἀποτέλεσε κείμενο ἀνακοινώσεως στά πλαίσια Θεολογικῆς Ἡμερίδας τῆς Ἀνωτέρας Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς Βελλᾶς, στίς 6 Φεβρουαρίου 1996.

γίας πού ἔλαβε χώρα στήν Ἀθήνα. Μέ τό σλόγκαν *ἐπιστροφή στούς Πατέρες* ξεκίνησε γιά τήν ὀρθόδοξη θεολογία ἡ ἀναζήτηση τῆς σύγχρονης αὐτοσυνειδησίας της μέσα ἀπό ἕνα πατερικό πρῖσμα. Ἡ υἱοθέτηση τῆς πρακτικῆς αὐτῆς ἔφτανε στό σημεῖο τοῦ νά τοποθετεῖ ἀκόμη καί τή Βίβλο σέ δεύτερη θέση[2]. Ἡ διαβάθμιση αὐτή θά πρέπει νά θεωρηθεῖ σέ ἕνα καθαρά θεωρητικό ἐπίπεδο καθώς στήν πράξη δέ γίνεται διαχωρισμός Ἁγίας Γραφῆς καί Παράδοσης[3].

Ἡ στροφή στούς Πατέρες δέν ἀποτελεῖ ὀρθόδοξη πρωτοτυπία καθώς ἤδη ἀπό τά μέσα τοῦ 19ου αἰώνα παρατηρεῖται στή Δύση ἕνας ὀργασμός ἐκδόσεων Ἑλλήνων καί Λατίνων Πατέρων. Στά 1844 ξεκινάει στό Παρίσι ἡ ἔκδοση τῆς *Patrologiae cursus completus, series latina* καί στά 1857 ἡ ἀντίστοιχη *series graeca* ἀπό τόν Migne, γνωστότερη ὡς Πατρολογία τοῦ Migne. Στά 1866 στή Βιέννη ἀρχίζει ἡ ἔκδοση τῆς σειρᾶς *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum latinorum*. Στα 1877 ἡ σειρά *Monumenta Germaniae Historica* καί ἀπό τά 1897 ἡ *Die Griechischen Christlichen Schriftsteller der Ersten drei jahrhunderte*. Τήν ἴδια ἐποχή ξεκινάει καί ἡ ἔκδοση τῶν κειμένων τῶν Σύρων, Κοπτῶν καί λοιπῶν Πατέρων.

Ἡ στροφή στούς Πατέρες ἔδωσε στήν Ὀρθόδοξη Θεολογία μιά ζωντάνια καί ἕναν τρόπο θεώρησης καί ἀντιμετώπισης τῶν θεολογικῶν ζητημάτων πού γιά καιρό φαινόταν νά ἔχει χάσει. Ἡ ἀποδέσμευση ἀπό τή σχολαστική θεολογία τῆς Δύσης ἦταν ἀναμφίβολα ἡ σημαντικότερη ὠφέλεια. Ὁ σχολαστικισμός, ξένος ἐντελῶς ἀπό τό ὀρθόδοξο πνεῦμα καί δέσμιος τοῦ ὀρθολογισμοῦ του, ἔθεσε τήν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία μπροστά στά ἀδιέξοδα καί τά διλήμματα τῆς Δύσης. Ἡ πατερική σκέψη βοήθησε στό ξεπέρασμα τῆς παραπάνω κατάστασης δί-

2. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ Πέτρος, *Θέματα Ὀρθόδοξης Ἑρμηνευτικῆς*, Θεσσαλονίκη 1985, σσ. 16-17.

3. NISSIOTIS Nikos, *The unity of Scripture and Tradition. An Eastern Orthodox contribution to the Prolegomena of Hermeneutics*, The Greek Orthodox Theological Review 2, Brookline MA. 1965-6, σ. 205 κ.ἑξ.

νοντας λύσεις πού στηρίζονταν στήν ζωή τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ζωντάνια τοῦ πατερικοῦ λόγου ὤθησε τήν ὀρθόδοξη θεολογική σκέψη στήν ἀνάπτυξη ἑνός θεολογικοῦ λόγου πού βασίζονταν τόσο στίς θεωρητικές ἀλήθειες τῆς πίστεως ὅσο καί στήν καθημερινή ζωή τοῦ πιστοῦ. Ὁ θεολογικός λόγος παύει νά εἶναι ἕνα θεωρητικό ἰδεολόγημα ἀποκτώντας πρακτική ὑπόσταση, ὑπό τό πρῖσμα πάντοτε τῆς Ἀποκάλυψης.

Κέντρο τῆς Πατερικῆς σκέψης εἶναι ἡ Ἀποκάλυψη καί πηγές της ἡ Ἁγία Γραφή καί ἡ Ἱερά Παράδοση. Βασική πηγή τῆς Ἀποκαλύψεως εἶναι ἀκόμα καί ἡ δημιουργία, θεωρούμενη μέσα στό κλῖμα τῆς πνευματικῆς ἐμπειρίας τῆς Ἁγίας Γραφῆς καί τῆς Ἱερᾶς Παράδοσης. Οἱ πηγές αὐτές, πού γιά τούς Πατέρες ἀποτελοῦν ἕναν ἄλλο τρόπο φανέρωσης τοῦ Θεοῦ στόν κόσμο, ὁδήγησαν καί τούς σύγχρονους ὀρθόδοξους θεολόγους σέ νέους δρόμους στήν πορεία γιά τή γνώση τοῦ Θεοῦ.

Κέντρο τῆς Πατερικῆς σκέψης εἶναι ἡ Ἀποκάλυψη καί πηγές της ἡ Ἁγία Γραφή καί ἡ Ἱερά Παράδοση. Βασική πηγή τῆς Ἀποκαλύψεως εἶναι ἀκόμα καί ἡ δημιουργία, θεωρούμενη μέσα στό κλῖμα τῆς πνευματικῆς ἐμπειρίας τῆς Ἁγίας Γραφῆς καί τῆς Ἱερᾶς Παράδοσης. Οἱ πηγές αὐτές, πού γιά τούς Πατέρες ἀποτελοῦν ἕναν ἄλλο τρόπο φανέρωσης τοῦ Θεοῦ στόν κόσμο, ὁδήγησαν καί τούς σύγχρονους ὀρθόδοξους θεολόγους σέ νέους δρόμους στήν πορεία γιά τή γνώση τοῦ Θεοῦ.

Ἰδιαίτερο βάρος ἔχει ἡ ἄμεση γνώση τοῦ Θεοῦ, ὅπως αὐτή παρουσιάζεται στούς μυστικούς. Οἱ πνευματικές αὐτές ἐμπειρίες ἀποτελοῦν ἐλάχιστα δείγματα τῆς πνευματικῆς ἐμπειρίας τῆς Ἐκκλησίας. Μέσα ἀπό αὐτές φαίνεται ἕνας διαφορετικός θεολογικός λόγος ἀκριβῶς γιατί βασίζεται ὄχι στήν ἔμμεση ἀλλά στήν ἄμεση γνώση τοῦ Θεοῦ. Ἐφ' ὅσον ὁ Θεός εἶναι ἀναλλοίωτος ἀντίστοιχα καί οἱ ἐμπειρίες τῶν μυστικῶν θεολόγων, πού προσπαθοῦν νά μᾶς Τόν γνωρίσουν, παραμένουν πάντοτε ἐπίκαιρες καί νέες.

Τά παραπάνω στοιχεῖα πού δίνουν στόν πατερικό λόγο μιά διαρκῆ φρεσκάδα ἐπηρέασαν τό σύνολο σχεδόν τῶν σύγχρονων ὀρθόδοξων θεολόγων. Ἡ σύνδεση τῆς πατερικῆς θεολογίας καί τῆς λειτουργικῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας ἦταν φυσικό ἐπακόλουθο καί ὁδήγησε τούς θεολόγους νά τονίζουν ὅλο καί περισσό-

τερο τή σημασία τῆς ἄμεσης γνώσης τοῦ Θεοῦ ἀπό τόν πιστό πού ἐπιτυγχάνεται μυστηριακά μέσα ἀπό τά μυστήρια. Ἡ ἀπόρριψη τῆς δυτικῆς ἀντίληψης ὅτι τά μυστήρια εἶναι μόνο ἑπτά καί ἡ ἀποδοχή πώς μυστήριο εἶναι κάθε ἀκολουθία, ἐφόσον ὑπάρχει σ' αὐτήν συμμετοχή τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τονίζει τό λειτουργικό - μυστηριακό χαρακτήρα τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἴδια ἡ Ἐκκλησία, τῆς ὁποίας οἱ πιστοί, κληρικοί καί λαϊκοί, ἀποτελοῦν μέλη τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ μέ κεφαλή τόν ἴδιο τό Χριστό, εἶναι ἕνα μυστήριο πού ὁδηγεῖ στή σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου.

Θά μποροῦσε ἴσως νά ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἡ ἀναγέννηση αὐτή τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας συμβαδίζει μέ μιά ἀντίστοιχη συνειδητοποίηση τῆς ἀξίας τῶν πατερικῶν κειμένων ἀπό πλευρᾶς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας. Πράγματι ἀνατρέχοντας κανείς στά κείμενα τῆς Β΄ Βατικανῆς Συνόδου θά ἀνακαλύψει 325 χωρία, ἐκ τῶν ὁποίων τά 130 εἶναι Ἑλλήνων Πατέρων[4]. Ἤδη στά 1960 ὁ Πάπας Ἰωάννης ΚΓ΄, μέ τήν εὐκαιρία τοῦ ἑορτασμοῦ τῶν πενήντα χρόνων τοῦ Βιβλικοῦ Ἰνστιτούτου Ρώμης, ἀνάμεσα στά ἄλλα θά ἀναφερθεῖ στή σημασία τῆς μελέτης τῶν Πατέρων[5]. Ἡ συνειδητοποίηση τῆς ὁλοένα καί περισσότερο λαϊκοποίησης τῆς ἐπιστήμης τῆς πατρολογίας κάτω ἀπό τόν τίτλο *Ἀρχαῖα Χριστιανική Γραμματεία*, πού μελετοῦσε τούς Πατέρες σέ ἕνα περισσότερο ἱστορικό καί φιλολογικό πλαίσιο καί λιγότερο ἤ καί καθόλου θεολογικό, ἦταν αὐτή πού πιθανῶς ὁδήγησε στόν τονισμό τοῦ θεολογικοῦ χαρακτήρα τῶν κειμένων καί στήν ἀνάπτυξη τῶν πατρολογικῶν σπουδῶν, σέ συνδυασμό μέ τίς κατευθυντήριες γραμμές τῆς Β΄ Βατικανῆς Συνόδου. Ἡ λειτουργία στά 1969 τοῦ *Πατρολογικοῦ Ἰνστιτούτου Augustinianum* στή Ρώμη, ἦταν τό ἐπιστέγασμα αὐτῆς τῆς τάσης. Στά ἐγκαίνιά του ὁ Πάπας Παῦλος ΣΤ΄ θά δώσει τή δυναμική πού ἡ Β΄ Βατικανή Σύνοδος εἶδε στή μελέτη τῶν Πατέρων, ὡς πρόσπτωση στή μελέτη τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἀναγέννη-

4. GROSSI Vittorino, *Gli studi patristici nelle direttive recenti della Chiesa,* Lo Studio dei Padri della Chiesa oggi, Roma 1977, σ. 57.

5. GROSSI Vittorino, *ὅ.π.,* σσ. 56-58.

ση τῶν θεολογικῶν σπουδῶν, δημιουργία μιᾶς ἔγκυρης ἱερατικῆς ἐπιστήμης, μιᾶς ἱεραποστολικῆς θεολογίας[6].

Ὁπωσδήπτε τόσο οἱ θέσεις τῆς Β΄ Βατικανῆς Συνόδου, ὅσο καί ἡ ἀνάπτυξη τῶν πατρολογικῶν σπουδῶν ἔδωσαν ἕναν ἄλλο τόνο στή Ρωμαιοκαθολική θεολογία, ἀλλά δέ στάθηκε δυνατόν νά τήν μετακινήσουν πέρα ἀπό τό θεολογικό τρόπο σκέψης τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτη. Ἀκόμα ἡ ἐμμονή στόν περιορισμό τῆς Πατερικῆς ἐποχῆς στούς πέντε πρώτους μ.Χ. αἰῶνες στέρησε τή Ρωμαιοκαθολική σκέψη ἀπό τή φυσική συνέχεια καί ἀνάπτυξη τῆς Πατερικῆς θεολογίας.

Ἀντίθετα ἡ συστηματοποίηση τῶν πατερικῶν σπουδῶν στόν ὀρθόδοξο χῶρο ὁδήγησε σέ μιά ἀφομοίωση τοῦ πατερικοῦ τρόπου σκέψης ἀπό τούς σύγχρονους θεολόγους. Γιά τήν περαιτέρω γνωριμία καί κατανόηση τοῦ Πατερικοῦ πνεύματος τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο προχώρησε στή σύσταση καί λειτουργία τοῦ *Πατριαρχικοῦ Ἱδρύματος Πατερικῶν Μελετῶν*, στά 1967 στή Θεσσαλονίκη. Τό ἵδρυμα αὐτό δέν ἔχει ὡς σκοπό του τήν λειτουργία μεταπτυχιακοῦ κύκλου μέ ἀντικείμενο τήν Πατρολογία, ἀλλά τήν ἐπιστημονική ἔρευνα. Οἱ ἐκδόσεις, τά συνέδρια καί ἡ δημιουργία ἀρχείου μικροφίλμ μέ τά χειρόγραφα τοῦ Ἁγίου Ὄρους, ἀποτελοῦν τούς κύριους τομεῖς τῆς δραστηριότητάς του. Τά μαθήματα ἑλληνικῆς παλαιογραφίας καί ἡ ἐξειδικευμένη σέ πατρολογικά θέματα βιβλιοθήκη του εἶναι παράγοντες πού σκοπό ἔχουν τήν διευκόλυνση τῆς μελέτης τῶν πηγῶν.

Ἡ μελέτη τῶν πηγῶν διατηρεῖ τή φρεσκάδα τῶν κειμένων καί τή σύνδεσή τους μέ τήν καθημερινή πνευματική ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας. Γιά τό σκοπό αὐτό τό εἰδικό βάρος στίς Ἀνώτατες καί Ἀνώτερες Θεολογικές Σχολές στόν Ἑλλαδικό χῶρο ἔχει μετατεθεῖ ἀπό τά ἐγχειρίδια πατρολογίας καί Ἐκκλησιαστικῆς Γραμματολογίας στή διδασκαλία τῶν κειμένων καί στήν πατερική τεκμηρίωση τῶν λοιπῶν μαθημάτων. Ἡ τακτική αὐτή ἀκολουθεῖται καί στή Μέση Ἐκπαίδευση, μέ πρα-

6. GRECH Prosper, *L' Istituto Patristico «Augustinianum» di Roma*, Lo Studio dei Padri della Chiesa oggi, Roma 1977, σ. 175.

κτικές ἐφαρμογές του τή διδασκαλία πατερικῶν κειμένων στά Ἐκκλησιαστικά Λύκεια καί τή διάνθιση τῶν ἐπιμέρους ἑνοτήτων τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν μέ πατερικά ἀποσπάσματα[7].

Συνοψίζοντας θά παρατηρήσουμε ὅτι τίς τελευταῖες δεκαετίες παρατηρεῖται στόν Ὀρθόδοξο χῶρο μιά ὁλοένα καί μεγαλύτερη ἄνθηση τῶν πατερικῶν σπουδῶν. Ἄμεσο ἀποτέλεσμα ἦταν ἡ ἀποδέσμευση καί ἐκκαθάριση τῆς Ὀρθόδοξης Θεολογίας ἀπό σχολαστικές θέσεις. Ὁ θεολογικός λόγος διαποτίζεται ἀπό τό πατερικό πνεῦμα πού βασίζεται στήν Ἀποκάλυψη καί εἶναι συνδυασμός τῶν θεωρητικῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως καί τῆς καθημερινῆς πνευματικῆς ἐμπειρίας τοῦ πιστοῦ. Ἡ ἐμπειρία ἀποκτᾶται μυστηριακά μέσα στήν Ἐκκλησία ὅπου καί ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ Πατερική Θεολογία ἀποτέλεσε γιά τό σύγχρονο Ὀρθόδοξο κόσμο τήν πηγή τῆς θεολογικῆς αὐτοσυνειδησίας του καί ἀφετηρία τῆς «νέας» πορείας του, συνεχίζοντας τήν παραδοσιακή του πορεία πού διακόπηκε ἀπό τήν ἰσλαμική κατάκτηση.

7. Στίς Β΄ καί Γ΄ τάξεις τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Λυκείων ἐξετάζονται πατερικά ἀποσπάσματα κατ᾽ ἐπιλογή τοῦ διδάσκοντος καθηγητοῦ, κυρίως ἀπό τό βιβλίο τοῦ Ε. Θεοδώρου *Ἀνθολόγιο Πατερικῶν κειμένων* (Ἀθήνα 1983[15]). Στήν Δ΄ τάξη διδάσκεται, παράλληλα μέ τήν Ἐκκλησιαστική Γραμματολογία, πατερικό ἔργο ἀπό τό πρωτότυπο.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Η ΙΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΑΘΗΝΗΣΙ ΤΗ 3η 'Απριλίου 1997

ΑΝΑΚΟΙΝΩΘΕΝ

Ἡ Διαρκής Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος κατά τάς Συνεδρίας Αὐτῆς τοῦ μηνός Ἀπριλίου ἐ.ἔ., ἐξ ἀφορμῆς τῆς προσφάτου ψηφίσεως νομοσχεδίου τοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης διά τήν «προστασίαν τοῦ ἀτόμου ἀπό τήν ἐπεξεργασία» δεδομένων προσωπικοῦ χαρακτῆρα, καί τήν ἐπιγενομένην κύρωσιν τῆς Συμβάσεως «Σένγκεν» δέχεται ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῆς τεχνολογίας σήμερον ἐπιτρέπει τήν συγκέντρωσιν καί ἐπεξεργασίαν πάσης φύσεως πληροφοριῶν καί προσωπικῶν στοιχείων μέσῳ τῶν ἠλεκτρονικῶν ὑπολογιστῶν, καί ὅτι ἡ ἐξέλιξις αὕτη ἐπιβάλλει εἰς τόν νομοθέτην τήν θέσπισιν διατάξεων διά τῶν ὁποίων θά προστατεύεται ἡ ἀνθρωπίνη ἀξία, ἡ προσωπικότης καί ἡ ἰδιωτική ζωή του,καθ' ὅσον τό Ἑλληνικόν Σύνταγμα διά ρητῶν διατάξεών του ἐπιτάσσει τήν προστασίαν τῆς ἰδιωτικῆς καί οἰκογενειακῆς ζωῆς καθώς καί τοῦ ἀπορρήτου τῆς ἐπικοινωνίας τῶν Ἑλλήνων πολιτῶν.

Παρά τοῦτα διά τοῦ ψηφισθέντος νομοσχεδίου περί προστασίας τοῦ ἀτόμου ἐκ τῆς ἐπεξεργασίας δεδομένων προσωπικοῦ χαρακτῆρος ἀντί νά διευρύνεται ἡ ἔκτασις τοῦ ἀπορρήτου καί νά προσαρμόζεται ἡ προστασία τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀτόμου εἰς τά νέα δεδομένα, εἰς τήν πραγματικότητα διασφαλίζεται καί ἐπισήμως ἡ ἐπεξεργασία τῶν δεδομένων προσωπικοῦ χαρακτῆρος.

Τοιουτοτρόπως φαλκιδεύονται συνταγματικαί ἐγγυήσεις διά τήν προστασίαν τῆς προσωπικότητος καί τοῦ απορρήτου.

῾Οδηγούμεθα δηλ. εἰς «πλῆρες ἠλεκτρονικόν φακέλλωμα». Συνεπείᾳ δέ τούτου θά «κατασκευάζονται» στοιχεῖα μειωτικά τῆς προσωπικότητος καί εὐχερῶς θά δύναται νά διαμορφωθῇ σύστημα διώξεως ἀτόμων τά ὁποῖα θά παρενοχλοῦν τήν λειτουργίαν κάποιας καθεστηκυΐας τάξεως, ἡ ὁποία ἐγκαθιδρύεται ἀπό τοῦδε καί εἰς τό ἑξῆς μέ τήν Συνθήκην Σένγκεν.

᾿Εν ὄψει τῶν ἀνησυχητικῶν τούτων δεδομένων καί τῆς ἐντόνου δυσφορίας καί διαμαρτυρίας τοῦ εὐσεβοῦς ῾Ελληνικοῦ λαοῦ καί τοῦ πληρώματος τῆς ᾿Ορθοδόξου ᾿Εκκλησίας, ὁ ὁποῖος ἀναμένει τήν διαφώτισιν καί τήν θέσιν της, ἡ ᾿Εκκλησία τῆς ῾Ελλάδος ἐμμόνως διακηρύσσει καί ὑποστηρίζει τήν διασφάλισιν τῆς προστασίας τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀτόμου, τῆς ἰδιωτικῆς καί οἰκογενειακῆς ζωῆς καί τοῦ ἀπορρήτου τῆς ἐπικοινωνίας, ἐκ τῆς ἐπεξεργασίας τῶν προσωπικῶν δεδομένων, καί ποιεῖται ἔκκλησιν διά τήν ἀπόσυρσιν τοῦ ψηφισθέντος νομοσχεδίου καί τήν ἐπί τοῦ προκειμένου ἔναρξιν διαλόγου μέ τήν συμμετοχήν περισσοτέρων κοινωνικῶν φορέων καί τῆς ᾿Εκκλησίας.

Πρός τούτοις, δι᾿ ἐμπεριστατωμένης καί λεπτομεροῦς Συνοδικῆς ᾿Εγκυκλίου, ἡ ὁποία θά ἀναγνωσθῇ εἰς τούς ῾Ιερούς Ναούς τήν προσεχῆ Κυριακήν τῶν Βαΐων, καί δι᾿ ἀναλόγων σχετικῶν παρεμβάσεων πρός τήν Βουλήν τῶν ῾Ελλήνων, τόν Πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως, τούς ἁρμοδίους ῾Υπουργούς καί τούς ἀρχηγούς τῶν πολιτικῶν κομμάτων, ἡ ῾Ιερά Σύνοδος θά διαφωτίσῃ τό ποίμνιον τῆς ᾿Εκκλησίας καί θά ἀναπτύξῃ τάς θέσεις της ἐπί τοῦ συγκεκριμένου θέματος, ἐπί τοῦ θέματος τῆς μελετωμένης καθιερώσεως ἠλεκτρονικῆς ταυτότητος, ἐπί τοῦ θέματος τῆς ἀπαλλείψεως τοῦ θρησκεύματος ἐκ τῶν ἀναγραφομένων εἰς αὐτήν στοιχείων, ὡς καί ἐπί τοῦ θέματος τῆς εὐρυτέρας εἰς τόν κοινωνικόν βίον ὑποχρεωτικῆς χρήσεως τοῦ ἀριθμοῦ 666 καί περί τοῦ ᾿Αντιχρίστου.

᾿Εκ τῆς ᾿Αρχιγραμματείας τῆς ῾Ιερᾶς Συνόδου

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Π.Β. Πάσχου, Ἅγιοι. Οἱ φίλοι τοῦ Θεοῦ, Εἰσαγωγή στήν Ἁγιολογία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, «Ὑμνολογικά κείμενα καί Μελέτες» -2, Ἐκδόσεις «Ἁρμός», Ἀθῆναι 1995, σσ. 310.

Ὁ θεολόγος, λογοτέχνης καί ποιητής, δυτικομακεδόνας ἄνδρας, κ. Παντελῆς Πάσχος, τιμήθηκε μέ λαμπρότητα στήν πρωτεύουσα τῆς γενέτειράς του, Κοζάνη (κατάγεται ἀπό τή Λευκοπηγή Κοζάνης). Τήν Παρασκευή 7 Μαρτίου τ. ἔ. ὠργανώθηκε πρός τιμήν του λαμπρή γιορτή. Ἐκδόθηκε ἐπίσης πρός τιμήν του, δαπάνῃ τοῦ νομάρχου καί τοῦ δημάρχου Κοζάνης καί ἄλλων φίλων, ὀγκωδέστατος τόμος, μέσα στόν ὁποῖο παρελαύνει στρατιά μεγάλων ὀνομάτων τῶν γραμμάτων καί τῆς τέχνης, οἱ ὁποῖοι κατά καιρούς ἔχουν γράψει κρίσεις καί σχόλια γιά τό ποιητικό του τάλαντο, γιά τή λογοτεχνική του δύναμι καί γιά τήν προσφορά του στά γράμματα.

Ἐν τούτοις, ὁ κ. Πάσχος δέν εἶνε μόνο ποιητής καί λογοτέχνης, καταξιωμένος σέ ἕναν εὐρύτερο χῶρο καί ἀνεγνωρισμένος ἀπό τίς αὐθεντίες. Οὔτε ὑπῆρξε ἐξ ἄλλου, μόνο ἐπιμελητής στίς θεολογικές καί πατερικές ἐκδόσεις τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου «ΑΣΤΗΡ» τῶν ἀδελφῶν Παπαδημητρίου, στίς ὁποῖες ἡ συμβολή του δέν ἔχει ἐκτιμηθῆ ἀκόμη δεόντως, ἴσως διότι ὁ ἴδιος ἀπό ταπείνωσι δέν πρόβαλε τήν ἐργασία του. Ἦταν, πράγματι, ἐπί ἔτη ἡ ψυχή τῶν ἐκδόσεων καί ἔδωσε μιά ἀξιόλογη διάστασι πνευματικότητας, πού συνέβαλε στήν καλλιέργεια τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ.

Ὁ κ. Πάσχος εἶνε ἐπίσης καί ἄξιος ἐπιστήμων, ἱκανός θεολόγος, ὅπως ἀποδεικνύουν οἱ θεολογικές του σπουδές στήν Ἑλλάδα καί στό ἐξωτερικό, (Γαλλία, Ἀγγλία, Η.Π.Α.), καί τά θεολογικά ἔργα πού ἐξέδωσε. Χρόνια πανεπιστημιακός ἐρευνητής καί διδάσκαλος, θεραπεύει τήν ἱερά ἐπιστήμη τῆς Θεολογίας καί τήν διδάσκει μέ συνέπεια στούς φοιτητάς. Εἶνε, μάλιστα, ἐνδεικτικό ὅτι καί στό λογοτεχνικό καί ποιητικό του ἔργο ἐμφανίζεται πρόδηλη ἡ θεολογική κατάρτισι τοῦ ἀνδρός. Διάχυτα εἶνε μέσα στήν ποίησί του πνευματικά βιώματα μέ βαθειά θεολογική πνοή, ὥστε νά νομίζῃ κανείς ὅτι διαβάζει γλυκύ-

τατα ὑμνολογήματα. Τό ἴδιο, βέβαια, συμβαίνει καί ἀντίστροφα· ἐμφανής εἶνε μέσα στά ἐπιστημονικά του ἔργα ἡ λογοτεχνική δύναμι τοῦ ἀνδρός, ἡ πλαστικότητα στή γλῶσσα, ἡ γλαφυρότητα στήν ἔκθεσι, ἡ ἔμπνευσι στή σύνθεσι.

Μ' αὐτά τά χαρίσματα προικισμένο κυκλοφορεῖ καί τό πρόσφατα ἐκδεδομένο βιβλίο τοῦ κ. Πάσχου «ΑΓΙΟΙ. ΟΙ ΦΙΛΟΙ ΤΟΥ ΘΕΟΥ», το ὁποῖο συστήνεται μέ τόν ὑπότιτλο «Εἰσαγωγή στήν Ἁγιολογία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας». Πρόκειται κυρίως γιά ἕνα ἐγχειρίδιο τοῦ μαθήματος τῆς Ἁγιολογίας, τό ὁποῖο ἀπευθύνεται κατ' ἀρχήν στούς φοιτητάς, γιά νά τούς γνωρίση τά πρῶτα καί βασικά στοιχεῖα αὐτοῦ τοῦ ἐπιστημονικοῦ κλάδου, ἀλλά συγχρόνως ἀφορᾶ καί σέ κάθε ἐνδιαφερόμενο ἀναγνώστη, τόν ὁποῖο μπορεῖ νά ἐφοδιάση μέ τίς στοιχειώδεις ἐξειδικευμένες γνώσεις τῆς Ἁγιολογίας. Γραμμένο μέ αὐτή τήν προοπτική, ἐπιτυγχάνει νά ἔχη καί τήν ἀπαραίτητη ἐπιστημονική δεοντολογία, ἀλλά καί τήν ἀναγκαία ἁπλότητα καί σαφήνεια. Εἶνε τό πρῶτο καί μεγάλο κατόρθωμα τοῦ συγγραφέα, πού θά ἤθελα νά ὑπογραμμίσω, διότι ἀποτελεῖ ἐπίτευγμα λεπτῆς ἰσορροπίας. Ἔτσι, οἱ φαινόμενες ἀτέλειες ὡς πρός τήν πληρότητα τῆς ἀναπτύξεως καί οἱ σημειούμενες συντομεύσεις στήν ἔκθεσι τῶν διαφόρων θεμάτων δικαιολογοῦνται καί δικαιώνονται.

Ἡ ἐπιστημονική δεοντολογία τοῦ συγγράμματος κατοχυρώνεται ἀπόλυτα ἀφ' ἑνός μέ τή συστηματική διάκρισι τῶν ἐννοιῶν καί τή μεθοδική κατάταξι τῆς ὕλης καί ἀφ' ἑτέρου μέ τήν πλούσια καί ἐνημερωμένη βιβλιογραφική τεκμηρίωσι. Πράγματι, παρακολουθώντας τόν εἱρμό τοῦ πονήματος, σχηματίζεται μπροστά μας ἀπέριττο καί ἀκέραιο τό σῶμα τοῦ μαθήματος. Μετά τόν πρόλογο, ὁ ὁποῖος καταθέτει τήν εὐαισθησία καί ὑπεθυνότητα τοῦ κ. Πάσχου ἀπέναντι στό ἀπαιτητικό ἐγχείρημά του, τό πρῶτο κεφάλαιο διασαφηνίζει τόν ὅρο Ἁγιολογία καί ὁρίζει τό ἀντικείμενο καί τόν τρόπο τῆς ἔρευνάς της. Ἀναφέρει τίς συγγενεῖς ἐπιστῆμες καί προβάλλει τίς ἰδιαιτερότητες τοῦ χώρου, ἐνῶ δέν παραλείπει νά κάνη τή διάκρισι μεταξύ Ἁγιολογίας καί Ἁγιογραφίας-ἐπιβεβλημένη λόγῳ τῆς ξένης ὁρολογίας, ἡ ὁποία δέν διακρίνει μεταξύ τῶν δύο. Ἀπαριθμεῖ τίς πηγές τῆς ἁγιολογικῆς ἐπιστήμης καί παραθέτει τίς σπουδαιότερες ἐκδόσεις ἁγιολογικῶν κειμένων, κάνοντας ἰδιαίτερα λόγο ἐκτενέστερα γιά τίς σύγχρονες ἁγιολογικές ἔρευνες. Τό κεφάλαιο κλείνει μέ μία ἐξαιρετικά σημαντική ἐπισήμανσι, ἡ πνοή τῆς ὁποίας διατρέχει ὅλη τή συγγραφή, προσδίδοντας σ' αὐτήν τήν ἰδιάζουσα ποιότητά της· ἀπαιτεῖται, μαζί μέ τήν ἐπιστημονική μέθοδο, εὐσέβεια καί πίστι ἀπό τόν ἁγιολόγο, ὥστε καί τήν ἱστορική ἀλήθεια νά ἀναδείξη μέσα ἀπό τά ψιμμύθια τῶν θρύλων,

ἀλλά καί τό ὑπερφυσικό στοιχεῖο τοῦ θαύματος νά μήν καταπνίξη μέσα στόν προπετῆ ὀρθολογισμό.

Στό δεύτερο κεφάλαιο ὁ συγγραφέας κατατάσσει τούς ἁγίους σέ πέντε χορούς, σύμφωνα μέ τήν παράδοσι τῆς Ἐκκλησίας, ξεχωρίζοντας πρώτη τήν Παναγία Μητέρα τοῦ Κυρίου. Πρίν προχωρήση στήν ἐξέτασι τῶν ἐπιμέρους χορῶν, καθορίζει τήν ἔννοια τοῦ ἁγίου καί παρουσιάζει τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἡ Ἐκκλησία τιμᾶ τούς ἁγίους, διευκρινίζοντας καί συκοφαντίες τῶν εἰδωλολατρῶν ἀλλά καί τῶν αἱρετικῶν σχετικά μέ τήν τιμή τῶν ἁγίων. Τέλος, σημειώνει τήν περίπτωσι τῶν ψευδομαρτύρων, τῶν μαρτύρων δηλ. αἱρετικῶν, τούς ὁποίους ἀποδοκιμάζει ἡ Ἐκκλησία, καί ἐπισημαίνει τήν ἐμφάνισι κατά καιρούς ὑπερβολῶν ἤ καταχρήσεων στήν τιμή τῶν ἁγίων, στίς ὁποῖες ὅμως ἡ Ἐκκλησία ἀντέδρασε καί τίς ἀπέρριψε.

Τό τρίτο κεφάλαιο ἀναφέρεται στήν τάξι τῶν μαρτύρων. Ἀφοῦ ἐξηγεῖ ὅτι τό μαρτύριο θεωρεῖται «τελείωσις» ὁ συγγραφέας μας παρουσιάζει τίς πρῶτες μαρτυρικές πηγές καί τά ἀρχαῖα μαρτυρολόγια, ἐνῶ στή συνέχεια ἐκθέτει τή σύνδεσι τῆς μνήμης τοῦ μάρτυρος μέ τή λειτουργική πρᾶξι τῆς Ἐκκλησίας, κάνοντας ἰδιαίτερα λόγο στό τέλος γιά τήν τιμή τῶν λειψάνων. Στό τέταρτο κεφάλαιο γίνεται λόγος γιά τήν τάξι τῶν ὁσίων. Ἐδῶ ὁ συγγραφέας καθορίζει ἱστορικά καί ἐννοιλογικά τόν ὅρο ὅσιοι καί ἀναδεικνύει τά στοιχεῖα ἁγιότητός τους, ὅπως «τό μαρτύριο τῆς συνειδήσεως». Στή συνέχεια ἀναφέρεται διεξοδικώτερα στούς τρόπους καί στίς μορφές τοῦ μοναχισμοῦ κατά διαφόρους χρόνους καί χώρους, ὑπενθυμίζοντας ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἀποδοκίμαζε πάντοτε κάθε ἐκτροπή ἀπό τήν ἐκκλησιαστική παράδοσι, ἔστω κι ἄν συνέβαινε στό ὄνομα ἁγίων μοναχῶν.

Τό πέμπτο κεφάλαιο ἐξετάζει μαζί τή Θεοτόκο, τόν ἅγιο Ἰωάννη τόν Πρόδρομο, τούς ἀγγέλους, τούς ἀποστόλους, τούς ὁμολογητάς, τούς προφήτας, τούς δικαίους, τούς ἱεράρχες καί τούς νοεμάρτυρες. Γιά τή Θεοτόκο καί τούς λοιπούς ἁγίους, ὁ συγγραφέας μας παραθέτει τά χαρακτηριστικώτερα γνωρίσματα τῆς ἁγίας προσωπικότητός τους, ἐπιμένοντας ἰδιαίτερα στό θέμα τῶν νεομαρτύρων, τῶν ὁποίων διαγράφει αὐθεντικά καί οὐσιαστικά τό μέγεθος καί μεγαλεῖο τῆς ἁγιότητός τους.

Στό ἕκτο κεφάλαιο ὁ συγγραφέας ἀσχολεῖται μέ τό εὐαίσθητο ζήτημα τῆς ἀναγνωρίσεως τῶν ἁγίων καί τῆς τιμῆς τῶν ἱερῶν λειψάνων. Ἐξετάζει τό φαινόμενο ἱστορικά, διαχρονικά καί κατά τόπους, στήν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία, στήν Ἐκκλησία τῆς Ρωσίας καί στό χῶρο τῆς Δύσεως, στιγματίζει τίς ὑπερβολές καί καταχρήσεις, ἐνῶ σημειώνει τούς ὀρθούς καί νόμιμους τρόπους γιά τήν προσκύνησι τῶν

ἁγίων λειψάνων. Τό κεφάλαιο κλείνει μέ μία ἐνδιαφέρουσα παράγραφο γιά τή θέσι τῶν ἁγίων στήν ἐποχή μας, τήν ἐπίκαιρη προσφορά τους, καί γιά τίς ἁγιολογικές προϋποθέσεις, μέ τίς ὁποῖες ἡ Ἐκκλησία πρέπει νά προσεγγίση τό σύγχρονο κόσμο.

Τό τελευταῖο κεφάλαιο (ἕβδομο) εἶνε καθαρά θεωρητικό, καθώς ἀφορᾶ στή θεώρησι τῆς ἁγιολογικῆς γραμματείας. Μέ ἐμβρίθεια ἀλλά καί ἐπιλεκτικότητα ὁ συγγραφέας παρουσιάζει πανοραμικά ἀλλά καί σέ βάθος τά ἁγιολογικά κείμενα ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τῶν χρόνων μας. Μαρτύρια, καί μαρτυρολόγια, βίοι καί συναξάρια, ὁμιλίες, ἐγκώμια, ἑορτολόγια, μηνολόγια καί ποικίλα ἁγιολογικά κείμενα, γεροντικά, μητερικά ἀλλά καί ψυχωφελῆ διηγήματα μνημονεύονται μέ καίρια κριτικά σχόλια, ζωγραφίζοντας μέ ἐνάργεια τόν χάρτη τῶν ὑπαρχόντων γιά τούς ἁγίους συγγραμμάτων.

Τό κεφάλαιο αὐτό μέ τή Βιβλιογραφία πού ἐπισυνάπτεται στό τέλος τοῦ βιβλίου, ἄψογα ἐνημερωμένη καί πλήρως ἐπαρκῆ, καλύπτουν ἱκανώτατα τίς ἐπιστημονικές ἀπαιτήσεις τοῦ εἰδικοῦ ἐρευνητοῦ.

Ὡς ἐπίμετρο ἀκολουθεῖ στό ἕβδομο κεφάλαιο μία ἑνότητα μέ ἐκλεκτά κείμενα ἀπό μαρτυρολόγια, βίους καί συναξάρια, τά ὁποῖα συμπληρώνουν μέ τήν ἄμεση καί ζωντανή μαρτυρία τους τήν ὅλη εἰκόνα τοῦ θέματος, πού ὁ συγγραφέας μας διαπραγματεύθηκε πολύ ἐπιτυχημένα στό βιβλίο του.

Ὁ σαφής καί γλυκύς λόγος τοῦ κ. Πάσχου ἀποτελεῖ, ὅπως ἤδη ἀνέφερα τό ἄλλο μεγάλο πλεονέκτημα καί προσόν τοῦ συγγράμματός του. Ψάλτης ὁ ἴδιος ἀπό τά νεανικά του χρόνια μέχρι σήμερα, ἔμαθε νά ψάλλη, θά ἔλεγε κανείς, ἀκόμη καί ὅταν συγγράφη. Χωρίς κόπο ὁ ἀναγνώστης ἀνορύσσει τή γνῶσι ἀπό τίς σελίδες του καί διδάσκεται εὐφραινόμενος. Νομίζω δέ ὅτι θά ἦταν ἀκόμη εὐκοπώτερη ἡ μελέτη, ἄν τό κείμενο ἀπαλλάσσονταν ἀπό τίς ἐνδιάμεσες βιβλιογραφικές παραπομπές, γιά τίς ὁποῖες ἡ καλλίτερη θέσι κατά τή γνώμη μου εἶνε στό κάτω μέρος τῆς σελίδας. Θελκτικός εἶνε ἀκόμη καί αὐτός ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου: «ΑΓΙΟΙ. ΟΙ ΦΙΛΟΙ ΤΟΥ ΘΕΟΥ» ἁρμοδίως φιλόκαλος ὅσο καί ἀσυνήθως, πρέπων σέ ἕνα ἐγχειρίδιο Ἁγιολογίας. Συγκλονιστική εἶνε, ἐξ ἄλλου, ἡ ἀφιέρωσι, τήν ὁποία κάνει ὁ κ. Πάσχος, πρός τιμήν τῶν ἀειμνήστων γερόντων τῶν ἡμερῶν μας, Ἰακώβου, Πορφυρίου καί Παϊσίου. Δένει ἔτσι μέ τόν καλλίτερο τρόπο τό παρελθόν καί τό παρόν τῆς ἱερῆς μας παραδόσεως καί δείχνει πολύ ἁπλᾶ καί ἀβίαστα ὅτι οἱ ἅγιοι δέν εἶνε μορφές μιᾶς κάποιας ἐποχῆς, ἀλλά γεννιοῦνται σέ ὅλους τούς καιρούς, μέσα στούς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως καί στούς καιρούς μας, ὅπου ἀξιωθήκαμε νά συναναστραφοῦμε ζῶντας ἁγίους, σάν αὐτούς. Καί ἐκδοτικά ἐπίσης τό ἔργο εἶνε πολύ καλαίσθη-

το, διακοσμημένο μέ μινιατοῦρες καί εἰκόνες καί διανθισμένο μέ ὕμνους, πού ἐπιπροσθέτως πλουτίζουν τά νοήματα.

Θεωρῶ μεγάλο εὐτύχημα γιά τούς φοιτητάς ἀλλά καί γιά τό λαό τοῦ Θεοῦ τήν προσφορά ἑνός τέτοιου συγγράμματος καί σπουδαῖο ἀπόκτημα γιά τήν ἐπιστήμη τῆς Θεολογίας τή συγγραφή του. Συντάχθηκε, συντέθηκε καί ἐμπνεύσθηκε ἀπό ἕναν πεπαιδευμένο νοῦ καί μία φωτισμένη καρδία, τοῦ φιλτάτου ἀδελφοῦ μου Παντελῆ Πάσχου, πού σκέπτεται καί ἀναπνέει μέσα στήν ἅγια ἀτμόσφαιρα τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας μας, ὥστε νά ἀποτελῆ ἀνεπιφύλακτα τό κατάλληλο πρόσωπο γιά τή συγγραφή μιᾶς σωστῆς εἰσαγωγῆς στήν Ἁγιολογία.

Στέργιος Ν. Σάκκος
Καθηγητής Πανεπιστημίου

ΧΡΟΝΙΚΑ
ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Θ. Λατρεία

Ὁ Παναγιώτατος Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης κ.κ. Παντελεήμων ὁ Β΄ κατά τό δίμηνον Μαρτίου - Ἀπριλίου 1997 ἐχοροστάτησε, προεξῆρχε καί ἐκήρυξε:

Μάρτιος

Τήν Κυριακή τῆς Ἀπόκρεω 2 τοῦ μηνός, εἰς τόν Ἱερόν Ναόν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Τήν Κυριακήν τῆς Τυρινῆς 9 τοῦ μηνός εἰς τόν Ἱερόν ναόν τῶν Ἁγίων Κυρίλλου καί Μεθοδίου. Τήν Παρασκευήν 14 τοῦ μηνός εἰς τήν Ἀκολουθίαν τῶν Α΄ Χαιρετισμῶν εἰς τόν Ἱ. Ναόν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Τήν Κυριακήν τῆς Ὀρθοδοξίας 16 τοῦ μηνός εἰς τόν Ἱερόν Ναόν τοῦ Πολιούχου Ἁγίου Δημητρίου, ὅπου καί ἐτέλεσε τήν λιτανείαν τῶν Ἱερῶν Λειψάνων καί τῶν Ἁγίων Εἰκόνων ἀναγνώσας τό Συνοδικόν τῆς Ὀρθοδοξίας, παρουσίᾳ τῶν Ἀρχῶν· τόν θεῖον λόγον ἐκήρυξε ὁ Ἐλλογιμώτατος κ. Ἀθανάσιος Ἀγγελόπουλος, Καθηγητής Α.Π.Θ. Τήν Παρασκευήν 21 τοῦ μηνός εἰς τόν Ἱερόν Μητροπολιτικόν Ναόν Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ, διά τήν ἀκολουθίαν τῆς Β΄ στάσεως τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου. Τό Σάββατον 22 καί τήν Κυριακήν 23 τοῦ μηνός εἰς τόν πανηγυρίζοντα Ἱερόν Μητροπολιτικόν Ναόν Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ. Τόν θεῖον λόγον ἐκήρυξαν ὁ ἐλλογιμώτατος Καθηγητής τοῦ Α.Π.Θ. κ. Ἀντώνιος Παπαδόπουλος καί ὁ Πρωτ/ρος π. Γρηγόριος Σερενίδης. Τήν Τρίτην 25ην τοῦ μηνός, εἰς τόν Ἱερόν Ναόν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ὅπου καί ἐτέλεσε τήν ἐπίσημον Δοξολογίαν ἐπί τῇ Ἐθνικῇ Ἑορτῇ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ παρουσίᾳ τῶν ἀρχῶν τῆς πόλεως. Τήν Παρασκευήν 28 τοῦ μηνός εἰς τόν Ἱερόν Ναόν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας κατά τήν Γ΄ Ἀκολουθίαν τῶν Χαιρετισμῶν. Τήν Κυριακήν 30 τοῦ μηνός, Κυριακή τῆς Σταυροπροσκυνήσεως, εἰς τόν Ἱ.Ν. τοῦ Ἁγίου Δημητρίου.

Ἀπρίλιος

Τήν Παρασκευήν 4 τοῦ μηνός κατά τήν Ἀκολουθίαν τῶν Δ΄ Χαι-

ρετισμῶν εἰς τόν Ἱ.Ν. τῶν Ἁγίων Κυρίλλου καί Μεθοδίου. Τήν Κυριακήν 6 τοῦ μηνός εἰς τόν Ἱ.Ν. τῶν Ἁγίων Κυρίλλου καί Μεθοδίου. Τήν Παρασκευήν 11 τοῦ μηνός κατά τήν Ἀκολουθίαν τοῦ Ἀκαθίστου Ὕμνου εἰς τόν Ἱ.Ν. τῆς Παναγίας Ἀχειροποιήτου. Τήν Κυριακήν 13 τοῦ μηνός, εἰς τόν Ἱερόν Ναόν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας. Τήν Κυριακήν τῶν Βαΐων 20 τοῦ μηνός, πρωΐαν, εἰς τόν Ἱερόν Ναόν τοῦ Πολιούχου Ἁγίου Δημητρίου, ὅπου μετά τό πέρας τῆς Θ. Λειτουργίας ἐτέλεσε τήν πανηγυρικήν λιτανείαν τῶν Βαΐων, κατά τό τυπικόν τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων καί, ἑσπέρας, διά τήν ἀκολουθίαν τοῦ Νυμφίου. Τήν Μεγάλην Δευτέραν 21 τοῦ μηνός εἰς τόν Ἱερόν Ναόν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, διά τήν ἀκολουθίαν τοῦ Νυμφίου. Τήν Μεγάλην Τρίτην 22 τοῦ μηνός εἰς τόν Ἱερόν Ναόν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, διά τήν ἀκολουθίαν τοῦ Νυμφίου. Τήν Μεγάλην Τετάρτην 23 τοῦ μηνός εἰς τόν Ἱερόν Ναόν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, διά τήν ἀκολουθίαν τοῦ Νιπτῆρος. Τήν Μεγάλην Πέμπτην 24 τοῦ μηνός εἰς τόν Ἱερόν Ναόν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, διά τήν ἀκολουθίαν τῶν Ἁγίων Παθῶν. Τήν Μεγάλην Παρασκευήν 25 τοῦ μηνός, πρωΐαν, εἰς τόν Ἱερόν Ναόν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, διά τήν ἀκολουθίαν τῆς Ἀποκαθηλώσεως, καί, ἑσπέρας, εἰς τόν Ἱερόν Καθεδρικόν Ναόν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, διά τήν ἀκολουθίαν τοῦ Ἐπιταφίου. Τό Μέγα Σάββατον 26 τοῦ μηνός εἰς τόν Ἱερόν Καθεδρικόν Ναόν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, διά τήν ἀκολουθίαν τῆς Ἀναστάσεως. Τήν Κυριακήν τοῦ Πάσχα, πρωΐαν, εἰς τόν Ἱερόν Μητροπολιτικόν Ναόν Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ, διά τήν ἀκολουθίαν τῆς δευτέρας Ἀναστάσεως. Τήν 27ην τοῦ μηνός εἰς τόν Ἱερόν Μητροπολιτικόν τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ.

Ἐθιμοτυπία - Συσκέψεις

Ὁ Παναγιώτατος Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης κ.κ. Παντελεήμων ὁ Β΄.
– Τήν Πέμπτην 6 Μαρτίου προήδρευσε τῆς κατά μῆνα τακτικῆς ἱερατικῆς συνάξεως τοῦ Κλήρου τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως.
– Τήν Πέμπτην 10 Ἀπριλίου προήδρευσε τῆς κατά μῆνα τακτικῆς ἱερατικῆς συνάξεως τοῦ Κλήρου τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως.

Ἑσπεριναί Ὁμιλίαι Μ. Σαρακοστῆς μέ γενικόν θέμα: «ΑΓΙΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΝΥΣΣΗΣ»

Α΄ Κυριακή Νηστειῶν (Ὀρθοδοξίας) 16-3-1997
Ὁμιλητής: Αἰδεσιμολ. Μ. Πρωτ/ρος π. Θεόδωρος Ζήσης, Καθηγητής Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.
Θέμα: «Ο ΑΓΙΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΥΣΣΗΣ, ΩΣ ΑΓΩΝΙΣΤΗΣ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ».

Β΄ Κυριακή Νηστειῶν (Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ) 23-3-1997
Ὁμιλητής: Αἰδεσιμολ. Πρωτ/ρος π. Γρηγόριος Σερενίδης, Ἱερατικῶς Προϊστάμενος Ἱ. Μητροπολιτικοῦ Ναοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ.
Θέμα: «700 ΕΤΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΓΕΝΝΗΣΙΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ».

Γ΄ Κυριακή Νηστειῶν (Σταυροπροσκυνήσεως) 30-3-1997
Ὁμιλητής: Πανοσιολ. Ἀρχιμανδρίτης π. Γεώργιος Καψάνης, Καθηγούμενος Ἱερᾶς Μονῆς Ὁσίου Γρηγορίου Ἁγίου Ὄρους.
Θέμα: «Η ΑΠΕΙΡΟΣ ΑΓΑΠΗ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΟΝ».

Δ΄ Κυριακή Νηστειῶν (Ὁσίου Ἰωάννου τῆς Κλίμακος) 6-4-1997
Ὁμιλητής: Πανοσιολ. Μ. Ἀρχιμανδρίτης π. Ἰωάννης Τασσιᾶς, Πρωτοσύγκελλος Ἱ.Μ. Θεσσαλονίκης καί Ἱερατικῶς Προϊστάμενος Ἱ.Ν. Ἁγίου Δημητρίου - Πολιούχου.

Θέμα: «Ο ΕΝΑΡΕΤΟΣ ΒΙΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΓΙΟΝ ΓΡΗΓΟΡΙΟΝ ΝΥΣΣΗΣ».

Ε΄ Κυριακή Νηστειῶν (Ὁσίας Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας) 13-4-1997
Ὁμιλητής: Αἰδεσιμολ. Μ. Πρωτ/ρος π. Δημήτριος Βακάρος, Γενικός Ἀρχιερατικός Ἐπίτροπος Ἱ.Μ. Θεσσαλονίκης, Δρ. Θεολογίας.
Θέμα: «Ο ΑΓΙΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΥΣΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΚΗΡΥΓΜΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ».

Περιοδικά, ἐφημερίδες καί ἔντυπα

Α΄

Ἀναγέννησις,, μηνιαῖον ὀρθόδοξον χριστιανικόν περιοδικόν Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Κρήτης, Ἡράκλειον, τεύχη 463-464.

Διδαχή, Μηνιαῖον ἐκκλησιαστικόν περιοδικόν τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Μεσσηνίας, Καλαμάτα, τεύχη 544-548.

Ἐκκλησία, Ἐπίσημον δεκαπενθήμερον δελτίον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι, τεύχη 2-6 (1997).

Ἐπίσκεψις, Δεκαπενθήμερον δελτίον εἰδήσεων Ὀρθοδόξου Κέντρου τοῦ Οἰκουμνενικοῦ Πατριαρχείου, Γενεύη, τεύχη 537-542.

Λυχνάρια τῆς Ἑπταλόφου, διμηνιαία ἔκδοση κατηχητικῶν σχολείων Ἱεροῦ Ναοῦ Ζωοδόχου Πηγῆς Ἑπταλόφου, Θεσσαλονίκη, φύλλα 161-162.

Ὁ Ποιμήν, μηνιαῖον ἐκκλησιαστικόν περιοδικόν ὄργανον Ἱερᾶς Μητροπόλεως Μυτιλήνης, Μυτιλήνη, τεύχη 1-4 (1997).

Ὀρθόδοξος Κήρυξ, ἐπίσημον ὄργανον Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Θυατείρων καί Μεγάλης Βρετανίας, Λονδῖνον, τεύχη 98-101.

Πληροφόρηση τῆς Ἐκκλησίας στό Λαό, μηνιαία ἔκδοση τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλως Δημητριάδος, Βόλος, φύλλα 192-195.

Β΄

Ἀνοιχτοί Ὁρίζοντες, μηνιαῖο περοδικό χριστιανικοῦ προβληματισμοῦ, Ἀθήνα, τεύχη 941-942.

Ἀπολύτρωσις, μηνιαῖον ὀρθόδοξον χριστιανικόν περιοδικόν ὄργανον τῆς ἐν Κερκύρᾳ ὁμωνύμου ἀδελφότητος, Κέρκυρα, φύλλα 350-353.

Δελτίο Ἐμπορικοῦ καί Βιομηχανικοῦ Ἐπιμελητηρίου Θεσσαλονίκης (Ε.Β.Ε.Θ.), διμηνιαία ἔκδοση, Θεσσαλονίκη, τεῦχος 6, 1996 καί 1, 1997.

Ἐκκλησιαστική Παράδοσις, διμηνιαῖον ὀρθόδοξον περιοδικόν, Ἀθῆναι, φύλλα 91-92.

Ἐνορία, ὀρθόδοξον ἐκκλησιαστικόν περιοδικόν, Ἀθῆναι, φύλλα 883-886.

Ἐπάλξεις, μηνιαία ὀρθόδοξη μορφωτική κοινωνική ἐφημερίδα, Ἀθήνα, φύλλα 297-303.

Ζωή, ὀρθόδοξον περιοδικόν ὄργανον ὁμωνύμου ἀδελφότητος θεολόγων, Ἀθῆναι, τεύχη 3881-3896.

Ἡ δρᾶσις μας, ὀρθόδοξον μηνιαῖον φοιτητικόν περιοδικόν, Ἀθῆναι, τεῦχος 345-348.

Ἡ φωνή τῆς Ὀρθοδοξίας, μηνιαῖον ὄργανον τῆς Ἐκκλησίας τῶν «Γνησίων Ὀρθοδόξων Χριστιανῶν Ἑλλάδος», Ἀθῆναι, φῦλλον 883-884.

Καθολική, Δεκαπενθ. ἐφημ. Χριστ. περιεχομένου, Νο 2832-2839.

Καινή Κτίσις, μηνιαῖον ὄργανον τῶν ὀρθοδόξων χριστιανικῶν ἑνώσεων, Ἀθῆναι, τεύχη 1-4, 1997.

Κήρυξ Γνησίων Ὀρθοδόξων, μηνιαῖον ἐπίσημον ὄργανον τῆς Ἐκκλησίας τῶν «Γνησίων Ὀρθοδόξων Χριστιανῶν τῆς Ἑλλάδος», Ἀθῆναι, τεύχη 226-230.

Ὁ Ἑλληνισμός τῆς Ἀμερικῆς, μηνιαία ἀνεξάρτητος ἐφημερίς, Ἀθῆναι, φύλλον 262.

Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι, διμηνιαῖον ἐθνικοθρησκευτικόν φῦλλον ὄργανον τοῦ ὁμωνύμου ὀρθοδόξου χριστιανικοῦ συλλόγου, Ἀθῆναι, φύλλον 1489-1490.

Ὀρθόδοξος Παρατηρητής, διμηναῖο περιοδικό «Γνησίων Ὀρθοδόξων Χριστιανικῶν Ἀρχῶν», Πειραιεύς, τεύχη 66(127)-68(129).

Ὁσία Εἰρήνη ἡ Χρυσοβαλάντου, διμηνιαῖον ὀρθόδοξον χριστιανικόν περιοδικόν, Ἀθῆναι, τεῦχος 369-373.

Ὁ Σταυρός, μηνιαῖον περιοδικόν ὄργανον ὀρθοδόξου ἱεραποστολικῆς ἀδελφότητος, Ἀθῆναι, τεύχη 410-413.

Σύγχρονα Βήματα, τριμηνιαῖο περιοδικό χριστιανικοῦ προβληματισμοῦ, ὄργανο τοῦ πνευματικοῦ κέντρου «Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης», Ἀθήνα, τεῦχος 101.

Σωτήρ, ὀρθόδοξον χριστιανικόν περιοδικόν ὄργανον ὁμωνύμου ἀδελφότητος θεολόγων, Ἀθῆναι, τεύχη 1673-1688.

Χριστιανική, ἐφημερίδα χριστιανικοῦ κοινωνικοῦ ἀγώνα, Ἀθήνα, φύλλα 515(829)-522(836).

Χριστιανική Σπίθα, μηνιαῖον ὄργανον ἀδελφότητος «Ὁ Σταυρός», φύλλα 536-540.

Χριστιανικοί Παλμοί, διμηνιαία ἔκδοσις ὁμάδος ὀρθοδόξων χριστιανῶν, Πολύγυρος, φύλλον 219.

Γ΄

Egyhazi Kronika, keleti orthodox egyhazi folyoirat, Budapest, τεῦχος 6 (1996) καί 1 (1997).

Irénikon, revue trimestrielle des Moines de Chevetogne, Chevetogne, τεῦχος 3-4 (1996).

Revue Théologique de Louvain, édition trimestrielle, Louvain - la - Neuve, τεῦχος 4 (1996) καί 1 (1997).

Una Sancta, No 1,1997.

St. Mark, monthly review of the monastery of St. Macarius the Great, Cairo, τεύχη 2-5 (1997).

Antonianum, periodicum Trimestre, τεῦχος 4 (1996) καί 1 (1997).

Proche orient Chrétien, τεῦχος 1-2 (1996).

Δ΄
Βιβλία

– Βενιζέλου Χ. Χριστοφορίδη, Ἰσιδώρου Γλαβᾶ, Ἀρχιεπισκόπου Θεσ/νίκης, *Ὁμιλίαι,* τόμος Β΄, ἔκδ. Π. Πουρνάρα, Θεσ/νίκη 1996, σσ. 394.

– Ἀθανασίου Παπαθανασίου, *Προσωπική Χρέωση,* Ἀθῆναι 1996. Ἀνάτυπον.

– Α.Π.Θ., *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίδα Θεολογικῆς Σχολῆς, Νέα Σειρά, Τμῆμα Θεολογίας* τόμος 6, Θεσ/νίκη 1996.

– *Ἰθώμη* περιοδ. ἔκδ. Συλλόγου πρός διάδοση τῶν Γραμμάτων, ἔτος κγ΄, τεύχη λ΄, θ΄, μ΄. Καλαμάτα Δεκέμβριος 1996.